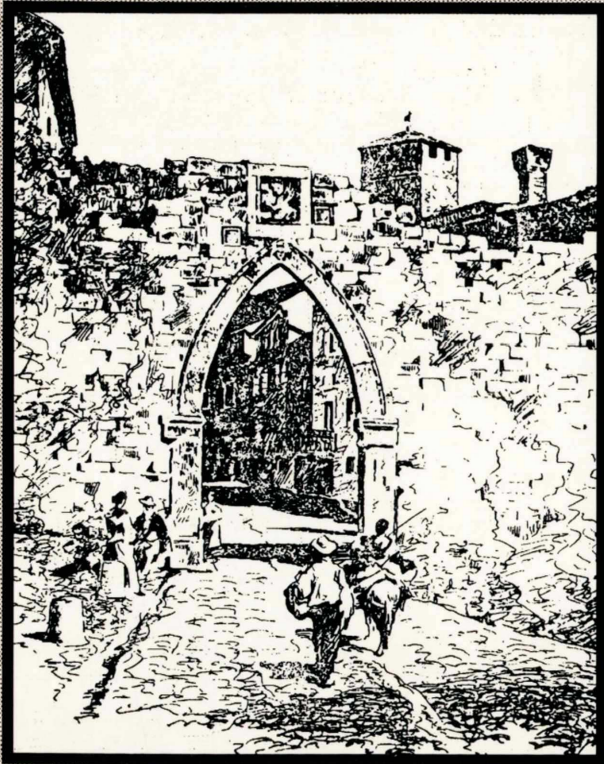

KNJIŽNICA ANNALES

DARKO DAROVEC

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

Istra velja v zgodovinopisju za manj preučeno področje. Pa vendar o njeni zgodovini doslej ni bilo malo napisanega. Razlog varljivega vtisa, da o Istri v preteklosti ne vemo skoraj nič, je iskati v jezikovni in tematski pestrosti del, ki so jo obravnavala. O njej so pisali italijanski, hrvaški in slovenski, pa tudi nemški avtorji, raziskave pa so bile običajno kronološko ali tematsko omejene. Pričujoča knjižica bo nedvomno pomagala premostiti to razdrobljenost. Prinaša povzetek spoznanj o celotni istrski zgodovini. Deloma izhaja iz literature, deloma pa iz lastnih avtorjevih raziskav. Poudarek je na politični zgodovini, določena poglavja pa so posvečena tudi gospodarstvu, družbi, kulturi ipd. Vsekakor je v sedanjem trenutku, ko smo soočeni z delitvijo Istre v tri države, prikaz celovite istrske preteklosti izjemno aktualen. Iz njega so razvidne jezikovne, gospodarske in kulturne vezi, ki so nekoč povezovale Istro, nova meja pa jih umetno prekinja.

Dr. Darja Mihelič

DARKO DAROVEC

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

ZALOŽBA ANNALES

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper
Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja,
Čentur

KOPER 2023

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

DARKO DAROVEC: PREGLED ZGODOVINE ISTRE

Založba Annales

Urednik: Darko Darovec

Recenzentka: dr. Darja Mihelič

Lektor: Vesna Gomezel

Prevajalca: Tullio Vianello (ital.), Janez Skela (angl., nem.)

Oblikovalec: Dušan Podgornik

Prelom: Štefan Miklavčič

Slikovno gradivo: Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper in Pokrajinski arhiv Koper

Založnika: Založba Annales, Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko,

Koper (www.zdjp.si), Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe,

kulture in okolja, Čentur (www.iris.eu)

Finančno podprla: Adriatic zavarovalna družba d. d.

Elektronska izdaja

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 154340867

ISBN 978-961-6732-58-1 (Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, PDF)

VSEBINA

PREGOVOR	5
PREGLED ZGODOVINOPISJA O ISTRI	7
PREDZGODOVINA	9
Od kod Istri ime	9
Najstarejši prebivalci Istre	9
ANTIKA	11
Rimska osvojitve Istre	11
Pod Rimljani	12
Upravna ureditev	13
Gospodarstvo, trgovina in polindustrijska proizvodnja	14
Razvoj krščanstva v Istri	15
Cerkvena organizacija	17
SREDNI VEK	19
Preseljevanje narodov in propad zahodnorimskega cesarstva	19
Pod Bizancem	20
Istrska shizma	22
Langobardska osvojitve	23
Upravna ureditev pod nemškimi vladarji	23
Družbeni odnosi v karolinški državi	24
Deželni politični dogodki	25
Stiki istrskih mest z Benečani v 10. stoletju	26
Gospodarski razvoj mest in poglobljanje beneške vplivne sfere	26
Vzpostavljanje samoupravne mestne ureditve	28
Pod oglejskimi patriarhi	29
Ekspanzija Kopra v 13. stoletju	30
Beneška osvojitve severnoistrskih mest	32
Istrska vojna	32
Beneška uprava	33
Dolžnosti mest do Serenissime	33
Uprava v mestih	34
Konec oblasti oglejskih patriarhov v Istri in njihova upravna dediščina	35
Pazinska grofija in fevd ob Kvarneru	37
Samostojno mesto Trst	38
NOVI VEK	41
Zadnje ozemeljske spremembe pod Benečani	41
Vojne in sloga	42

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

Gospodarsko stanje v beneški Istri	42
Trgovina in interesne sfere velesil	44
Etnografska podoba Istre v 17. stoletju	45
Zgodovinsko ozadje etnografske podobe	46
Etnološki utrinki iz Istre	51
Jezikovna podoba Istre v 18. stoletju	53
Cerkvenoupravne reforme pred koncem Beneške republike (1797)	54
DOBA MEŠČANSKIH REVOLUCIJ	55
Istra v času Napoleonovih osvajanj	55
Prvo avstrijsko obdobje v Istri (1797–1805)	55
Istra v Kraljestvu Italiji	55
Istrska provinca v Ilirskih provincah (1809-1813)	57
Notranje razmere za časa francoskih reform	58
Drugo avstrijsko obdobje v Istri (1813–1918)	59
Upravna ureditev po revoluciji 1848. do druge svetovne vojne	60
OBDOBJE UTRDITVE MEŠČANSTVA IN NACIONALNIH TRENJ	61
Gospodarske smernice v 19. stoletju	61
Nacionalni odnosi v prvi polovici 19. stoletja	61
Vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri	63
Razvoj iredentizma	64
Slovansko narodno gibanje	66
Politično uveljavljanje Slovanov v Istri	66
Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje	67
Prva svetovna vojna	70
DOBA TOTALITARIZMOV	71
Istra pod Italijo	71
Zapostavljena provinca	72
Istra med drugo svetovno vojno	73
Problemi razmejitve s Hrvaško	73
Diplomatski boj za Istro po drugi svetovni vojni	74
Svobodno tržaško ozemlje (1947-1954)	75
Velika slovenska žrtev za Jugoslavijo	76
Vzroki izseljevanj	77
LITERATURA	79
RIASSUNTO	85
ABSTRACT	87
AUSZUG	88

PREDGOVOR

Nastanku te knjižice je pravzaprav botroval sklop naključij in dejavnosti, ki so privedli do neizbežne potrebe po tovrstni publikaciji.

Najprej gre za proces svetovnonazorskega osvobajanja, ki smo mu priča v zadnjem desetletju in ki je tudi na območju istrskega polotoka privedel do bistvenih zasukov v dojemanju preteklosti in sodobnosti. Izoblikoval se je čut regionalne pripadnosti kot sestavine možne bodoče svetovne ureditve, ki ne bo zgolj in na prvo mesto postavljala vprašanja narodne pripadnosti, temveč prej človekove svoboščine in ekonomsko uspešnost. Kot nujna ovira pri doseganju tega smotra se je pokazala ideološka utesjenost v okviru nekdanje Jugoslavije, ki sta ju slovanski državi na tleh istrskega polotoka s plebiscitarno osamosvojitvijo ne glede na žrtve presegle. S tem dejanjem pa se je med ljudi zarezala globoka rana, na katero prej verjetno še pomislili niso: meja.

Spreminjanje in oblikovanje meja je sicer v človeški zgodovini sila pogost pojav, ki pa posameznika v njegovi kratkotrajnosti doleti kvečjemu nekajkrat v življenju. Zato so te spremembe zanj upravičeno moteče, boleče in lahko tudi tragične.

V premagovanju tako nastalega konflikta - ki je verjetno prisoten ob vsej slovensko-hrvaški meji, zaradi večstoletnega občutka regionalni pripadnosti pa je najbolj akuten ravno v Istri - so nekateri poklicali na pomoč zgodovinsko znanost; ta naj bi s svojo široko strokovno zasnovo postregla z odgovori, ki naj bi legitimirali prizadevanja tako zagovornikov kakor nasprotnikov meja ali iz tega nastalih nesporazumov.

*Kljub zavedanju o minljivosti vsakokratnih sistemov, nazorov in vedenjskih vzorcev se je Zgodovinsko društvo za južno Primorsko temu izzivu odzvalo, tako da je v decembru 1991 organiziralo seminar na temo: *Enotna in/ali neenotna Istra*, z gosti iz Italije, Hrvaške in Slovenije. Namen zgodovinarjev iz treh sosednjih držav ni bil prepričevanje o pravilnosti rešitev katerekoli strani, temveč pregled zgodovinskih dogajanj in sprememb na istrskem polotoku. To vodilo je oblikovalo tudi zapis za podlistek v Primorskih novicah v prvi polovici tega leta, ki je nastal iz poglobitve in razširitve mojega referata s tega srečanja (drugi referati bodo objavljeni v posebni publikaciji Zgodovinskega društva za južno Primorsko, ki bo namenjena ravno objavam referatov z vsakoletnih zgodovinskih seminarjev na temo Istre v organizaciji zgodovinskega društva in v sodelovanju s kolegi iz Italije in Hrvaške). Ker je aktualen podlistek*

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

Pregled zgodovine Istre naletel na velik odziv med bralci, so se pri uredništvu *Primorskih novic* in *Zgodovinskem društvu za južno Primorsko* odločili zapis izdati tudi v vezani publikaciji. Dopolnjen, opremljen z nekaterimi novimi ilustracijami in uporabljeno literaturo za zgodovino Istre, se zapis sedaj nahaja pred bralcem. *relektivice?*

Za nastanek tega dela se moram poleg omenjenih zahvaliti še moji mentorici dr. Darji Mihelič, ki je bila vedno pripravljena pomagati mi s koristnimi napotki. Posebna zahvala gre Vidi, ki mi z neizmernim posluhom in razsodnostjo ob vsem mojem delu stoji ob strani. Pozabiti pa ne smem še na v zadnjem času nepogrešljivega mecena na kulturnem in sploh družbenem področju, zavarovalno družbo *Adriatic*. Upam le, da bo ta skromna poljudna publikacija še ena v vrsti vse večjega uveljavljanja zgodovinopisja Istre in pravišnja podlaga nadaljnjim poglobljenim strokovnim študijam.

Darko Darovec

Koper, 15. maja 1992

PREGLED ZGODOVINOPISJA O ISTRI

Krivično bi bilo reči, da o zgodovini Istre malo vemo, ker da je bilo o njej malo napisanega. Že od 15. in 16. stoletja dalje beležimo razne krajepise z opisi značilnosti Istre in njene preteklosti. Vsak krajepis je vrednost zase, morda bi izpostavil le delo novigrajskega škofa **G. F. Tommasinija** (ok. 1650).

Prizadevni zgodovinarji s koprskim enciklopedistom **G. R. Carlijem** na čelu so te krajepise začeli zbirati že konec 18. stoletja, še posebno pa v 19. stoletju, ko so jih začeli objavljati v prvih letnikih še danes izhajajoče publikacije *Archeografo Triestino*. Iniciator je bil tržaški domoljub **D. Rossetti**, njegov učenec in prijatelj **P. Kandler** (1804-1872) pa je bil še bolj vnet zbiralec istrske zgodovinske dediščine, pravi znanstveni utemeljitelj zgodovine Istre. Njegovo delo je razen številnih študij, objavljenih v *Osservatore Triestino*, v reviji *L'Istria* (1846-1852), v omenjenem Archeografu, v *La Provinci* in drugod, zbrano v temeljni zbirki *Codice diplomatico istriano*, ki podaja listine za zgodovino Istre od leta 50. do prve polovice 16. stoletja.

Izredno vlogo za zgodovino Istre je odigrala ravno tako še živa revija *Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria* (Poreč, 1883 -) (dalje AMSI), kjer

Zemljevid Istre Izolčana Pietra Coppa iz leta 1525 (P. Coppo: Le "Tabulae", 147)

so poleg bogatih dokumentov iz beneškega državnega arhiva objavljene temeljne študije za poznavanje preteklosti in običajev Istranov. Za izdajanje te revije ima nedvomno največ zaslug **T. Luciani** in njegovo plodno delo je temelj vse italijanske historiografije Istre. Tudi Koprčan **C. Combi** se je v zgodovino Istre zapisal predvsem z izdajo *Bibliografije Istre* (1864), z revijo *La Porta Orientale* ter drugimi zgodovinskimi študijami, čeprav se pri njem opaža močan duh iredentizma. Nekoliko se je temu vplivu znal izogniti s prvim monografskim delom *L'Istria - note storiche* (Poreč, 1879) **C. De Franceschi**, vnet raziskovalec in politik iz Gologorice pri Pazinu. Kandlerjevemu objektivnemu zgodovinskemu duhu sta sledila **G. de Vergottini** in **B. Benussi**, ki ga moram v tem pregledu posebej poudariti, saj poleg že navedene literature prav njegovo delo *L'Istria nei suoi due milleni di storia* (1924) predstavlja tako vsebinsko kot slikovno okostje pričujočega pregleda.

Precej so k razvoju znanosti v obdobju po 2. svetovni vojni prispevali hrvaški zgodovinarji, ki so se po še predvojnem monografskem pregledu Istre **D. Gruberja** in **Vj. Spinčiča** (1924) ter **L. Kirca** (1946) usmerili predvsem v poglobljeno preučevanje značilnosti posameznih obdobij. Tu bi izpostavil **B. Marušiča** za obdobje, ki ga še stojimo v domeno arheologije, **D. Klena** za srednjeveško, **M. Bertošo** za novoveško zgodovino, in druge, predvsem strokovni kader, ki se je oblikoval okrog revije rovinjskega *Središča za zgodovinska raziskovanja - Atti* (1970).

Istra ni zanimala le italijanskih in slovanskih piscev zgodovine, temveč tudi druge evropske historiografe, kjer bi na prvem mestu omenil **W. Lenla** in **E. Mayerja**.

Slovenski zgodovinarji so se sicer manj, zato pa ravno tako tehtno poglobljali v zgodovinske vsebine Istre, začeni s **Francem** in **Milkom Kosom**, **S. Rutarjem**, **M. Pahorjem** in drugimi, v zadnjem času pa se precej posvečata preteklosti slovenskih obalnih mest **F. Gestrin** in **D. Mihelič**; oba posvečata veliko pozornosti gospodarskemu ustroju, slednja pa tudi vsakdanjemu življenju v teh mestih. V zadnjih letih je v raziskovanju istrske zgodovine opazen tudi znaten premik pri domačih, predvsem mladih zgodovinarjih, ki precej obetajo in imajo možnost oblikovati določen strokovni potencial okrog časopisa *Annales*, ki je nasledil usahlo revijo **Slovensko morje in zaledje**.

PREDZGODOVINA

Od kod Istri ime

Ime Istre je povezano z grško legendo o **Argonavtih**, morda ne toliko z resničnostjo zgodbe kot z njenim sporočilom.

Le malokdo še pomni, da se je do rimske zasedbe Dacije današnja pokrajina **Dobrudža** v Romuniji imenovala **Istra**, in sicer po spodnjem toku reke Donave, ki so jo Grki imenovali **Hister** in na katero še danes spominja pritok Donave v Bolgariji Isk'r.

Po legendi so Argonavti ukradli zlato runo, simbol bogastva trgovine, perzijskemu ljudstvu **Kolhidom**, trgovcem z vzhodne obale Črnega morja. Z zlatim runom so uspešno zbežali pred zasledovalci preko Črnega morja po Donavi in Savi v Jadransko morje ter po njem nazaj v domovino **Tesalijo**. Njihovi zasledovalci Kolhidi pa naj bi Istri dali ime, saj je po številnih rečnih izlivih v morje spominjala na čnomorsko pokrajino Istro, kjer je bilo tudi istoimensko mesto, kajti ljudje so nekoč verjeli, da velike reke po kopnem povezujejo morja, in da tako Donava-Sava (Hister) povezuje Črno morje z Jadranskim, kar je po njihovem dokazovala tudi podobnost delte reke. Šele kasneje so se Grki prepričali, da Sava-Donava ni po kopnem povezana z morjem, zato so dodali zgodbo o tem, kako so Argonavti od **Nauportusa** (Vrhnika) na svojih plečih tvorili ladjo Argo do prve reke, ki se je izlivala v Kvarnerski zaliv. Po nekaterih variantah mitosa naj bi del Argonavtov ostal v Istri in ustanovil Pulj.

Resnica pravzaprav ni daleč od legende oziroma jo le-ta izpričuje. Pot Argonavtov opisuje poglobitve smeri grške trgovske kolonizacije, potem ko so Perzijcem odvzeli primat. Istra (jadranska) je v njihovem širjenju kmalu postala stičišče treh poglobitvenih trgovskih poti: 1. z Vzhoda po Donavi in preko Alp na zahod, 2. po zgornji Italiji, 3. po Jadranskem morju.

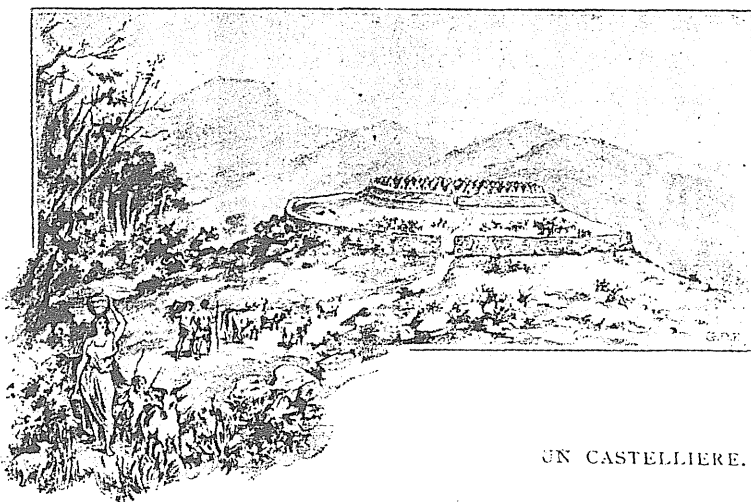
Stari grški pisci - prvi je ime Istre zapisal zgodovinar in geograf **Hekatej iz Mileta** (560-490) - se spominjajo živahne trgovine med Jadranskim in Črnim morjem, od koder so prihajala vina z Lesbosa, Khiosa, Thasosa, korziške amfore, bogati darovi iz Sirije, v Istri pa sta bila pomembna dva otoka, ki sta bila bogata s kositrom. Bronaste vaze z Beneškega ali iz Grčije so našle poti preko Istre, tako tudi jantar z Balkana, kositer iz Galije in drugi artikli, seveda ni manjkala trgovina s soljo in sužnji.

Najstarejši prebivalci Istre

Ob povedanem se nam zastavlja vprašanje, kdo so pravzaprav bili prebivalci Istre. Vemo, da je človek že v paleolitikumu naseljeval istrski polotok, prvo priselitev nekega ljudstva v njegovo bližino pa zgodovina beleži v času trojanske vojne (okoli 1200 p.n.š.); to so bili **Veneti**. Ti naj bi iz okolice Črnega morja preko Balkana po poti ob Donavi-Savi

(Histru) prišli do vzhodnih Alp in se od tu razširili do Jadranskega morja. Tako naj bi poselili vsaj severne dele Istre, če že ne tudi njene notranjosti, saj bi lahko po tipu grobišč Venetom pripisali predzgodovinske nekropole v Beramu pri Pazinu, Picugih pri Poreču in Visačah pri Pulju.

Grški pisci so v svojih predstavah o svetu v Istri videli **Trakijce**, ki so se razprostirali severno od njihovih naselij ter jim tako pripisovali še ostali del Balkanskega polotoka. Vsekakor je bil v Istri kakor na vsem zahodnobalkanskem polotoku močno prisoten ilirski element, tako da večina jugoslovanskih historiografov **Histre**, ki so živeli od Timava do Raše, prišteva med **Ilire**. Nasprotno italijanska historiografija prejšnjega in začetka tega stoletja v Istri precej poudarja keltske vplive, ki so se tu razširili v 5. in 4. stoletju p.n.š., ko so se **Kelti** etnično pomešali z nekaterimi ilirskimi plemeni; grški polihistor **Strabon** izrecno navaja za **Japode**, ki so živeli severovzhodno od Histrov, da so ilirsko ljudstvo, pomešano s Kelti. Vzhodno od Raše so živeli **Liburni**. Na severu so Histri mejili z Veneti in **Karni**.

UN CASTELLIERE.

Kaštelir (dalje: kjer ni posebej naveden izvor slikovnega gradiva, iz B. Benussi: L'Istria ...)

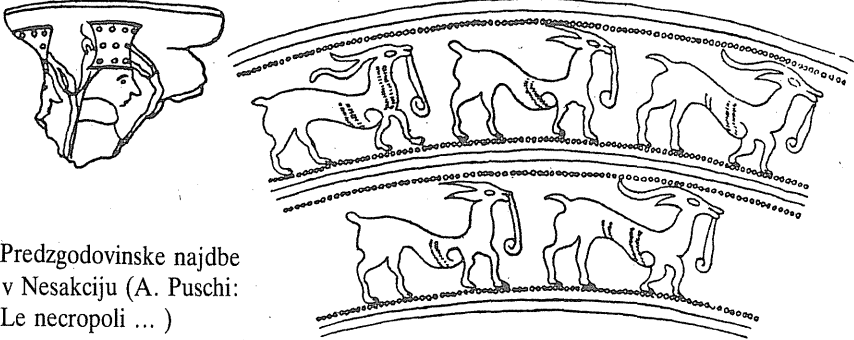
Histri so kot večina drugih ilirskih plemen živeli v *gradiščih* (kaštelirjih), le da jih je bilo v Istri razmeroma precej več kot v drugih pokrajinah. B. Benussi s pomočjo temeljite **Marchessettijeve** študije (1903) v Istri našteje 520 gradišč, v katerih naj bi živelo pred rimsko osvojitvijo 120.000 prebivalcev. Ukvarjali so se pretežno s poljedelstvom, lovom ter v primorju z ribolovom in gusarstvom.

ANTIKA

Rimska osvojitve Istre

Ravno gusarstvo ilirskih plemen po Jadranskem morju je bilo poglavitno opravičilo Rimljanom, da so leta 181 p.n.š. na vzhodnih mejah svoje države, v Ogleju, ustanovili vojaško kolonijo, kot odskočno desko za prodor na Balkan. Že leta 179/8 so se prvič spopadli s Histri ob **Glinščici**, vendar jih dolgo niso mogli premagati. Še več, nekega meglenelega jutra so jih Histri zvijačno presenetili in pognali v beg, tako da so morali Rimljani na bojišču pustiti vse zaloge hrane in vina. Ravno to pa je bilo usodno za Histre, ki so bili kljub svojim telesnim prednostim in gorečnosti, kakor jih opisujejo sodobniki, precej nagnjeni k razvratništvu, tako da so jih pozno popoldne vse okajene Rimljani zlahka premagali, pobili ter preživele odgnali v suženjstvo.

Toda to še ni bil dokončen poraz Histrov. Rimljani so jih premagali šele s precejšnjo pomočjo, ki so jo po prvih neuspehih prejeli iz Rima. Odločilna bitka se je odvijala leta 178/7 p.n.š. pri legendarnem **Nesakciju**, današnjih Visačah pri Pulju. Dolgo so se Histri v svojem utrjenem mestu uspešno upirali. Toda potem, ko so Rimljani speljali tok reke, ki je obkrožala utrdbo in jo branila, so Histri menili, da gre za čudež - "*miraculo terruit abscissae aque*", kot je zapisal rimski polihistor **Tit Livij** - in zajel jih je tak preplah, da so začeli pobijati svoje otroke in žene ter jih metati čez obzidje pred

Predzgodovinske najdbe
v Nesakciju (A. Puschi:
Le necropoli ...)

zgrožene sovražnike, da jih ne bi zajeli žive. Sam **kralj Epul** si je s svojim mečem vzel življenje, kakor mnogi pogumni bojevniki; nekatere so Rimljani le zajeli in jih odpeljali v suženjstvo. Čeprav so se Histri branili še v preostalih mestih, **Mutili** in **Faveriji**, ki so ju Rimljani kmalu po opisani bitki zravnali z zemljo, je bil poraz pri Visačah odločilen za neodvisnost Istre. Kolikšen pomen so zmagi nad Histri pripisovali Rimljani, priča dvodnevno javno veseljačenje v Rimu.

Pod Rimljani

Rimljani so Istro najprej poverili upravniku Galije, ki je bil zadolžen za civilne in vojaške zadeve. Tretjina zemljišča je postala **državna lastnina** (*ager publicus*); lahko bi rekli, da so izvedli prvo agrarno reformo v Istri. Najbolj pa je Istrane prizadela prepoved trgovanja, kar je izzvalo večkratne upore proti oblastem. To tudi kaže, da

Labin.
Rimski lapidarij
(P. Petronio:
Memorie ..., 301)

Istranov še nekaj časa niso mogli podrediti, kajti Rimljani so sprva zasedli še po Grkih in Histrih podedovane obmorske kraje, v notranjosti polotoka pa so se *ilirsko-keltski Histri* v svojih gradiščih še dolgo upirali, dokler jih niso v stoletjih nadvlade uspeli romanizirati, predvsem z razvojem veleposesti, na kateri so zemljo obdelovali priseljeni sužnji in koloni.

Histrsko prisotnost potrjujejo še številna krajevna imena, ki so se bolj ohranila v notranjosti kot pri obali. Kljub temu pa najstarejša in pglavitna istrska mesta, Trst (*Tergestum*), Pulj (*Pietas Iulia*) in Poreč (*Parentium*), ki so v letih od 50-40 p.n.š. postala rimske kolonije, po svojem izvoru imena vsekakor kažejo na ilirsko poreklo, kakor tudi npr. Buzet (*Pinquentum*) v notranjosti. Rimljani so podedovali še naslednja

mesta oziroma kraje: Roč (*Rocium*), Pičan (*Petina*), Devin (*Pucinum*), Koper (*Aegida*), S. Simon pri Izoli (*Halietum*), Piran (*Pyrrhanum*), Umag (*Sepomagum*), Novigrad (*Aemonia*), Cissa (nekdanji otok pri Brionih), Veštar (*Vistrum*), Medulin (*Mutula*), Valtura (*Faveria*), Visače (*Nesactium*), Šutivanac (*Arsia*), Labin (*Albona*) in Plomin (*Flanona*).

Upravna ureditev

Tri poglavitna obalna mesta, ki so imela svojo samoupravo s kurijo in izbranimi upravniki, z **duumviri** na čelu, so vladala tudi nad prostranim istrskim zaledjem: **Trst** je obvladal ozemlje od reke Timav do Mirne, **Poreč** ozemlje od Mirne do Limskega kanala, od tu na jug polotoka pa se je razprostiralo ozemlje **puljskega** municipija. Kasneje so na teh ozemljih nastajala še druga mesta, kot npr. **Koper** (*Aegida-Capris*), z ozemljem med Rižano (*Formio*) in Dragonjo (*Argaon*), ter **Novigrad**, z ozemljem od Dragonje do Mirne (*Ningus*).

Še za slavnega rimskega poveljnika **Gaja Juliusa Cezarja** so mejo Italije prestavili na reko **Timav** (*Timavus*). Kmalu po njegovem uboju so mejo prenesli na reko **Rižano**, med leti 27 in 12 pa je cesar **Avgust** (*Oktavijan*) postavil mejo Italije na reko **Rašo** (*Arsa*) in ustanovil t.i. deseto regijo Italije - **Benečijo in Istro** (*Decima regio Italiae Venetia et Histria*).

Politični razvoj v vzh.
Alpah v pozni antiki
(Zgodovina Slovencev, 103)

Tako je bil skoraj celoten istrski polotok vključen v tedanjo Italijo kot posebna pokrajina, v kateri pa Istra ni bila podrejena, temveč je bila le združena z Benečijo. Vzhodna meja te province se je raztezala od **Triglava** prek **Nanosa** na **Snežnik** in ob reki **Raši** do **Kvarnerskega zaliva**. Kot državljeni Italije so bili Istrani v pravnem, gospodarskem in kulturnem pogledu enakopravni s prebivalci Rima in s tem oproščeni določenih dajatev ter služnosti, skratka privilegirani v odnosu z drugimi prebivalci rimskega imperija.

Ozemlje vzhodno od Raše, t.i. Liburnijo, so Rimljani zasedli po letu 50 p.n.š., vendar so ozemlje **od Raše do Trsata** priključili Italiji šele za časa vpadov in vojn s Kvadi in Markomani okoli leta 167 n.š. ; toda najkasneje konec 5. stoletja, ko je usihala moč rimske države, je bila meja vnovič vrnjena na Rašo. O kontinuiteti meje Istre z Liburnijo oziroma Dalmacijo na reki Raši priča tudi podatek bizantinskega cesarja in polihistorja **Porfirogeneta**, da je še leta 950 Istra vzhodno od Raše in Klane del **Hrvaške**.

Od druge polovice 2. stoletja do propada zahodnorimskega cesarstva (476) pa je tudi ozemlje do **Ljubljane (Emona)** in Triglava upravno spadalo pod Italijo.

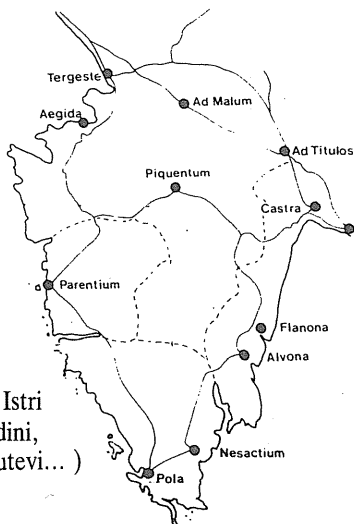
Gospodarstvo, trgovina in polindustrijska proizvodnja

Pod Rimljani se je začel v deželi razcvet. O tem pričajo mnoge arhitekturne ostaline, predvsem v Trstu, Poreču in Pulju, kjer poznamo **areno**, **slavolok Sergijevev**, **Avgustov tempelj** idr. ter drugi **napisni kamni** in **mozaiki**, ki ponazarjajo kulturno delovanje v deželi. Pulj je postal nekakšno središče, mnogi rimski patriciji so imeli v bližini mesta in drugod po Istri številne posesti in letovišča; vojaški veterani so dobivali posesti v Istri in rimski kapital je dotekal v deželo, kajti že dolgo je znano, da Rimljani niso ljubili nekultiviranih pokrajin, in sicer iz zelo preprostega razloga, ker se z revežem ne da trgovati.

Poleg uveljavljenega kmetijstva, kjer so prednjačili predvsem **vino**, **olje**, **ostrige** in **volna**, kar so z istrskih veleposesti razpošiljali daleč na sever in v sredozemska pristanišča, se je razvila tudi obrt. Na otokih pri Rovinju so pridobivali **barve** iz škrлата, pri Pulju je bila velika **valjalnica sukna**, pri Fažani so odkrili pravo **tovarno opeke**, ki je bila verjetno podružnica lombardske iz Vercellija. Po vsej deželi so bile številne delavnice, kjer so **žgali glino** in razvijali **lončarstvo**, saj je Istra obilovala z ustreznimi surovinami. V Črvarju pri Poreču so izdelovali **amfore** celo za cesarje. Južna Istra je bila premožna tudi s kremenčevim peskom, osnovno surovino za izdelovanje **stekla**, za kar obstajajo dokazi v številnih krajih. Posebno poglavje pa je bil verjetno **istrski kamen**, ki so ga uporabljali za najbolj svečane spomenike.

Tudi razvoj trgovine je pripomogel k hitrejšemu romaniziranju prebivalstva, saj so tako v deželo prihajali prebivalci iz raznih krajev obsežnega rimskega imperija. Za uspešno izvajanje te dejavnosti so bile potrebne dobre ceste in v Istri najdemo dve glavni prometni žili, ki sta seveda služili tudi vojaškim potrebam.

Prva, t.i. **via Gemina**, je vodila iz Ogleja in je preko Trsta zavila po Krasu na Materijo, Obrov, Lipo in Klano, se ob reki Reki spustila na Trsat ter nadaljevala ob

Rimske ceste v Istri
(narisal M. Baldini,
v: A. Šonje: Putevi...)

dalmatinski obali. Druga, t.i. **via Flavia**, pa se je iz Trsta usmerila proti Rižani, Dragonji (Argaon) in Mirni (Ningum), kjer je pri Ponte Portonu prečkala to največjo istrsko reko in nato nadaljevala proti Limskeemu kanalu, ob Dvigradu na Bale, Vodnjan in Pulj. Od tu je cesta zavila proti Visačam do Raše, kjer je reko prešla in nadaljevala kot lokalna cesta do Labina in Plomina ter se pri Kastvu združila s prečno potjo na prej opisano "dvojno" cesto. Sploh so prečne ceste nekako povezovalе istrska mesta z vjo Flavijo ter tako tvorila mrežo cestnih povezav.

Iz Ogleja kot vojaškega in trgovskega središča so vodile še druge cestne povezave preko tedaj in tudi še v srednjem veku istrskega ozemlja, predvsem tista preko Vipave in Ajdovščine proti Ljubljani oziroma Premu. Oglej pa je proti koncu rimske dobe postal še eno središče - *središče za širjenje krščanstva*.

Razvoj krščanstva v Istri

Za širjenje krščanstva v zahodni Evropi je bil **Oglej** takoj za **Rimom** nedvomno najpomembnejše središče. Okvirno lahko začetke krščanskih skupnosti v istrskih mestih postavimo v sredino ali drugo polovico 3. stoletja. Še za časa cesarja **Dioklecijana** nam viri zanesljivo izpričujejo preganjanje kristjanov (303-305) v Ogleju in Istri, kjer je mučeniške smrti umrlo najmanj 14 kristjanov. Še prej poznamo vsaj dva svetnika iz naše neposredne bližine, ki sta umrla mučeniške smrti: **sv. Servul** iz Socerba in **sv. Sergij** iz Črnega Kala. Čaščenje obeh svetnikov se je razneslo razmeroma daleč naokrog; prvega so zelo čislali na Beneškem, Trst pa še danes nosi helebarde sv. Sergija na svoji mestni zastavi.

Na stičišču Italije in Ilirika ter na stičišču kopenskih in pomorskih prometnih poti, ki so sem vodile iz različnih delov cesarstva, je bila duhovna podoba krščanstva v Istri raznolika. Prvotno grško-orientalska etnična, kulturna in duhovna poteza krščanskih skupnosti je v tej dobi vse bolj dobivala zahodne, latinske poteze. Krščanstvo je bilo

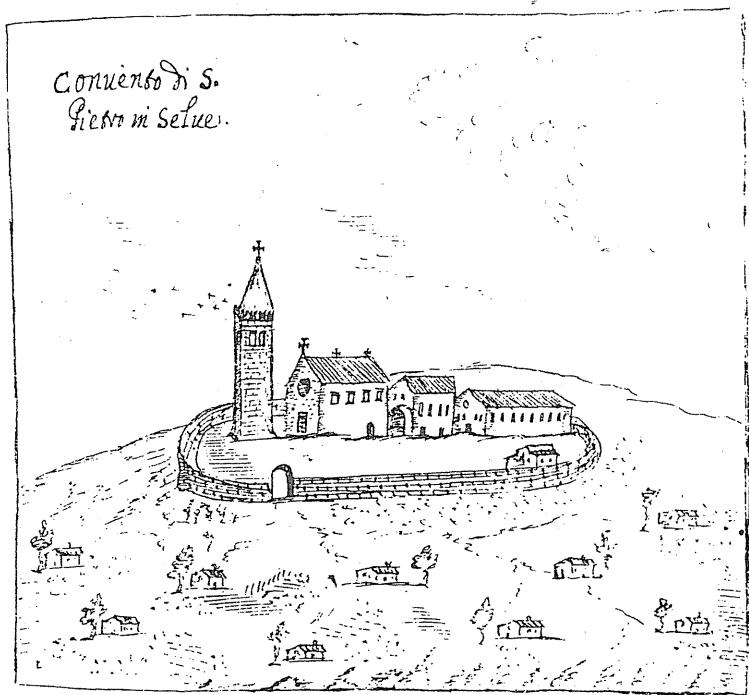
Italo-bizantinska bazilika v Starih Miljah

v Istri omejeno na mesta, morda tudi na bližnje obmestje, medtem ko je bilo podeželsko prebivalstvo praktično v celoti pogansko. Z vstopom latinskega domačega elementa in celo pripadnikov višjih slojev v krščanstvo se je družbena podoba krščanstva spremenila in razširila. To ni bila več socialno in etnično ekskluzivna religija kot na začetku, ko je bila omejena na grško govoreče vzhodnjake in pokristjanjene Jude.

Komaj je krščanstvo izbojevalo versko svobodo (**Milanski edikt 313**), že je zabredlo v veliko nevarnost notranje razcepitve zaradi silovitega razmaha **arianske herezije**. Benečija in Istra sta bili središče katolicizma, kljub temu pa je v dobi politično nezanesljivega škofa Fortunacijana (355-368) za krajši čas v Ogleju prevladal arianizem. Mejno zahodno Panonijo je namreč iz vzhodnopanonsko-mezijskega prostora zajel val arianizma, tako da se je na tem prostoru bil boj za "pravo" vero in ravno oglejska sinoda leta 381 je pomenila dokončen obračun z arianizmom v Iliriku.

Cerkvena organizacija

Šele po tej zmagi se začne v zadnji četrtini 4. stoletja dograjevanje cerkvene organizacije z osnovno mrežo škofij (teoretično v vseh rimskih mestih) in oblikovanje nadškofijskega sistema. Skoraj celotno poznejšo naselitveno območje alpskih Slovanov je spadalo pod metropolitansko oglejsko Cerkev, tako Istra in Benečija že v zadnji četrtini 4. stoletja, čeprav se oglejski škof prvič omenja kot "*metropolitanus episcopus Venetiae*" šele leta 442.

Sv. Peter v Gozdu (P. Petronio, 241)

Silovit vzpon krščanstva v tej dobi dokumentirajo tudi materialni viri. Prav druga polovica 4. in začetek 5. stoletja je obdobje intenzivne gradnje cerkva na oglejskem in istrskem območju (Oglej, Gradež, Trst, Poreč, Vrsar, Pulj). Očitno so vse krščanske skupnosti v mestih, pa tudi večje na podeželju, dobile svoja kulturna središča, v večjih mestih celo po več.

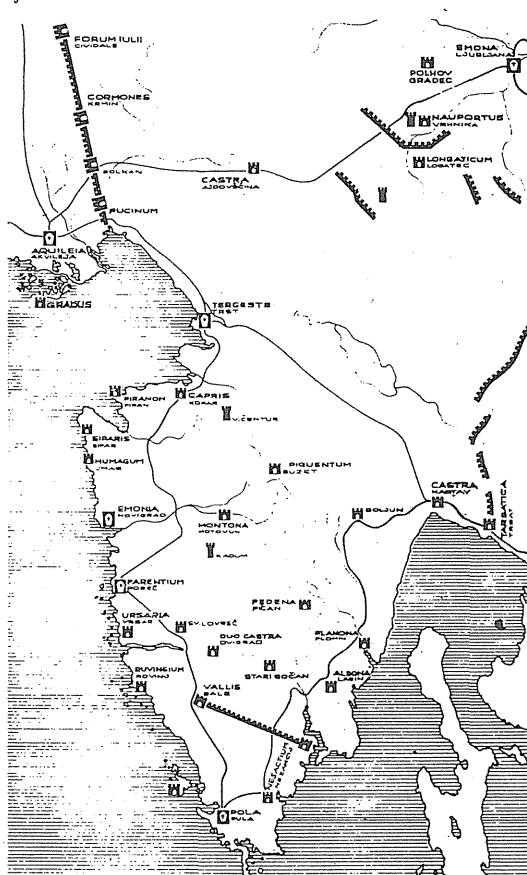
V tem času doseže oglejska Cerkev največji razcvet, ki se odraža tudi v velikem vzponu oglejske krščanske književnosti, zrasle v krogu oglejskih asketov po letu 370. Vrh te književnosti je tudi veliki **Hieronim**, rojen v kraju **Stridon**, na področju, ki je bilo mejno ozemlje med Istro, Dalmacijo in Panonijo. Krajevno ime Stridon odgovarja srednjeveškemu zapisu vasi Zrenj pri Buzetu, kamor ga je večina italijanskih starejših historiografov tudi postavila. Okrog rojstnega kraja tega znamenitega krščanskega književnika so se lomila mnoga kopja zgodovinarjev in cerkvenih piscev, **R. Bratož** pa v najnovejši razpravi v knjigi *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (1991) pristaja na novejšo zanj dobro utemeljeno tezo, da se je ta kraj nahajal na območju Starada, Šapjan in Žejan v Čičariji.

Do konca 6. stoletja so se v Istri oblikovale naslednje škofije: Trst, Koper, Novigrad, Poreč, Cissa (?) in Pulj, do 10. stoletja pa še Pičen v osrednji Istri. Na obseg srednjeveških škofij so se opirale upravne ureditve in razmejitev tudi v naslednjih stoletjih.

SREDNJI VEK

Preseljevanje narodov in propad zahodnorimskega cesarstva

Začetek plenjenja oznanja že prodor **gotskih in alanskih** čet leta 378, ki so požgale Ptuj in Stridon. Še bolj pa so razna barbarska ljudstva pritisnila na rimsko cesarstvo po opustitvi obdonavske obrambe leta 395. Tega leta se je tudi dokončno razdelil rimski imperij na **zahodno** in **vzhodno** polovico, ki je nato z večjimi ali manjšimi uspehi živela še dobro tisočletje.

Rimske utrdbे
po B. Marušiču
(A. Sonje:
Putevi ...)

Kljub nenehnim pohodom in plenjenjem teh ljudstev po Italiji pa Istra, predvsem po zaslugi utrjene linije **zapornega obzidja**, ki se je razprostiralo v liniji od Trsata na Stari trg pri Ložu in do Planine, teh strahot v 5. in v prvi polovici 6. stoletja na srečo ni doživljala.

Propad zahodnorimskega cesarstva (476) in vladavine Germanov, predvsem Gotov, niso niti v Istri niti Italiji privedli do znatnih družbenih sprememb. Stanje v Istri v tem prehodnem obdobju morda še najbolje ponazarjajo pisma prvéga uradnika gotskih vladarjev, pretorijanskega prefekta **Cassiodorja Senatorja**. V pismu nekemu Pavlu med letoma 533 in 537 naroča, "... da vojaštvo ne bo brez vina, nakupi naj ga Pavel v Istri, kjer je vinska trta jako dobro obrodila." Iz naslednjih pisem izvemo, da je bila Istra "leta 537 jako bogata". Zato senator, ki je od raznih potovalcev izvedel za obilno letino, predlaga za sezono 537/8 namesto davka "za toliko solidov pridelkov, kolikor bi drugikrat morali v denarju plačati," in da se pošlje "iz kraljeve blagajnice toliko solidov za nakup imenovanega žita, kolikor ga je mogoče kupiti brez njih (Istrijanov) škode."

Pod Bizancem

Ko je leta 538/9 Istra prešla pod bizantinsko ali vzhodnorimsko oblast, je skupaj z Benečijo v upravnem pogledu zapadla pod **eksarhat v Raveni**. Civilna in vojaška oblast v Benečiji z Istro sta bili sprva ločeni, mesta pa so obdržala svojo municipalno ureditev. Ko pa so se v drugi polovici 6. stoletja začeli sovražni vpadi v Istro, predvsem **Langobardov** po letu 568 ter kasneje **Obrov** in **Slovanov**, je prišlo do večje spremembe v upravi; civilno in vojaško oblast so združili in na čelo dežele je prišel vojaški poveljnik, **magister militum**, ki je prevzel še oblast civilnega upravnika pokrajine (*iudex provinciae*). Na čelo mest so postavljali **tribune**, **vikarje** in **lociservatore**.

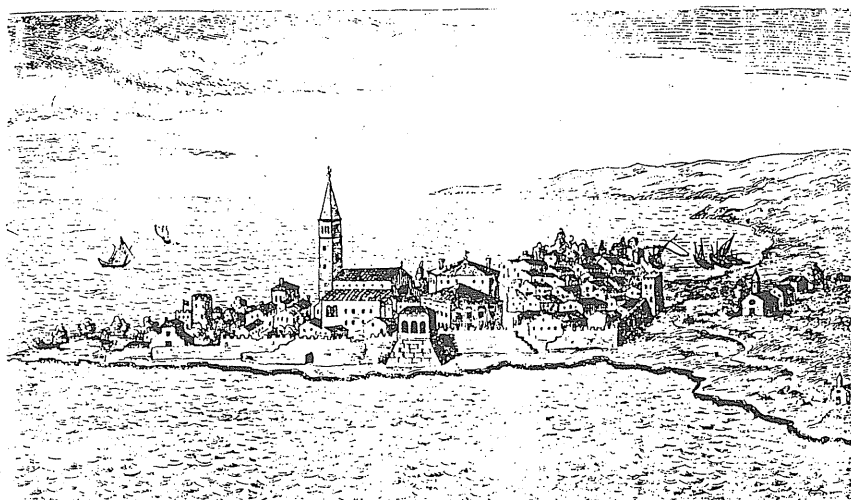
Bizantinci so se na mejah Istre s Franki srečali že sredi 6. stoletja, torej še pred langobardskim prodorom v Italijo. Tega je do leta 568 zaustavljala že rimski obrambni pas od Trsata do Planine in Ajdovščine, ki je potekal v glavnem v dveh linijah pred severovzhodno upravno mejo Istre; tako lahko domnevamo, da je tudi v bizantinskem obdobju z obrambno linijo t.i. **tržaškega numerusa** potekala upravna meja Istre.

Položaj se je spremenil po langobardskih, avarskih predvsem pa po slovanskih vdorih, ki so v začetku 7. stoletja segli prav do juga polotoka. Odtlej se je širila bizantinska oblast na vzhod le do Raše in Učke, na sever pa do južnega roba Čičarije in Buzeta ter seveda na Tržaško kotlino ob morju. Tako je Istra razpadla ne le v političnem smislu, temveč tudi v povsem različne kulturne prostore.

Za Langobardi, ki so ob preseljevanju iz panonske v furlansko nižino vdrli tudi v severno Istro, predvsem v tržaško zaledje, tu pustošili in pustili tudi nekaj svojega prebivalstva, je Istrane posebno preplasil skupen vdor Avarov ali Obrov in Slovanov leta 599, ki jih - v pismih **papeža Gregorja I.** - tako prvič zasledimo v tej pokrajini. V naslednjih letih so Slovani združeni z Langobardi (602) in celo samostojno (611) plenili po Istri, se spopadali z bizantinsko vojsko in predvsem mestnimi milicami. O kaki večji

slovanski naselitvi pa nam arheološki in zgodovinski viri tedanjega časa ne poročajo, kajti redki slovanski priseljenci so se kaj kmalu, predvsem pod vplivom vere, romanizirali; le skromni arheološki izsledki pričajo, da so bili Slovani v mestnih obrambnih milicah najemni vojaki, predvsem ob Mirni, kjer se je razprostiral obrambni pas koprsko-novigrajske škofije, ki je na severozahodu tekkel po kraškem robu ("*Monti della Vena*", kakor so gorovje imenovali Benečani) proti Trstu.

Dotok Slovačov v Istro je potekal v dveh smereh, in sicer s severa so prihajali predniki **Slovencev**, z vzhoda in po morju pa pradedje **Hrvatov**. Pri tem jih je očitno uspešno zaustavljala tudi obrambna organizacija z oblikovanjem t.i. *tržaškega numerusa*, ki se je raztezal od Timava po kraškem delu Istre vse do Kastva. V ozadju tega

Novigrad

obrambnega kompleksa pa so obrambne celote tvorila še mesta. Slovanom se je do frankovske osvojitve Istre leta 788 uspelo naseliti le na severu polotoka, na območju med izvirom Rižane, Dragonje in Mirne v okolici Buzeta, in na vzhodu severovzhodno od Raše, kjer še danes gora Perun nad Moščeniško Drago spominja na slovanske poganske dni. S tem v zvezi je očitno tudi vest, po kateri je papež Ivan IV. (640-642) poslal v Istro in Dalmacijo opata Martina, da bi odkupil sužnje, ki so padli v roke poganom. Splošno je znano namreč, da se Slovani po svojem prihodu v predalpski prostor še dolgo niso pokristjanili. Vzroke za to lahko iščemo tudi v odsotni dejavnosti oglejske Cerkve, ki je bila zadolžena za misijonarstvo na tem ozemlju, a se je namesto tega od druge polovice 6. pa vse do konca 7. stoletja raje ubadala s t.i. shizmo "treh kapitljev" ali kar "*istrsko shizmo*", imenovano po kraju, kjer se je najdlje obdržala.

Istrska shizma

V sredini in drugi polovici 6. stoletja je predvsem zaradi Justinijanovega cesaropapizma in unitarističnih poskusov v Cerkvi prišlo do odpada oglejske Cerkve (in spočetka tudi milanske ter večine Cerkva na Zahodu) od Rima in Carigrada. Šlo je namreč za gibanje, ki ni temeljilo na dogmatičnih razlikah oziroma "krivi veri", ampak je pomenilo izraz želje po ohranitvi notranje avtonomije.

Razširitvi oziroma ohranitvi te shizme po Istri so botrovali pestri zunanjepolitični in notranjepolitični dejavniki. Zunanjepolitični so se odražali predvsem v nenehnih sporih in merjenjih moči med **bizantinsko** in **langobardsko** državo na severnem Jadranu, potem ko je prvi ostalo le še ozemlje Istre in ozek pas ob obali med Oglejem in naglo razvijajočim se mestom v **beneških lagunah**. Bizantinsko ozemlje na skrajnem severu Jadrana so nekateri tedanji kronisti upravno pripisovali kar Istri. Medtem pa so se tem ozemljem krepko približali obema nevarni **Franki**.

Notranjepolitični dogodki so se zrcalili predvsem v stalni konkurenci in boju med **oglejsko** in **gradeško patriarhijo** za metropolitno oblast nad Istro, dokler so jo na koncilu v Mantovi leta 827 dodelili oglejski patriarhiji. Ustanovitev in hkrati že ločitev gradeške patriarhije od oglejske štejemo ravno v leto 568, ko se je skupaj s cerkvenimi zakladi pred Langobardi zatekel v Gradež prvi vodja razkolnikov, oglejski škof Pavlin. Gradeški patriarhi so se nekaj časa čutili legitime dediče oglejskih patriarhov, kajti slednji so nato stolovali v Krminu pa v Čedadu in Vidmu, torej vselej na ozemlju Langobardov. Ti so jih izkoriščali za netenje nesoglasij v bizantinski državi in v gradeški patriarhiji poverjeni Istri.

Nezanemarljiv je bil pritisk **papeža**, ki mu je v zadnji četrtini 6. stoletja skupaj z Bizancem uspelo napraviti vrzel v dotlej strnjeni vrsti shizmatičnih škofov. Vendar so že leta 590 na "sinodi desetih škofov" v **Maranu** na bizantinskem ozemlju shizmatični škofje ponovno sprejeli v svoje vrste oglejskega patriarha Severa, ki je skupaj s tremi istrskimi škofi, **tržaškimi**, **poreškimi** in **cisenskim**, zaradi pritiska in nasilja bizantinske oblasti v Raveni preklical svojo privrženost shizmi, a je sedaj ponovno pristopil k njej.

Ne nazadnje je svojevrsten dejavnik še **avarsko-slovanska** nevarnost, ki je prisilila krščanske skupnosti iz današnjih slovenskih dežel v eksodus v varnejše pokrajine pod bizantinsko oblastjo. Prav gotovo je bila versko-politična kriza v severnoistrskih mestih (**puljski škofje** se večidel niso pridruževali shizmi) povezana s priseljevanjem (katoliških?) ubežnikov iz kontinentalnega zaledja. Tako nam na to razgibano in obenem nič kaj prijetno dokazovanje moči, ki je opešalo šele z upadanjem moči langobardske države konec 7. stoletja, kažejo: omemba katoliškega **škofa Janeza**, ki je prišel iz Panonije, bil leta 599 (ali malo pred tem) postavljen za škofa v **Novigradu** (kastel *Novas*, v poznoantičnih virih tudi *Neapolis*, v srednjeveških virih *Emon(i)a* in *Civitas nova*), od koder pa ga je shizmatični **škof Sever** pregnal, ter razprtije v **Kopru** (v mestu, ki je bilo cerkvenoorganizacijsko združeno z Novigradom, je patriarh Sever po odstranitvi novigrajskega škofa Janeza postavil za škofa po imenu neznanega shizmatika,

ki pa je s prebivalstvom vred prestopil v katolicizem in prekinil vezi s shizmatiki) in v Trstu (tržaški škof Firmin je leta 602 prestopil v katoliško Cerkev, vendar je naletel na hud odpor med mestnim prebivalstvom, ki ga je ščuval shizmatični patriarh).

Langobardska osvojitve

Vendar so Langobardi doživeli še en in tokrat poslednji višek v svoji državotvorni karieri. Leta 751 so namreč porazili Bizantince in zasedli **Raveno**, glavno središče bizantinske oblasti na severnem Jadranu. V tem času so tudi kratkotrajno vladali v Istri, kar Istrani pomnijo bolj kot strahovlado in drzno izkoriščanje, tako da so si zaželeli ponovne bizantinske oblasti, ki so jo, če ne prej, doživeli po langobardskem porazu s Franki leta 776. Langobardska nenadna osvojitve Ravene pa je še najbolj koristila Benečanom, saj ti od tedaj dalje niso prosili Bizanc niti za potrditev svojega doža, ampak so ga povsem sami izbirali, dasi ne moremo reči natančno, kdaj in kako so se Benečani povsem otresli bizantinske oblasti.

Upravna ureditev pod nemškimi vladarji

Z obdobjem Frankov, ki so, to moramo poudariti, Istro dobili po zmagi nad Bizantinci v Italiji leta 788/9 za "zeleno mizo" in ne z vojaško zasedbo, je prenehala potreba kopne obrambe vse do madžarskih vdorov konec 9. in v prvi polovici 10. stoletja. Na severu pa je poražena (776) langobardska država zapustila trdno mejo med Furlanijo in Istro na reki Timav.

To še ne pomeni, da Furlanija in Istra nista bili kako drugače povezani v skupni državi. Novi bavarski vladar Ludvik Nemški je leta 828 na državnem zboru v Aachnu zaradi neuspešne obrambe odstavil furlanskega krajišnika Balderika, "*krajino, ki ji je*

Upravna razdelitev pod Franki med leti 796 in 828 (Zgodovina Slovencev, 127)

vladal sam, pa razdelil med štiri grofe. Te grofije so bile, kot ugotavlja **B. Grafenauer**, nekdanja ožja Furlanska krajina v Furlaniji, Istra s tržaškim Krasom do Vipavske doline, Nanosa in Sneznika, grofija ob Savi (to je prva oblika poznejše Kranjske) in spodnja Panonija severno od Drave.

Posebno se je zopet uveljavila vzhodna meja Italskega kraljestva na vzhodni meji Istre do Triglava po uveljavitvi Verdunske pogodbe leta 843, ko so si cesarstvo razdelili vnuki Karla Velikega. Lotar je prejel **Italijo**, v katero sta bili zajeti Furlanija in Istra, Ludvik Nemški pa **Vzhodnofrankovsko** državo in do leta 952 je po vzhodni meji Furlanije in Istre potekala tudi državna meja med tema državama, ki je pomenila hkrati mejo dveh različnih pravnih območij.

Za nadaljnji tok dogodkov je pomembno leto 952, ko je kralj Oton I. v sklopu obrambne organizacije pred Madžari ločil Istro in Furlanijo (Veronsko marko) od **Italskega kraljestva** in ju priključil **vojvodini Bavarski**. S tem je v Istri prišlo do velikega nemškega vpliva. Ta se je še povečal, ko je cesar Oton II. leta 976 oblikoval samostojno **vojvodino Karantanijo** brez Bavarske, zato pa z Istro in Veronsko marko.

V tej vojvodini je igrala Istra samostojno deželno vlogo, saj so se vojvode prenekaterikrat imenovali **karantanski in istrski vojvode**, kot npr. **Adalberon** leta 1000 ("*dux Carentani et Hystriae*") ali njegov naslednik **Konrad** ("*ducatum in Carentano et in Histria*"), v deželi pa so vladali grofje ali tudi mejni grofje. Dokončno se je Istra oblikovala v samostojno mejno grofijo, ko jo je nemški cesar Henrik III., želeč oslabiti vpliv koroških vojvod, podelil v fevd **Udalriku Weimarskemu** (1040-1070). Tedaj so priključili Istri tudi ozemlje vzhodno od Raše do Reke, tako da je v geografsko-administrativnem smislu oblikovala na vzhodu današnji obseg dežele, vendar tedaj že dobro stoletje brez Trsta z zaledjem v obsegu 3 frankovskih milj (21 km), ki je bil kot enklava izdvojen iz deželne uprave in poverjen oblasti **tržaških škofov**.

Udalriku Weimarskemu so kot fevdalni gospodarji Istre sledili **Markvard Eppenstein** (umrl 1076), oglejski patriarh **Sikard** (1077), **Henrik Eppenstein** (1078), **Popon** in **Udalrik Weimar-Orlamünde** (1090-1102), **Spanheimi** (1112-1173), **Andechs-Meranski** (1173-1208). Vsi so bili v glavnem kranjski in istrski mejni grofi obenem.

Družbeni odnosi v karolinški državi

Frankovska oblast je temeljito spremenila družbene odnose v Istri. Prekinila je rimsko-bizantinsko ureditev in uvedla **fevdalizem**, vendar se to ni zgodilo kar čez noč. Mestom so odvzeli oblast nad zalednim področjem v skladu s frankovsko politiko, ki je vsa zemljišča brez gospodarja štela za vladarjevo last. Obenem so bili meščani izpostavljeni še samovolji svojih škofov. Pokrajino so razdelili na **centarhije** s frankovskim upraviteljem na čelu, ki je stoloval v **Novigradu**. Ko se je začel frankovski vojvoda **Ivan (Johannes)** prisvajati posesti, nalagati meščanom razne davke in na mestno ozemlje naseljevati Slované, so se istrski meščani pritožili centralni oblasti. Spore so reševali na skupščini pri reki **Rizani** pri Kopru okoli leta 804 pred poslanci Karla Velikega.

V pogodbi med frankovsko fevdalno oblastjo in domačo municipalno je bila mestom priznana samouprava, vendar jim zalednega ozemlja niso vrnili. Za Slovane pa je vojvoda Ivan obljubil, da jih bo izselil, če bodo povzročali škodo ali bili v nadlego. Vendar je rižanska skupščina pomenila le kratkotrajen uspeh istrskih mest, ker so se fevdalni družbeni odnosi razvijali dalje ter se še krepili. Predvsem je rasla moč Cerkve, škofov (posebno v Trstu, Poreču in Pulju) in opatov, ki so jim frankovski vladarji v pričakovanju podpore podeljevali posesti in razne privilegije.

Deželni politični dogodki

Istrski fevdalni gospodarji so bili oddaljeni, zato odsotni in zavzeti z dogodki v Nemčiji, upravo v Istri pa so prepuščali svojim namestnikom. Posledica tega je bila slabljenje centralne oblasti v Istri, razbijanje upravne enotnosti in oblikovanje fevdalnih

Pazin. Kaštel

gospostev. Ker tudi škofje in opati niso bili mogli neposredno izvrševati oblasti na svojih ozemljih, so to poverili svojim svetnim predstavnikom (*advokatom*), medtem ko so obrambo prepuščali posameznim fevdalcem. Ta "obramba" se je sčasoma spremenila v prisvajanje posesti. Tako je grof **Majnhard Schwarzenberški** (*Črni grad*) v drugi polovici 12. stoletja postal gospodar na področju osrednje Istre ter s tem postavil temelj kasnejši **Pazinski grofiji**. Po naslednem pravu je konec 12. stoletja ta posest pripadla **goriškim grofom**.

Na podoben način je nastalo **devinsko gospostvo** na severovzhodnem delu istrskega polotoka. Kot advokati oglejskih patriarhov so pridobili mnoga posestva na istrsko-slovenskem krasu. V prvi polovici 12. stoletja so svojo oblast razširili na gospodstva Reko, Kastav, Veprinac in Moščenice, ki so pripadali puljskim škofom. Ta posest ob morju se je imenovala tudi **Meranija**.

K slabitvi enotne fevdalne oblasti v Istri so pripomogla še **mesta** na zahodni obali Istre. Predvsem zaradi postopnega ponovnega pridobivanja svojih mestnih ozemelj in s tem možnosti svobodnega razvoja trgovine po morju so se poskušala čimbolj otresti neposredne odvisnosti od fevdalne oblasti. V odnose istrskih mest so se vpletali in jim vsiljevali svojo voljo še **Benečani**, ki so v 9. stoletju nasledili Bizanc na Jadranskem morju.

Stiki istrskih mest z Benečani v 10. stoletju

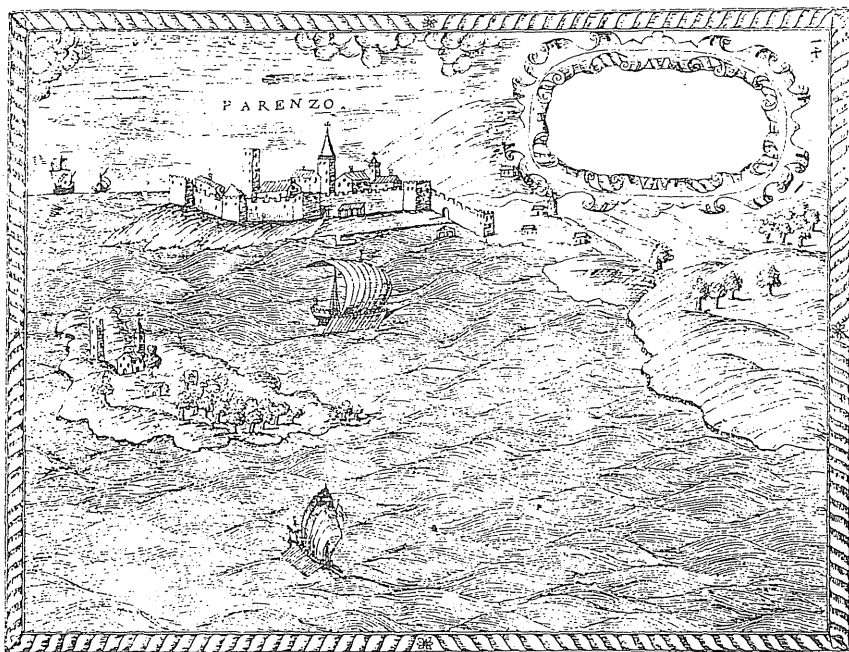
V 9. in 10. stoletju so imela namreč istrska mesta in Benetke skupnega sovražnika, **Hrvate** (napad na Sipar, Umag, Novigrad in Rovinj leta 876) in **Saracene**. Vodilna vloga v borbi proti njim je pripadla Benečanom, kar so znali izkoristiti. Tako se je Koper, kot tedaj že najpomembnejši beneški partner v Istri, leta 932 obvezal beneškemu dožu za čas njegovega življenja za 100 amfor vina letno ter da bodo beneški meščani v Kopru uživali zaščito in rešili vprašanje dolga beneškim meščanom.

Ker je bilo to sklepanje pogodb med mesti različnih držav in brez pristanka vrhovne oblasti, se s koprsko pogodbo ni strinjal istrski mejni grof **Winter**, ki je prepovedal vračanje dolga beneškim meščanom, začel ropati njihove posesti in pleniti beneške ladje. Po beneških gospodarskih sankcijah je mir med predstavniki istrskih mest in mejnim grofom v Rialtu leta 933 pomenil zmago Benečanov ter potrditev že pridobljenih privilegijev na istrski obali. Povrhu tega so se Istrani zavezali, da bodo pravočasno obvestili beneške meščane v Istri v primeru vojne nevarnosti s strani italskega kralja.

Kako neodvisno je bilo sklepanje pogodb med istrskimi mesti in Benečani priča leta 977 ponovni sporazum med Benečani in Koprčani komaj leto dni po ustanovitvi velike Vojvodine Karantanije (976). Z njim so pridobljene pravice iz leta 932 potrdili, Koprčani pa so še obljubili nevtralnost v primeru vojne Benetk z istrskimi mesti.

Gospodarski razvoj mest in poglobljanje beneške vplivne sfere

Beneška premoč na morju se je kazala tudi ob obisku doža **Petra Orseola** v Poreču in Pulju leta 1000, ko je šel na kazenski pohod proti gusarjem, Hrvatom in Neretljanom. Tem so Benečani morali dobro stoletje plačevati davek za neovirano plovo po Jadranu.

Poreč v 13. stoletju

Odtlej se Benečani štejejo tudi za **vojvode (dux)** Dalmacije in v to čast vsako leto za Veliko noč praznujejo t.i. praznik "*Sposalizio del' Mar*".

V naslednjem obdobju, ki ni bilo zaznamovano z vojnama z gusarji in Benečani, so se istrska mesta postopoma gospodarsko razvijala (tudi v zvezi s križarskimi vojnama), razvijala so poljedelstvo, predvsem oljarstvo in vinogradništvo, ribolov in solarstvo ter razne obrti in ustvarjala precejšnje dobičke s pomorsko trgovino.

Vendar jih je ta vzpon ponovno privedel v spor z Benečani, najprej leta 1145, ko so se **Pulj, Koper in Izola** (ki je spadala pod Koper) uprli Benečanom. Poražena istrska mesta so prisilili na t.i. "prisege zvestobe" (*facere fidelitatem*) beneškemu dožu in na obveze o vojaški pomorski pomoči. Sledil je ponovni upor Pulja (1149) in njegova ponovna prisega zvestobe (1150), ki se je razširila še na druge sodelujoče v uporu: **Rovinj, Poreč, Novigrad in Umag**. Obljubiti so morali še vojaško pomoč v ladjah ter plačevanje davkov (v glavnem v olju). Kolikšno pomembnost so Benečeni pripisovali podreditvi mest od **Savudrije do Premanture**, je pričal čudoviti sprejem v Benetkah, ki ga je doživela zmagovita ekipa s poveljnikoma Morosinijem in Gradonicom. Beneški dož si je tedaj nadel naziv "**Istriae dominator**".

Po novi vojni Pulja z Benečani (1195), so morali Puljčani porušiti mestno obzidje. Koper pa je upore istrskih mest izkoristil, tako da je bil do Benečanov lojalen in je v zahvalo dobil leta 1182 za dobo 29 let pravico do monopolnega **pristanišča soli**, ki je na odseku med Gradežem in Puljem imelo izključno pravico za uvoz pribrodarjene soli na celino. S tem je bil Kopru dan temeljni privilegij, ki ga je v naslednjem obdobju tudi z beneško pomočjo izkoristil za uveljavitev ekonomskega primata med istrskimi mesti.

Vzpostavljanje samoupravne mestne ureditve

Kljub tem negotovim razmeram so se mesta zaradi ekonomske neodvisnosti in odsotnosti gospodarjev upravno osamosvajala. Primorska mesta so za razliko od mest v notranjosti, ki so jih ustanovili zemljiški gospodje in so jim le oni lahko podelili mestne pravice (na Slovenskem od 13. stoletja dalje), iz poznoantičnega obdobja ohranjala prvine avtonomne ureditve. Od bizantinske dobe dalje je sicer lokalna samouprava v mestih zamirala, nikoli pa ni povsem zamrla. Na to kažejo izvoljeni **sodniki** ('iudices'), v frankovski dobi imenovani **scabini**. Na čelu mest so t.i. **locopositi**, ki jih je imenovala centralna oblast. Vendar so se postopoma vživeli v mestno življenje in tako pristajali na nekatere ustaljene odnose v njih.

Z 12. stoletjem se začne proces osvobajanja mest izpod oblasti škofov in lokalnih fevdalnih veljakov, v čemer so prednjačila zlasti severnoitalska mesta. Vplivi so se kmalu zanesli tudi v istrska mesta. Tako so meščani ustanovili komune (Koper 1186, Piran 1192, Poreč 1194, Pulj 1199, Trst in Milje 1202), ki so jim sami izbrali načelnike, **konzule**, **rektorje** in nato **podestate** (najprej ga zasledimo v Kopru, in sicer leta 1186). Tudi nekaterim večjim krajem, ki niso imeli statusa mesta, se je uspelo osvoboditi izpod fevdalne in škofovske oblasti ter vzpostaviti mestno avtonomijo. Status mest (= civitas) v Istri so namreč imeli le kraji, ki so si municipalni privilegij pridobili že v antiki ali bizantinski dobi, obenem pa so bili tudi sedeži škofij. Ta mesta so bila **Trst**, **Koper**, **Novigrad**, **Poreč**, **Pulj** in **Pičen**, ki pa vsa niso vzdrževala kontinuitete v oblasti škofov, kot je bil primer s Koprom, **cisenska škofija** iz pozne antike pa je doživela misteriozno usodo.

Oblast v mestih se je tako prenesla od škofov, ki so bili vladarji vsega ljudstva, na izbrane mestne svetne načelnike, ki so sprva morali ravno tako kot škofi poslušati še voljo vrhovne oblasti - **arenga** (skupščine vseh meščanov). Z razvojem teh struktur odločanja so začeli uglednejši in premožnejši meščani izkoriščati svoja pooblastila in sčasoma so se tudi zaradi lažjega vodenja mestne skupnosti "dvignili" nad ostalimi meščani. Tako so se oblikovali **mestni sveti**. Ti so po zgledu Benetk po koncu 13. stoletja izvedli t.i. "**zaprtje**" (*serrata*) mestnih svetov, kar je pomenilo, da medse niso več sprejemali predstavnikov novih mestnih družin. Sprejeli so jih le v časih splošne depopulacije zaradi epidemij, ki so prizadele tudi plemiške družine.

Skoraj nasprotna je usoda **koprške škofije**, ki naj bi po mnenju starejših kronistov obstajala že leta 524 s prvim legendarnim škofom in mestnim zaščitnikom sv. Nazarijem.

Pičen.
Mestna vrata

Po virih je izpričana leta 599 (škof Janez), nato pa še sredi 8. stoletja z dvema škofoma, Ivanom in Senatorjem. Vmesna obdobja do ponovne ustanovitve koprške škofije leta 1186, ko je nato obstajala nepretrgoma do združitve s tržaško leta 1830, so škofiji vladali bližnji škofje, novigralski, gradeški in tržaški. Vendar škofija svoje stolice ni izgubila, odsotnost škofa pa mnogi zgodovinarji pojasnjujejo s pomanjkanjem sredstev za njegovo vzdrževanje. Tako je ponovno zasedenost škofijskega prestola omogočil šele koprski komun leta 1186 z dodelitvijo nepremičnin (krajev Lopar, Padna, Brič in Sermin ter 1000 teras trt) škofiji, in sicer v času, ko se je komun oblikoval v avtonomno enoto ter potreboval škofijo predvsem za samopotrditvev.

Pod oglejskimi patriarhi

V času poslednjih svetnih istrskih fevdalnih gospodov, **Spanheimov** in **Andechs-Me-ranskih**, so mesta lahko svobodno izbirala mestne načelnike. Še več, mesta so med

seboj sklepa tudi trgovske pogodbe "na daljše razdalje", kot npr. Piran z Dubrovnikom leta 1188 in s Splitom 1192, Poreč z Dubrovnikom 1194, samostojno so razreševali spore, kot je npr. Labin sklenil dogovor o miru z Rabom, Piran z Rovinjem leta 1210, ko mu je sledila nevarnost s strani koprskih bojnikov itd.

Svobodo v odločanju pa so uspeli precej omejiti oglejski patriarhi, ki so od nemškega cesarja Istro prejeli v fevd leta 1208. Patriarh **Volfer** je začel v mesta in večje kraje postavljati svoje predstavnike oblasti. V Kopru je bil nekaj časa "potestas marchionis", ki je stoloval v Pretorski palači, v Pulju "comes regaliae", kasnejši upravniki oglejskih patriarhov pa so se imenovali **gastaldi** (glavni - *generalis gastaldus*), **rihtarji** (richtarius) in mejni grofje - **markizi** (*marchio*).

Kljub podeljeni oblasti mejnega grofa nad celotno Istro so posesti goriških grofov v osrednji Istri in devinskih gospodov na Kvarneru ostali izven nadzora oglejskih patriarhov. Oglejski patriarh **Bertold Andechs** je sicer leta 1220 dobil od nemškega cesarja pravico, da izdaja odredbe v zvezi s trgovino, da izvršuje sodno oblast in daje pomilostitve, kuje denar in prepoveduje mestom izbor načelnika - podestata (predvsem beneškega meščana) brez patriarhovega privoljenja.

Toda ker je politika patriarhov temeljila na vzpostavi povsem zamajane centralne oblasti v mejni grofiji Istri, je nujno privedla do odpora mest na zahodni obali Istre in v konflikte z Benečani. Slednji so leta 1230 s prizadevanjem Koprčanov uspeli vzpostaviti neko vseistrsko organizacijo, imenovano "*Universitas Istriae*", ki ji je stal na čelu Benečan. Zveza se je zaradi prevelikega uveljavljanja Kopra že čez dobro leto razdrila. Patriarhi niso stali križem rok in leta 1232 so zasedli uporni Pulj, leta 1238 pa so uspeli pridobiti na svojo stran Koper. V Pulju so se patriarhi zanašali na družino Sergijevcev, tako da so Sergijevca Nassinguerra potrdili za mestnega načelnika in za upravnika patriarhovitih posesti v okolici Pulja, s čimer so družini dali temelj njihove moči. Ta politika je privedla Pulj do vojne z Benečani leta 1242. Z mirom se je mesto obvezalo, da bo prejelo Benečana za mestnega načelnika in da brez beneškega dovoljenja ne bo obnovilo obzidja.

Ekspanzija Kopra v 13. stoletju

Posebno napeto je bilo v Istri v drugi polovici 13. stoletja, ko je sedež oglejskega patriarha zasedel **Gregor Montelongo** (1251-1269). Patriarhova oblast v deželi je slabela, vendar je bila še vedno dovolj vplivna, da je krojila politiko mest.

V prvem obdobju je patriarh favoriziral vlogo Kopra proti Trstu na eni strani, na drugi strani pa proti srednjeistrskim obalnim mestom in krajem v notranjosti polotoka. Tako je patriarh leta 1254 podelil Kopru vrhovništvo nad Bujami, Oprtljem, Buzetom in Dvigradom. Istega leta je Koper v vojni s Trstom pridobil ozemlje tržaške škofije od Ospa do Rakitovca, ki je bilo že pretežno naseljeno s Slovenci. Ravno tako se je krepil koprski vpliv nad Piranom in Miljami.

Položaj se je zaostрил posebno leta 1267, ko je Koper začel vojaško oblegati Poreč. Dejstvo, da je to ekspanzijo Kopra patriarh poskušal zaustaviti s pomočjo goriškega grofa Alberta, priča, da so mu vajeti ušle iz rok. S svojim dejanjem je namreč zaigral

na napačno karto, saj je postavil nasproti dve tedaj patriarhatu nasprotni sili. **Goriški grof in komun Koper** sta proti patriarhu sklenila zvezo in grof je Gregorja Montelonga julija 1267 dal zapreti v samostan Rožac v Furlaniji. Poreč se je pred to novo zvezo obvaroval tako, da se je 27. julija podredil Benetkam. Ker je zveza Kopa z goriškim grofom pritiskala še na druga istrska mesta, so poreškemu primeru sledili Umag (1269), Novigrad (1270) in Sv. Lovrenc (1271), kasneje pa še Motovun (1275). Benetke komunske avtonomne ureditve niso spreminjale, le podestate so mestom same določale izmed svojih plemičev.

Serenissima se ni takoj odločila nastopiti proti zvezi Koper-goriški grof, le počasi je stiskala obroč okrog njiju. Medtem je bil od leta 1267-1274 sedež oglejskega patriarha nezaseden in šele novi patriarh **Rajmond Torre** je leta 1275 podpisal v Čedadu mir z zvezo Koper-grof. Obljubili so si povračilo ujetnikov in poravnavo škode, ki je nastala v letih vojne, ropov in nereda 1267 - 1275.

Zemljevid
kopsrke škofije
(P. Naldini:
Corografia ...)

Beneška osvojitve severnoistrskih mest

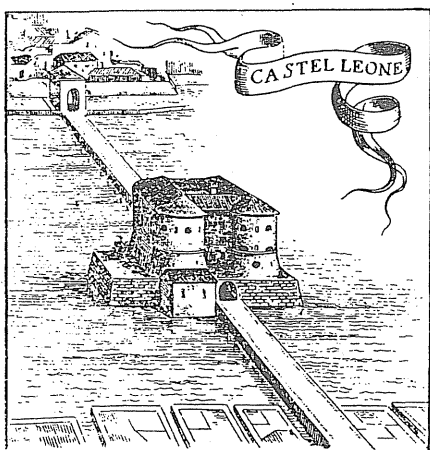
S tem mirom še ni bilo konec koprsko-goriškega nastopanja v Istri. Leta 1278 so v Pazinu grof Albert in predstavniki Kopra brez patriarha sklenili v njegovem imenu zaveznitvo proti Benečanom in njihovim zaveznikom v Istri. Dogovorili so se o razdelitvi vplivnih sfer, tako da bi v primeru zmage Kopru pripadal nadzor nad obalnimi mesti, grof pa bi pridobil posesti v notranjosti Istre. Zaveznika sta izkoristila beneško zavzetost v vojni z Ancono in po obleganju Motovuna, ki se je hrabro obranil, je grof zasedel Sv. Lovrenc.

Tedaj so Benečani udarili z vso močjo. Po uspešnem obleganju Izole so še Koper prisilili k brezpogojni predaji. Porušili so mu del mestnega obzidja in mestne stolpe. Kljub temu, da so Koper vojaško osvojili, so z njim Benečani ravnali tako kot z drugimi istrskimi mesti, ki so se Serenissimi "podredili".

Januarja 1283 je beneški Veliki svet sprejel še "predajo" Pirana. To je pomenilo tudi konec zveze Koper-goriški grof in progresiven konec avtonomne politike istrskih mest (samostojna so ostala le še Pulj, Trst in Milje), dasi so obstajali še številni poskusi osamosvojitve.

Istrska vojna

Za Istrane pa še vedno ni bilo miru. Marca 1283 sta v Miljah sklenila zaveznitvo goriški grof in oglejski patriarh, ki so se jima pridružili še Padova, Treviso in Trst. Tedaj so bila vsa istrska mesta, ki so se podredila Benetkam, na strani le-teh, celo Koper, kjer pa je bila še vedno aktivna patriarhova stranka. V tej vojni, ki so jo Benetke usmerjale predvsem proti Trstu kot pomorski sili, je ponovno igral vidno vlogo

Koper. Levji grad
iz leta 1278

Koper, saj je imel v mestu sedež "*Capitaneus Istriae*", kar je pomenilo zametek kasnejše centralizirane vojaške uprave v Istri. Vojna je trajala s premorom v letih 1285-87 vse do premirja konec leta 1291. V njej so Benečani poleg obalnih mest od Milj do Limskega kanala osvojili v notranjosti še patriarhov Tinjan, okolico Sv. Petra v Gozdu, kastel Grozňjan, last fevdalca Pietrapelose, spontano pa so se predali Dvigrad, Buje in Milje (dokončno 1420). Patriarh se je za vsakoletno odškodnino odrekel svojim pravicam nad izgubljenimi mesti šele leta 1307, formalnopravno pa še kasneje, tj. leta 1420. Vojna je zapustila veliko opustošenje in bedo.

Beneška uprava

Medtem ko so Benečani posameznim osvojenim mestom pustili notranjo avtonomijo z mestnim svetom in beneškim podestatom na čelu, so v vojaškem pogledu že leta 1301 ustanovili **deželni kapitanat**, najprej v Poreču, nato leta 1304 v Sv. Lovrencu Pazenatiškem (= deželni). Nekatero zgodovinarje je pridevnik *deželni* zavedel tako, da so menili, da je bil deželni kapitan zadolžen le za podeželje. Čeprav so imela mesta v okviru svoje samouprave urejeno upravno in sodno oblast, so bili podestati istrskih mest v vojaškem pogledu podrejeni deželnemu kapitanu, ki je bedel tudi nad obrambnim sistemom v deželi. V njegovo pristojnost je sodilo še urjenje vojaških enot (razen koprške) in občasen obhod dežele, kjer je odrejal preiskave, vodil procese in razglašal sodbe; nekajkrat je deloval tudi kot prizivna instanca druge stopnje. Na drugostopenjsko sodišče se je bilo namreč do leta 1584 možno pritožiti le v Benetke; tedaj so v Kopru ustanovili **apelacijsko sodišče** (*magistrat*) za beneško Istro ter kvarnerska otoka Cres in Lošnj, ki sta bila pod Benečani (razen vmesnega obdobja pod madžarskimi kralji od leta 1358-1409) že od leta 1145. Apelacijsko sodišče v Kopru je bila ustanova, ki je bila bistvenega pomena za prerast Kopra v pravo glavno deželno mesto, čeprav so Benečani že mnogokrat poprej trdili, kako "*Civitas Iustinopolis est principale membrum quod habemus in Istria*".

Dolžnosti mest do Serenissime

Tako centralizirana vojaška uprava pa ni veljala za ozemlje Kopra do Dragonje, torej tudi za Izolo in Piran, za katero je bil v vojaškem in sodnem pogledu pristojen koprski **podestat in kapitan**, ki je ta naziv za mestnega načelnika ohranil do konca Beneške republike. V Kopru je imel sedež tudi **deželni komornik**, ki je skrbel predvsem za vojaško blagajno.

Razen Kopra, ki je sam vzdrževal vojaško posadko, so vsa druga mesta v beneški Istri morala prispevati za deželno vojsko **88 konjenikov**. Ker v deželi ni bilo dovolj izurjenih mož in ker je beneška zakonodaja sprva omejevala rekrutiranje vojakov za domačo deželo, so to obveznost spremenili v denarno, in sicer tako, da so mesta po ključu prispevala za vsakega konjenika 40 grošev.

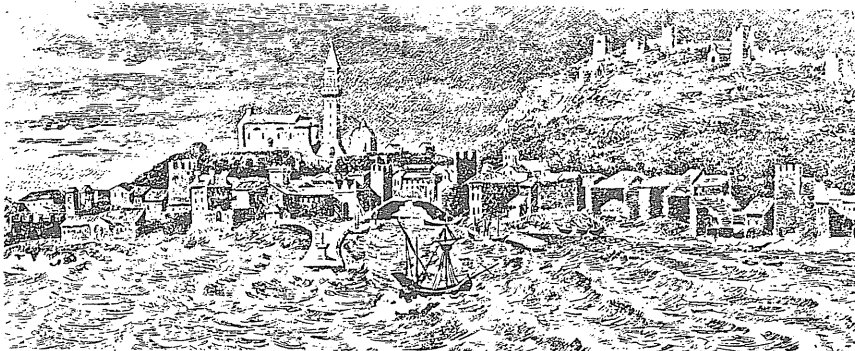
Svoj dominantni odnos do Istre so Benečani kazali še z deželnim davkom, t.i. **carratado**. To je bil davek lastnikov volov (*bovi*), ki so morali za beneški **Arsenal** vsako

leto brezplačno opraviti dve in pol vožnje lesa na glavo živine. Leta 1542 so v Istri našli 7171 volov, ker pa je lastnike bremenila dajatev, so ti začeli vole prodajati, kar je bilo porazno za deželno kmetijstvo. Benečani so nato dajatev spremenili v za vse vaščane enak denarni prispevek. Istrani so imeli še obveznost vzdrževanja **plovil**, ki je izvirala še iz 12. stoletja in so jih sprva uporabljali proti sovražnikom na Jadranu, kasneje pa so plovila uporabljali predvsem za preprečevanje pomorskega tihotapstva.

Čeprav so Benetke nastopale kot gospodar v odnosu do podložnih istrskih mest, so Istrani dali Benečanom 2 ne pomembna doža (P. Tradonica leta 836 in P. Polanija 1130) in 91 plemiških družin.

Uprava v mestih

Beneški podestati so v **mestih** in na **ozemljih** (*terre* - nižje upravne enote, ki niso bile sedeži škofij, imele pa so pravico do avtonomne ureditve in torej tudi do podestatov) vladali s pomočjo **povelj** ('commissioni') beneškega senata in posameznega **mestnega statuta**, ki so ga Benečani po podreditvi mesta praviloma prilagodili svojim normam. V Istri se po doslej znanih virih najprej omenja koprski statut (1239), najstarejši ohranjeni pa je piranski iz leta 1274, ki ga hrani **Pokrajinski arhiv v Koprju**. Ta je vsekakor najstarejši v Sloveniji, je pa tudi drugi najstarejši (za dubrovniškim) na vzhodni jadranski obali. Mandat podestata je trajal od 16 (npr. Koper) do 32 (Motovun) mesecev.

Piran (G. Caprin: L'Istria nobilissima)

Aristokratski režim je v mestih po beneškem zgledu skoncentriral oblast v rokah nekaterih bogatejših in vplivnejših družin, izključujoč vsako možnost vplivanja ljudstva. Oblikovala se je oligarhija, ki so jo predstavljale plemiške družine.

Oligarhijo so nekoliko omejevali Benečani, ko so na eni strani dopuščali tudi njim lastno mestno samoupravo z mestnim svetom in izbranim načelnikom, na drugi strani pa vzpostavili centralizirano vojaško upravo. Tako so Benečani tudi uspešno izkoriščali tradicionalna nasprotja med mesti ter brzdali deželo pred neredi, ki so se porajali predvsem zaradi omejevanja pomorske trgovine.

Kljub temu pa jim leta 1348 ni uspelo preprečiti **upora Kopra**, ki so mu izdatno pomagali zaledni nemški fevdalci na čelu s Habsburžani, goriškimi grofi in njihovimi vazali Rihembergi. Zatrtr upor je imel za Koper daljnosežne posledice, saj so mu Benečani odvzeli samoupravo, tako da so do leta 1394 ukinili vladanje po statutu in šele leta 1403 so bile mestu povrnjene municipalne pravice z obnovljenim velikim svetom. Leta 1423 je mesto dobilo nov statut, ki je bil povsem prirejen beneškim potrebam in brez določb kazenskega prava; za te prekrške so sodili neposredno po beneškem kazenskem pravu.

Na jugu polotoka je **Sergijevcem** še nekaj časa uspelo krmariti med interesnimi sferami Benečanov, goriških grofov in oglejskih patriarhov, ki so družini dali v fevd tudi mestno utrdbo, *Castrum Polae*, od koder je izviral družinski vzdevek **Castropola**. Pulj so spremenili v gospodstvo svoje družine, toda ko so se potem zapletli v spor z Benečani (1318-19) in v vojno z goriškimi grofi (1331), so se njihovi nasprotniki uprli in mesto predali Serenissimi, ki je v Pulju postavila svojega načelnika z nazivom **grofa**. Obenem so Benečani osvojili še Rovinj in Bale ter tako pridobili ves jugozahodni del polotoka. Poslej se je beneško osvajanje v Istri obrnilo v notranjost polotoka.

Leta 1358 so deželni kapitanat razdelili na dva vojaška centra, in sicer prvega s sedežem v **Sv. Lovrencu** za ozemlje južno od reke Mirne ter drugega v Grožnjanu za ozemlje med Dragonjo in Mirno, s tem da je koprski podestat in kapitan ohranil prejšnje pristojnosti. Ko pa so leta 1394 Benečani pridobili **Rašpor** nad Buzetom, so oba deželna kapitanata združili v tem kraju. Čeprav je bil med beneško-avstrijsko vojno leta 1511 grad Rašpor požgan in sedež kapitanata premeščen v **Buzet**, je načelnik ohranil naziv **kapitana Rašporja**.

Konec oblasti oglejskih patriarhov v Istri in njihova upravna dediščina

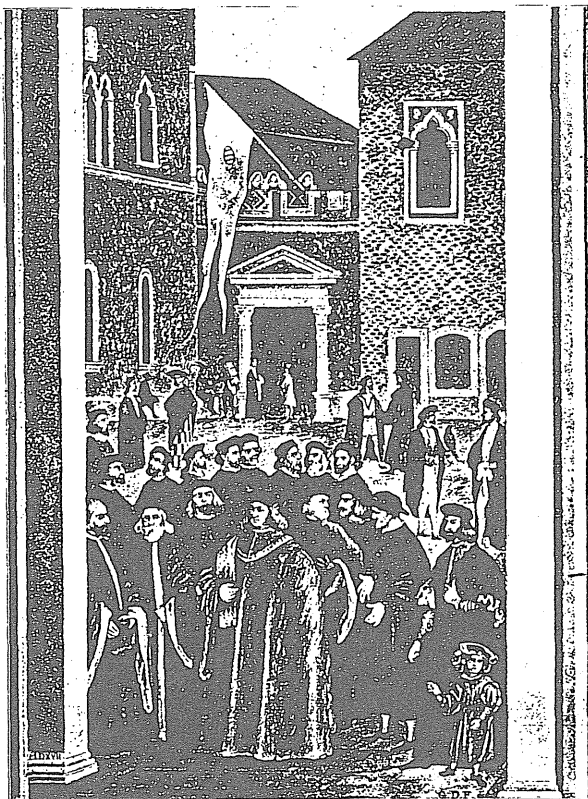
Poslednjo večjo ozemeljsko pridobitev so Benečani v Istri osvojili po vojni z **ogrskim kraljem** Sigmundom Luksemburškim. Že z njegovim predhodnikom so vodili ogorčen boj za posesti v Dalmaciji in v Istri, v katerega so se vmešali še **Genovežani** kot zavezniki ogrskega kralja. Genovežani, ki so bili v vojnah z Benečani od leta 1259 zaradi prevlade v pomorski trgovini, so v letu 1380 dvakrat napadli in oropali Koper. Med drugim so odnesli koprskc svetinje, kar je bila najhujša kazen, ki je lahko doletela srednjeveško mesto (vrnilo so mu jih leta 1423), poleg tega je arhiv zajel požar in uničena je bila serija podatkov "Vicedominaria", pomembna za zgodovino celotne Istre.

Ker je na stran beneških nasprotnikov tedaj pristopil tudi oglejski patriarh, so mu Benetke leta 1420 odvzele še vso preostalo posest v Istri, in sicer Milje, Labin, Plomin, Oprtalj, Buzet, Roč, Hum, kot zadnji pa je pod vojaškimi udarci leta 1421 padel grad Pietrapelosa nedaleč od Buzeta, ki je bil dlje časa tudi podeželski sedež oglejskih patriarhov v Istri.

Tako so poslej v **beneškem senatu imenovali podestate** tako za mesta s škofijskimi sedeži (**Koper, Novigrad, Poreč in Pulj**) kot tudi za naslednja istrska mesta oziroma ozemlja (*terra*): **Bale, Buje, Buzet, Grožnjan, Izola, Labin-Plomin, Milje, Motovun, Oprtalj, Piran, Rovinj, Sv. Lovrenc, Umag in Vodnjan**. Kot posebne upravne enote so

se v beneškem delu Istre oblikovali še **fevdi**, ki so imeli svojstveno sodno upravo: **Dvigrad** (koprski fevd), **Završje** (Contarini), **Vizinada** (Grimani), **Pietrapelosa** (Gravisi), **Momjan** (Rotta), **Račice** (Boltristan ali Walterstein), **Svetvinčenat** (Grimani) in **Rakalj z Barbano** (Loredani). V 17. stoletju se oblikuje še fevd **Fontana** pri Vrsarju v rokah koprskih grofov Borisijev.

Tudi nižje upravne enote, kot **kasteli** (najštevilnejši na ozemlju Buzeta (11): Roč, Hum, Draguč, Vrh, ...) in **vasi**, so imele lastne upravne ureditve, podedovane še iz časa oglejskih patriarhov. Kastelom je načeloval iz komuna izbrani **župan**, ki mu je pomagalo **12 svetnikov**, v vaseh pa sta županu svetovala **dva sodnika**. Tu so bili še razni **biriči** tako za fevdalne kot komunske posesti. Koper je tako imel sredi 14. stoletja 17 mestnih biričev za izterjevanje dajatev na podeželju; mnogi med njimi so, kakor kažejo dokumenti iz piranskega arhiva, iz dežele Kranjske. Kot v upravnem so bile tudi v ekonomskem pogledu vasi podrejene mestom, in sicer v podobnem razmerju, kot so bila istrska mesta podrejena Benetkam.

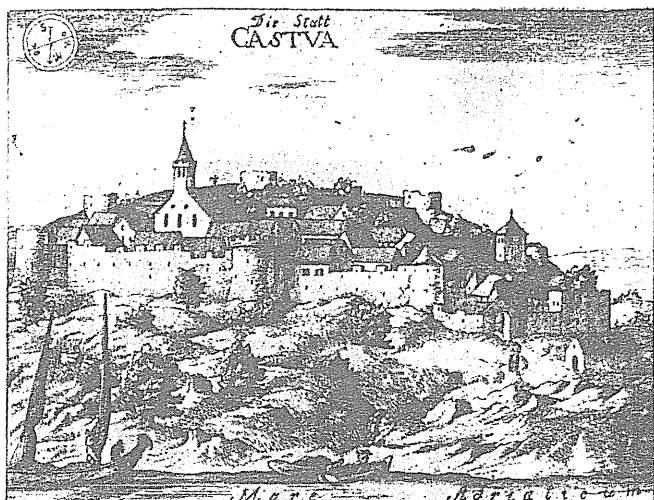

Koper.
Prihod
beneškega
podestata
Contarinija
(16. st.)

Pazinska grofija in fevd ob Kvarneru

Že leta 1374 je **pazinska grofija**, oblikovana leta 1342, z dedno pogodbo prešla v fevd Habsburžanom. To se je zgodilo leta 1466 tudi nekdanji posesti **devinskih gospodov** na severovzhodu polotoka, tedaj v lasti fevdalcev Walseejevcev, ki so ozemlje od Bršca do Reke po izumrtju devinskih gospodov prejeli leta 1399.

Medtem ko so se v zahodni Istri razvijale mestne občine in so se kolonatski odnosi poglobljali, v pazinski grofiji niti plemstvo niti duhovništvo nista imela politične moči, da bi oblikovala samostojne upravne enote. V avstrijskem delu Istre so se v precejšnji meri ohranili fevdalni odnosi; meščanstva v grofiji skorajda ni bilo, tako da niti mesta

Kastav (J. V. Valvazor)

(npr. Pazin in Pičen) - ki so se po upravni strukturi precej razlikovala od obalnih in so bila bolj podobna tistim v notranjosti slovenskega prostora - niso imela samostojnosti v upravi.

Že sredi 15. stoletja je pazinska grofija spadala pod Kranjsko, vendar je bila do vlade cesarja Leopolda II. (1790-92) v upravi in sodstvu samostojna. Vsa oblast je bila v rokah fevdalca oziroma **kapetana**, ki je imel kot predstavnik fevdalne oblasti sedež v Pazinu. V grofiji je bil **vrhovni sodnik**, pod čigar kompetenco so spadali tudi kraji v okolici Raše, čeprav so v okviru grofije sestavljali posebne fevde (gospostva Lupoglav, Kozljak, Paz, Belaj, Čepič in Kršan). Nov urbar s povečanimi dajatvami je bil uveden leta 1578, ki ga je zaznamoval kmečki upor s slabim koncem za kmete.

Tu se je stoletja opravljalo **slovansko bogoslužje** in pisalo se je v **glagolici** kakor v krajih ob Kvarneru in mnogih delih beneške Istre. V glavnem so iz tega kroga izšli

glagolski duhovniki, ki so se v drugi polovici 16. stoletja navzeli reformatorskih teženj v Cerkvi in začeli širiti **protestantizem** po Sloveniji in Hrvaški.

Poseben **kapetanat** je obstajal za **območje Završja**, dokler mesto ni prišlo pod Benetke (1509). Tudi v **gospostvu ob Kvarneru** je bil kapetan predstavnik fevdalnega gospoda. Središče je bilo v **Kastvu**. Skupaj s svetom sodnikov je sodil težje prekrške in bil prizivna instanca v sodnih sporih.

Kastavsko gospostvo so leta 1474 podredili reškemu glavarju, vendar je leta 1583 ponovno pridobilo samostojnost. Tedaj je vsa **kapetanija** pripadla Kranjski, sam Kastav pa je bil že od prej del Kranjske. Razmere v kapetaniji so se zelo poslabšale, ko je prišla v posest reškega jezuitskega kolegija (1630), ki ji je hotel vsiliti svojo oblast. S cesarskim odlokom je bil leta 1635 ukinjen star **kastavski statut**. Prišlo je do upora (1638), vendar je bil na temelju prejšnjega odloka sprejet nov statut (1640), po katerem je postal rektor kolegija na Reki gospodar kapetanije, s pravico, da imenuje ne samo kapetana, temveč tudi oba **kastavska sodnika**. Vseeno so si leta 1661 Kastavci izborili odlok notranjeavstrijske vlade, ki je v glavnem potrjeval prejšnje stanje, le da je komun dobil pravico do izbora enega sodnika, drugega pa je imenoval rektor kolegija.

Samostojno mesto Trst

Trst se je po večkratnem beneškem obleganju leta 1382 dokončno predal Habsburžanom in pod njimi v naslednjih stoletjih dasi počasi, vendar vztrajno pridobival na pomenu. Za razliko od beneških istrskih mest je imel Trst dve vrsti plemičev: *patricije* in *nobile*, tretji stan pa je bilo kot v drugih mestih navadno ljudstvo (*plebs*).

Patriciji so bili staro tržaško plemstvo, sestavljeno iz 13 družin, katerim se niso smeli priključiti člani drugih družin. Nobili so bili novo plemstvo, oboji pa so sestavljali 180-članski mestni **veliki svet**. Izmed sebe so izbrali 40 predstavnikov v **mali svet** (v beneških mestih manjši kraji niso imeli malega sveta, temveč samo mestni svet, večja mesta pa so razpolagala z manjšim številom članov malega sveta). Ta je imel izvršilno funkcijo, medtem ko je bil veliki svet zakonodajno telo.

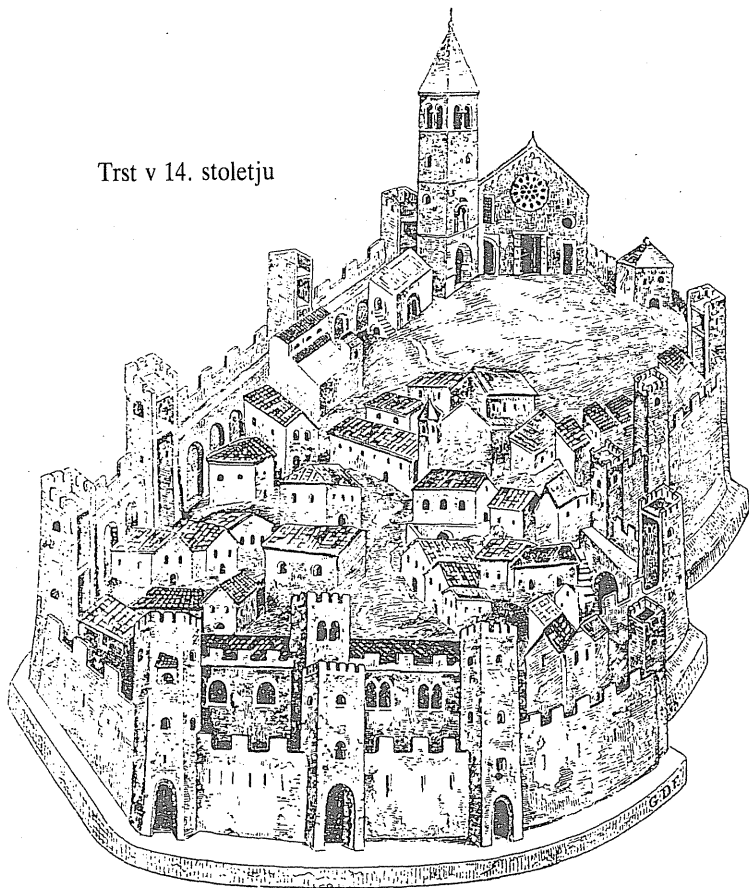
Podestata so Tržačani volili v velikem svetu; poverjeno mu je bilo civilno in kazensko pravo. Kot v drugih primorskih mestih so tudi v Trstu pri upravi sodelovali razni uradniki, sodniki, sindaki, prokuratorji, vicedomini, dalje upravniki raznih javnih ustanov (Fontico, Monte di pietà), poveljniki biričev, nadzorniki cest, zdravnik, kirurg (barbiere), učitelj itd.

Iz vrst ljudstva so pri oblasti sodelovali **pisar** v mestni palači in **šest glavarjev mestnih rajonov**. Leta 1350 so na podlagi nekaterih starejših zakonov izdali mestni statut.

Pod Habsburžani Tržačani sprva niso uživali posebnih privilegijev, čeprav jim je morje nudilo ugodne možnosti trgovanja. Zato je Trst sam začel voditi agresivno politiko do trgovine z zaledjem in trgovce so tudi s silo vodili v svoje mesto, kar je privedlo do neštetihih sporov, spopadov ter vojn z beneškimi istrskimi mesti. Razmere so se posebno zaostrile, ko so Tržačani leta 1427 za **2000 dukatov** od goriškega grofa odkupili **Novigrad na Krasu** (Podgrad), od koder so lahko uspešno nadzirali poti v

primorska mesta. Zavaljo tega je leta 1463 prišlo tudi do vojne med Trstom in Kopro-
m oziroma Benečani, kjer je ob odsotnosti nemškega vojvode Friderika V. (kasneje kot
cesar Friderik III.) posredoval v dobro Trsta, ki je bil že na kolenih, sam papež Pij
II., bivši tržaški škof Enej Silvij Piccolomini.

Trst v 14. stoletju

Habsburški vojvode mestne uprave niso spreminjali, le namesto podestata so imenovali za vrhovnega mestnega načelnika **kapetana**, ki so mu bile zaupane poleg podestatovih upravnih in sodnih funkcij še pristojnosti vojaškega poveljnika. Trst je užival še večjo avtonomijo kot beneška istrska mesta, saj je mestni veliki svet postavljaval dva sodnika in rektorja ter druge mestne uradnike, ki jih je v beneških mestih imenoval beneški podestat. Tržaški mestni uradniki so poleg splošne izvajali tudi gospodarsko upravo.

Civilno in kazensko sodstvo je izvajal **vikar** oziroma kazenski sodnik. To sodstvo prve in deloma druge stopnje (mestno apelacijsko sodišče) pa tudi vsa upravna področja so bila odvisna od notranjeavstrijskih centralnih oblastev.

Šele z ustanovitvijo *deželnoknežjega merkantilnega in meničnega sodišča* (1722), ki mu je kmalu sledila *komerčna intendantca za avstrijsko Primorje* (1731, obnovljena 1748), ter z obsežnimi reformami mestnega statuta se je avtonomija pričela krčiti. Prvi val terezijanskih reform za Trst še zdaleč ni pomenil enako globoke zarezne kot za preostale avstrijske dežele, toda postopoma je bil Trst vključen v sistem deželnoknežje administracije in iz mestne uprave je nastal mestni magistrat, ki je bil običajen tudi v drugih avstrijskih mestih.

1535 so začrtali mejo, ob kateri pa so se v naslednjih stoletjih pod vplivom neprestanih političnih trenj med dvema evropskima velesilama, Benetkami in Avstrijo, bili boji za vsako ped zemlje, posekano drevo ali bližnjo vaško mlako, mejni kamen, ukradeno ovco ali požgano njivo. Istrani, ki so tako z ene kot druge strani meje govorili isti jezik, med seboj trgovali in se ženili, so postali predmet političnih spletk in intrig njim nerazumljivih višjih ideologij.

Vojne in sloga

Bili pa so tudi trenutki sloge, predvsem v obrambi pred skupnim sovražnikom - Turki. Njihovi vpadi so deželo najhuje prizadeli v zadnji četrtini 15. stoletja. V tistih trenutkih niso bili na hudi preizkušnji samo prebivalci, temveč tudi obe državi, ki sta si tedaj delili istrski polotok. Tega sta se še pravočasno zavedali in nemalokrat so v deželi organizirali skupno obrambo, predvsem z obveščanjem in utrjevanjem postojank ob pomembnih poteh. Čeprav jih je pot vodila predvsem po kraškem delu Istre v rodovitno Furlanijo, so Turke zamikali tudi kraji na istrskem podeželju. Do obalnih mest pa niso uspeli prodreti ravno zaradi uspešne obrambne organizacije na podeželju, ki je zato trpelo vse strahote njihovih uničevanj. O tem je precej pričevanj, kakor še obstoječe piransko obzidje, slikovito pa je to trpljenje upodobljeno na freski iz hrastovske cerkve iz leta 1490.

Vzajemnost prebivalcev ob meji se je kazala tudi ob primerih rekrutovanj, ki so jih izvajale oblasti z obeh strani. Mladičji, ki niso želeli služiti v domačih (*černide*) in daljnih vojskah, so se pogosto tej neprijetni dolžnosti izognili tako, da so se zatekli na ozemlje sosednje države, kjer so našli gostoljubje, dokler ni minila "nevarnost". Gostoljubnost so prenekaterikrat morali obmejni prebivalci nuditi tudi raznim ubežnikom in kriminalcem, ki so se skrivali pred roko pravice. Trenutki sloge obmejnih prebivalcev so se kazali tudi ob epidemijah kug, ki so neštetočrat pustošile podeželje.

Gospodarsko stanje v beneški Istri

Največjo korist medsebojnega sodelovanja so imeli Istrani nedvomno od trgovine. V mestih se je že zgodaj v 13. stoletju pojavil kapital, izvirajoč iz pomorske pa tudi kopne trgovine. Pojavili so se razni posojevalci denarja, Židje in Florentinci, ki so razpolagali s kapitalom ter ga vlagali predvsem v pomorsko trgovino. Oblikovale so se razne pomorske trgovske družbe in posamezni vlagatelji so si delili tako dobiček kot izgubo.

Še pred beneško zasedbo je bila trgovina po morju izredno monopolizirana. Po zasedbi pa je bila regulirana na dveh ravneh: za izvoz in uvoz. Za izvoz sta zopet veljali dve pravili: trgovino po morju so urejali s t.i. povelji (*commissioni*) beneškega senata, po kopnem pa s posameznimi mestnimi statuti.

Izredna muhavost beneških predpisov se je kazala npr. pri najpomembnejšem istrskem izvoznem artiklu - vinu. Tega so pridelali po vsej deželi, vendar je bil uvoz

Jo. Koch. d.

A. Jrošf.

Tovorniki v burji (J. V. Valvazor)

vina v Benetke prepovedan. Svežo ribo so Istrani lahko prodajali vsepovsod, vendar so morali vso proizvodnjo slanikov oddati v Benetke. Tako so si Benečani zagotavljali dovolj živeža po nizkih cenah.

V poljedelstvu je bilo v prevladujoči meri uveljavljeno nadvoletno kolobarjenje. Agrarno gospodarstvo je bilo poleg vinogradništva v glavnem vezano na gojenje olke; žita je bilo premalo in so ga morali za večji del leta uvažati. Na večjem delu najbolj plodne zemlje je prevladoval **kolonat**, vendar je bila odvisnost kolonov od lastnikov zemlje precej različna. Na ozemlju mestnih komunov je bila močno uveljavljena t.i. "mezzadria" (colonia parziaria), ob njej je bil razširjen tudi zakup zemljišča proti določeni zakupnini in tudi t.i. "livel", to je zakup kmetije ali dela zemljišča proti plačilu v denarju ali v naturi, katerega višino so določali na osnovi letnega donosa, vendar lahko tudi v stalnem iznosu.

V času gospodarskega upadanja Istre, opustelosti in depopulacije podeželja od okoli srede 16. stoletja dalje se je položaj kolonov poslabševal. Čeprav so bili formalnopravno osebno svobodni, so le redkokje mogli izbirati novega lastnika zemlje ali menjati zemljo, ki so jo obdelovali. Tudi novo prebivalstvo, ki so ga beneške oblasti naseljevale v Istro, predvsem iz svoje Dalmacije v 16. in 17. stoletju, je deloma prešlo v kolonatske odnose, manjši del pa je bil naseljen kot svobodni kmetje.

Iz različnih vzrokov, ki jih bomo v nadaljevanju še navedli, med drugim tudi zavoljo kužnih bolezni je namreč od srede 16. stoletja dalje naraščala opustelost istrskega podeželja z depopulacijo, ki se je kazala tudi v mestih. Kmetijstvo je bilo v precejšnjem upadu, zato so beneške oblasti skušale stanje popraviti tako, da so vsa pusta zemljišča proglasile za državno last (1556) ter začela nanje naseljevati doseljence in begunce iz Dalmacije in drugih balkanskih dežel. Ustanovile so tudi institucijo posebnih poverjenikov ("*provveditori sopra beni inculti*"), ki so vsake dve leti delili prazno zemljo naseljencem, kar je trajalo vse do srede 17. stoletja. S temi ukrepi se je kmetijstvo počasi dvigalo, vendar se je ponekod precej povečal pomen živinoreje na račun poljedelstva.

V živinoreji je že tradicionalno prevladovala reja drobnice. Med živinorejci so bile zelo pogoste pogodbe o oblikovanju družbe ("*socida*") med lastnikom in najemnikom za določen čas (2-5 let), v glavnem za vzrejo drobnice, goveje živine, svinj in čebel. Ponavadi sta si lastnik in najemnik živino in prirastek delila sproti, in sicer vsakemu pol, kar pa ni bilo pravilo.

Beneška primorska mesta, med temi je vsekakor prednjačil Koper, sledila pa so mu Piran, Milje in druga, so razpolagala z razmeroma številnimi prekomorskimi izdelki, ki so jih prevažali beneški in drugi trgovci, posebno pa so bili cenjeni domači izdelki, olje, vino in sol. Vsi ti izdelki so vabili bližnje istrske in kranjske trgovce, predvsem **kmete - tovornike** ("*mussolati*"), ki so od konca 13. do začetka 17. stoletja množično tvorili in nosili ("*spalanti*") tudi svoje izdelke, pšenico, sušeno meso, kože, les, kovine, skratka vse kar je primanjkovalo istrskim mestom, pa ne le tem, saj so izdelki večkrat nadaljevali pot tudi na nasprotno stran obale Jadranskega morja.

Precejšen upad te trgovine, ki je doživela višek sredi 16. stoletja, beležimo med in po t.i. **uskoški vojni** ali vojni za Gradiško, ko sta se Beneška republika in Avstrija ponovno spopadli predvsem zaradi svobode poti v zaledju na eni ter svobode morske poti na drugi strani. Deloma je bilo upadu trgovine vzrok pravo barbarsko pustošenje v deželi v letih 1615-17, ko si nasprotnika nista prizanašala, deloma pa tudi avstrijsko nasilno favoriziranje obveznih poti trgovanja v Trst in upadanje moči Benetk.

Trgovina in interesne sfere velesil

Benečani in Habsburžani so si skočili v lase, takoj ko so v 14. stoletju postali sosedje. Ozadje teh sporov so bili predvsem ekonomski interesi, in sicer svoboda poti v zaledju, za katero so si prizadevali Benečani, in svoboda plovbe, katero so želeli uveljaviti Habsburžani. Skoraj vse vojne in večji spopadi med tema konkurentoma na severnem Jadranu so imeli to ozadje. Tako tudi opisana zadnja vojna v Istri v začetku 17. stoletja.

Benečani so namreč vsaj od zmage nad gusarji Hrvati in Neretljani na prelomu v drugo tisočletje imeli Jadransko morje za svoje morje. Imenovali so ga kar **Golfo di Venezia**. V svojih istrskih mestih so Benečani strogo izvajali monopol nad pomorsko trgovinsko politiko in dosegli, da se je blago iz teh mest prevažalo večinoma na beneških ladjah in na njihove trge. S tem so opravljali posebno vrsto carine. Vse blago, ki je

šlo iz jadranskih pristanišč, je moralo najprej v Benetke, in šele če ga niso pokupili beneški trgovci, so ga smeli lastniki s posebnim dovoljenjem odpeljati dalje. Prav tako je moralo pod enakimi pogoji iti skozi Benetke tudi blago, ki je bilo po izvoru iz nejadranskih območij. Izkupiček, napravljen v Benetkah, so morali tuji trgovci zapraviti na beneškem trgu in ne pri domačinih. Iz Trsta npr. ni mogla na odprto morje izpluti nobena ladja, ne da bi plačala določene pristojbine koprskemu podestatu in kapitanu.

Na drugi strani so Avstrijci z mitnicami in kasneje tudi nasilno s četami t.i. **liberaiterjev** (*Überreiter* - višji konjenik) ob mejah speljevali tok kopenske trgovine v tržaško mesto, ki je tudi razpolagalo z iskanimi izdelki, vinom, oljem in soljo, vendar z nekoliko višjimi cenami kot v beneških mestih. Zato je tako po morju kot po kopnem cvetelo tihotapstvo, kar odlično ponazarja slovenska povest o Martinu Krpanu.

Najpomembnejša sprememba tako v gospodarskem kot političnem pogledu pa se je zgodila leta 1719 z uveljavitvijo Trsta kot svobodnega pristanišča, kar je povsem nagnilo tehtnico na avstrijsko stran ter usodno vplivalo na razvoj beneških istrskih mest. Od tedaj dalje se je Trst razmeroma hitro spreminjal v eno osrednjih srednjeevropskih pristaniških mest in z neverjetno hitrim porastom prebivalstva zasedel eno najodličnejših mest med tedanjimi evropskimi velemesti.

Etnografska podoba Istre v 17. stoletju

Za nekatere Pirančan za druge Koprčan Prospero Petronio je zanimivo opisal ljudstva (*gente*), ki so živala v deželi leta 1681. Prvi in najštevilnejši so bili **Slovani** ("*schiavi ch'altri chiamano Slavi*"), ki so prišli iz Dalmacije oziroma Schiavonije, antičnega Ilirika: to so močna in na napore navajena ljudstva ("*popoli forti et atti alle fatiche*"). Naseljeni so bili po vseh krajih, tako da je slovanski jezik postal skoraj vsem skupen jezik in ljudje v mnogih vaseh sploh niso znali italijansko. V glavnem so bili kmetje in poljedelci, zato so bivali v vaseh in na podeželju.

Drugi so bili **Karni**: obrtniki, ki so predli volno, tkali sukno in platno za preprosto ljudstvo ter opravljali dela krojačev, kovačev, čevljarjev, kamnosekov in druge ročne obrti. Bili so razumni in varčni, tako da so si mnogi v kratkem času gmotno opomogli, če že ne obogateli; bili so prijetnega videza in s svojimi pozitivnimi lastnostmi zelo koristni deželi. Naseljeni so bili po večjih vaseh, kastelih in ozemljih (*terre*), niso pa bili v deželi dalj časa kot Slovani. Karnom - mnogi so jim pravili Karnjeli (Cargnelli) - so bili sorodni **Furlani**, ki so domovali nedaleč od njih. Mnogi izmed Furlanov so se za kratek čas naselili na podeželju, na ozemljih ali na posameznih posestvih, kjer so se sezonsko zaposlili, nato pa se z zaslužkom vrnili domov.

Tretji rod (*generatione*) so bili iz **Gradeža**; rojeni ribiči, vajeni morja in plovbe. Živel so v obalnih krajih, Umagu, Novigradu, Poreču, Vrsarju in povsod, kjer so lahko z ribami in drugimi artikli trgovali s sosednjimi Benetkami. Bili so preprosto ljudstvo, izražali so se odrezavo, v jeziku, podobnem staremu beneškemu narečju; niso bili naklonjeni hrupu in svojih pomorskih podvigov niso obešali na veliki zvon. Mnogi

med njimi so s trgovino obogateli, si nakupili posesti, se združili z deželani in postali meščani v pomembnejših mestih. V Novigradu so npr. med 25 družinami našeli kar 12 družin, ki so prišle iz Gradeža.

Četrti so bili **novi prebivalci**, ki so prišli iz Albanije in drugih krajev, ki so jih zasedli Turki. Te je Beneška republika načrtno zvalila v deželo. Več kot stoletje so bili v sodnem pogledu podrejeni rašporskemu kapitanu, razen tistih z ozemlja Pulja, ki so bili kot stari prebivalci odgovorni nadzorniku (*Provveditore*); zato pa niso bili odvisni od volje načelnikov posameznih mest in kastelov.

Nazadnje so bili tu še **domačini**, za katere pa je bilo značilno, da zaradi številnih boleznih in vojn njihove korenine niso segale dlje kot 200 let nazaj. Tako se je med domačine lahko šlo tudi prišleke kot so Florentinci, Bergamaski, Benečani in drugi, ki so se tu hitro udomačili.

V zadnji vojni s Turki (t.i. kretska vojna 1645-1668, op. D.D.) so v Istro prišli mnogi **Morlachi** (tako so Benečani imenovali Vlahe, v večini slovanizirane nomadske prebivalce Balkanskega polotoka), ki so jih Benečani prepeljali iz Dalmacije in Albanije (v Albanijo se je prišteval tudi del Črnogorskega primorja, op. D.D.). Radi so kradli in povzročali nered, vendar kaže, da so se sčasoma umirili. Tako Prospero Petronio.

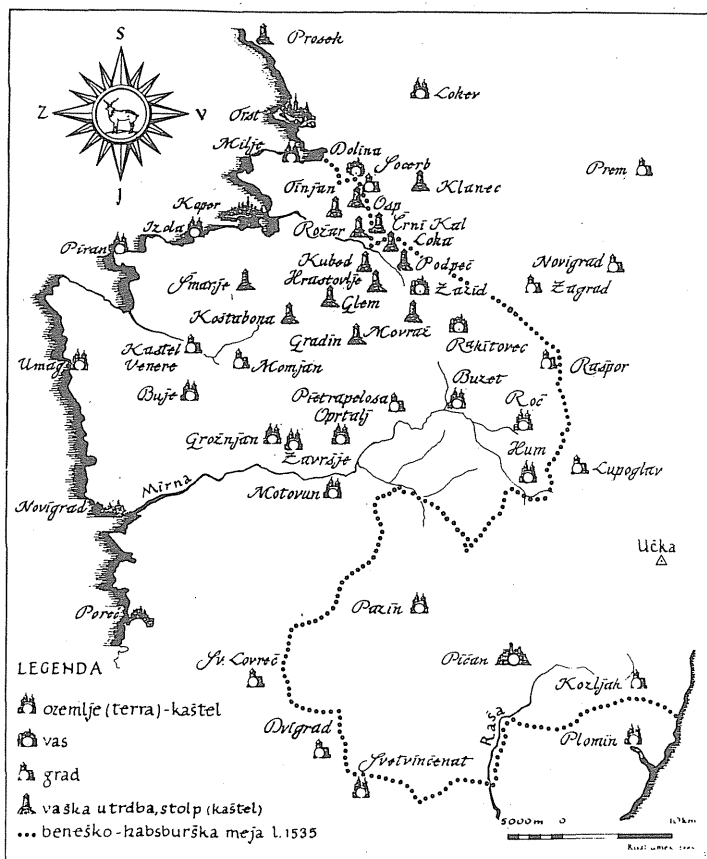
Zgodovinsko ozadje etnografske podobe

Vojne in bolezni so bile stalnice demografskih sprememb v Istri. V času preseljevanja ljudstev v poznoantičnem obdobju so na poti v Italijo številna ljudstva opustošila predvsem kraške predele, kamor so se po umiritvi razmer postopno doseljevali Slovenci. Iz 9. in 10. stoletja so že izkopani slovanski grobovi v okolici Buzeta in Predloke, v okolico Žminja pa so se naselili predniki Hrvatov z vzhoda Balkana. O slovanski prisotnosti še vedno globoko v notranjosti na kraškem delu Istre pričajo v 11. stoletju imena krajev Cernogradus in Bellogradus (1102), na ozemlju Pazina Gologorica, leta 1030 pa se je cesta, ki je vodila od Pazina do Poreča, imenovala "via Sclava" (leta 1158 "via Sclavorum").

To še ni pomenilo, da bi bili ob cesti naseljeni Slovani, ampak da so po njej ti hodili trgovat v mesta. In tako se omenja leta 1145 v Pulju *Petrus Sclavus* in *Petrus Sclavus cum Arpo filio suo* (1149), *A. de Stoica, Radius, J. Sclavo* idr. leta 1202 v Miljah, *Menesclavus* v Piranu (1222) itd. Leta 1234 je vas Lonjer pri Trstu zabeležena kot "villa Sclavorum".

Prvo večje strnjeno ozemlje v Istri, poseljeno s Slovani, je bilo nedvomno ravno ozemlje tržaške škofije od Ospa do Rakitovca, ki je sredi 13. stoletja prešlo pod koprski komun. Na to kažejo krajevna imena po rastlinah ali morfologiji tal, tako značilna za starejšo kolonizacijo, zabeležena v delu koprskega statuta, ki izhaja iz druge polovice 13. stoletja: Gabrovica, Črni Kal, Bezovica, Podpeč, Zanimgrad in Rakitovec. V začetku 14. stoletja je koprski komun izdal t.i. **agrarni zakon** za kmete ali Slovane (*Sclavus vel Rusticus, sclavus aut Rusticus*), leta 1349 pa je beneški senat imenoval **kapitana Slovanov** ("capitaneus Sclavorum"), načelnika za koprsko podeželje. Funkcija se je ohranila do konca Beneške republike.

V prvi polovici 14. stoletja je nastal na istrskih tleh edinstveni politični in jezikovni spomenik, t.i. **Istarski razvod**; nastal je prvenstveno kot razmejitveni akt med tedanjimi istrskimi gospodarji v notranjosti Istre: oglejskimi patriarhi, goriškimi grofi in Benečani. Zapisan je bil v latinščini, nemščini in hrvaščini (glagolici), čeprav mnogi ravno za hrvaškemu besedilu oporekajo izvirnost in menijo, da je bilo zapisano šele v 16. stoletju. Četudi bi to bilo res, mnoga krajevna in ledinska imena prve polovice 14. stoletja pričajo o skoraj enakovredni romanski in slovanski prisotnosti v osrednji Istri, ob tem pa kaže poudariti še ostanke iliro-keltskih in nemških vplivov.

Koprski obrambni stolpi in meja v Istri po letu 1535 (po strokovni predlogi D. Darovca izdelal A. Umek)

Tako so se slovanski prebivalci od 12. do 15. stoletja postopoma bližali primorskim istrskim mestom, ki pa niso imela vsa romanski značaj; tako je bilo v Labinu, kjer je od 13. do 15. stoletja prevladoval hrvaški jezik in šele pod Benečani je zopet prevladal romanski.

Že v prvi polovici 15. stoletja so se v Istri pojavili emigranti z Balkanskega polotoka, bežeči pred Turki. To so bili v glavnem **Aromuni**, nomadski romanski prebivalci današnje Srbije, Hercegovine in Bosne, ter t.i. **Morlaki**, večinoma že slovanizirani Vlahi. Med njimi je bilo precej Hrvatov, Dalmatincev in Črnogorcev, kakor tudi Albancev, ki so kot pripadniki iste države že prej v Istri zasedali razne funkcije predvsem v vojaških službah.

Med vlaške prebivalce so spadali tudi **Čiči**, ki so na prehodu v 16. stoletje poselili današnjo Čičarijo. Beneški viri jih označujejo kot izredno nekulturne ter jim pripisujejo krivdo za uničevanje gozdov, saj so s svojim nomadskim načinom živinoreje (koze, ovce) uničevali mladike, drevje pa brez vsakega nadzora v pretiranih količinah uporabljali za svoje potrebe. Povrh tega so bili še tako nevzgojeni, da so nemalokrat iz gole malomarnosti povzročali ogromne gozdne požare.

Te nenačrtne priselitve so ugodno vplivale na poselitev dežele, kajti leta 1375 se je Istra omenjala kot *skoraj popolnoma opuščena*. Številne **epidemije kug**, ki so v Istri pustošile od sredine 14. pa do prve tretjine 17. stoletja, ko so se z usodnimi posledicami pojavile povprečno vsakih 10 let, vojne in malarije, so konstantno redčile istrsko prebivalstvo. Kljub temu domače prebivalstvo ni bilo naklonjeno prišlekom.

V 16. stoletju je bilo na področju od Timava do Kvarnera po številu prebivalstva največje mesto Koper, in sicer je sredi stoletja štel 9-10 tisoč prebivalcev, ki pa jih je nato kuga leta 1553/4 zredčila na slabih 3000. Še hujšo usodo je doživel Pulj, ki ga je epidemija kuge zdesetkala s 4000 na ne več kot 600 ljudi, od številnih vasi njegovega zaledja - šteli so jih na 72 - jih je ostalo v tem stoletju le še 12, v teh je bivalo 2600 ljudi. Tudi Trst, še bolj pa Novigrad in Poreč so doživeli podobno usodo.

Beneške oblasti so poskušale s kolonizacijo popraviti že obupno demografsko krizo v Istri, ki je preostalim prebivalcem zaradi zapuščenosti in neobljudenosti grozila še z drugimi boleznimi, med katerimi je prednjačila **malarija**; ta se je v Istri razširila tudi zaradi spremenjenih podnebno-klimatskih razmer, saj so se zelo povečala močvirnata zemljišča in tudi nivo vode v rekah je precej narasel. Ravno malarija je najbolj prizadela prve italijanske kolone iz okolice Padove, Trevisa in Furlanije. Šele ko so v Benetkah leta 1556 ustanovili **Magistrat za neobljudene kraje** ("*Magistrato dei beni inculti*") ter po nem neuspelem poskusu naselitve Napoletancev in Grkov sredi 16. stoletja, so se odločili za načrtno kolonizacijo t.i. Morlakov. Te beneški viri označujejo kot zelo močne in odporne, zmožne tako vojaške kot galeotske in drugih težaških služb. Zaradi teh kvalitet so se uspeli v kratkem vživeti v deželo, kjer so bili tako v beneškem kot avstrijskem delu sprva deležni raznih ugodnosti, kot npr. oprostitev davkov za dobo 20 let.

NOVI VEK

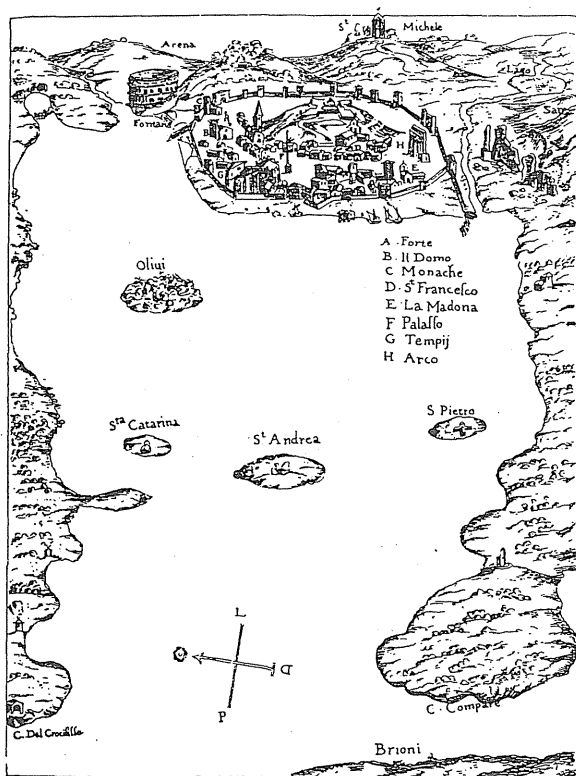
Leto	Istra	ben. Istra	Pazin. gr.	Trst	Koper	Pulj
pred Rimlj.	120.000					
5. st.	*500.000					
13. st.	130.000					5-6.000
1436				ok.9.000		
1442						4.500
1519				6-7.000		
1533					7-8.000	
1548					10.000	
1553/4		ok. 50.000			2.300	594
1575			9.500			
1583		ok. 70.000		8.000	4.800	1.250
1601		46.500				
1615			3.193	3.000		980
1623			2.380		4.065	
1631/2					2.000	347
1649		49.332		6-7.000		
1652				4.250	5.000	550
1717				5.600	4.650	
1741		116.000				661
1758				6.400		
1773		90.000			5.225	
1785				17.600		
1799				27.300	5.075	753
1806		89.251	23.000			695
1816	**172.779			32.000		926
1846	228.035			80.300	5.500	1.126

* C. Combi ** s Kvarnerskimi otoki

Tabela. Gibanje prebivalstva v Istri in istrskih mestih.

Novi prebivalci so bili sprva poverjeni **istrskemu nadzorniku** (*provveditore nell'Istria*), ki ga je senat kot načelnika Magistrata za neobljudene kraje v Istri imenoval leta 1579, s sedežem v Pulju. Po ukinitvi te funkcije je konec 16. stoletja prevzel skrb za naselitev novih prebivalcev v beneški Istri rašporski kapetan, vendar kaže, da je za podeželje Kopra tudi v teh zadeval odločal koprski podestat in kapetan.

Poleg teh načrtnih naselitev so se v Istri občasno naseljevali še razni trgovci in predvsem vojaki iz drugih držav Evrope, kot Francozi, Španci, Italijani, Nizozemci, severni Afričani in drugi, ki so po 15. stoletju služili vojsko v Istri. Še med sedanjimi

Pulj leta 1633

prebivalci se je v marsikaterih krajih ohranila zavest o tujerodni pripadnosti, kot npr. Lazarji iz Podpečí ponosno poudarjajo, da so češki cigani.

S tako pestrostjo odnosov med narodi v Istri, katerim moramo prišteti še tiste, ki jih je navajal Prospero Petronio je Istra stopila v vojaško in po človeških tragedijah manj burno, zato pa kulturno izredno razgibano 18. stoletje. Ravno to stoletje lahko štejemo kot najbolj povezujoče in tudi identifikacijsko, saj so izredno napredni kulturniki v Istri že v renesansi in nato s protestantizmom ter razsvetljenstvom pripomogli k splošnemu dvigu kulturne in miselne ravni prebivalstva, ki je s ponovnimi spremembami na koncu 18. stoletja, tako usodnimi za stare režime, zakoračilo v še bolj razgibane tokove 19. stoletja.

Etnološki utrinki iz Istre

Toda nagli kulturni vzpon v mestih še dolgo ni naletel na podoben odziv na podeželju. Tu so kljub številnim migracijskim tokovom Istrani skozi stoletja neokrnjeno ohranjali predvsem etnološke značilnosti. Deloma je bilo to povezano s psihološkimi značilnostmi starega prebivalstva, ki je novince vselej označevalo za "forešte" in jih s tem odrinilo od pomembnih dogajanj, kar je slednje še bolj sililo k sprejemanju ustaljenih šeg in navad. Precej so k enotni etnološki podobi pripomogli tudi napisani mestni statuti, ki so uzakonjali nekatere ustaljene navade, kot na primer **poroko na istrski način**, to je "kot brat in sestra" (*ut frater et soror*), kar je pomenilo, da sta bila enakovredna lastnika svojega premoženja. Ta navada je bila zabeležena v skoraj vseh istrskih mestnih statutih, medtem ko je **agrarni zakon**, ki je bil zapisan le v koprskem statutu, po splošnem mnenju veljal vsaj na podeželju beneške Istre.

Mnogi običaji so se ohranjali seveda le na določenih območjih, kot je bil primer z nošami ali tudi z dialekti, ki so se razlikovali že od komuna do komuna, zato pa so bile še mnoge iz poganstva ohranjene navade in vraževerstva v ljudeh globoko

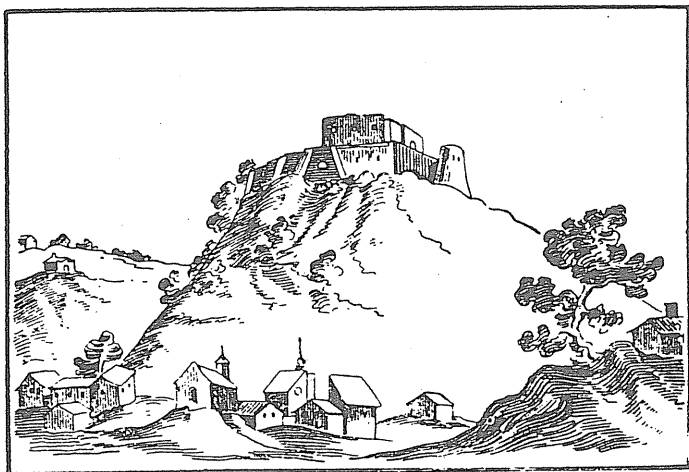

Istrske noše (J. V. Valvazor)

zakoreninjene. Kakor ugotavlja **M. Tomšič** v svojih literarnih delih, so Istranom skupne mnoge magične pripovedke, med njimi pa vsekakor prednjačijo tiste o "štrigonih", "štrigah" in volkodlakih. O njihovi trdoživosti, obenem pa vztrajnosti preganjalcev priča tudi kazenski sodni proces proti čarovnikom in čarovnicam še leta 1716 iz okolice Kastva. Zelo ilustrativno je znal o teh prepričanjih povedati **J. V. Valvazor** v svoji *Slavi vojvodine Kranjske*: "Podeželsko in kmečko ljudstvo v Istri prav trdno veruje, da so čarovniki in čarodeji, ki otrokom kri pijejo. Takemu krvosesu pravijo strigon ali vedavec. Kadar tak strigon crkne, mislijo, da hodi okrog polnoči po vasi, da trka in kljuka po hišah, a v hiši, kjer je potrkal, da bo v tistih dneh kdo umrl. In če tedaj kdo iz hiše umre, pravijo kmetje, da ga je strigon požrl.

Še hujše je, ker verujejo ti lahkoverni kmetje, da se blodeči strigoni ponoči plazijo k njihovim ženam in z njimi spe, a da pri tem niti besedice ne črhnejo. Skrbi me pa, da pač često tudi pri vdovah, posebno če so še mlade in lepe, prav mesnati duhovi prav resnično in budno spijo. Tako za trdno menijo, da jim ta strah ne bo dal miru, dokler mu ne zabijejo v telo kola iz trnovega lesa. Zategadelj se tudi napotijo najpogumnejši, da bi tako storili, in sicer vedno po polnoči, ker mislijo, da ga pred polnočjo ni v grobu, temveč da tedaj okoli hodi. Odpro grob ter mu sunejo kol, ki ima debelino pesti ali drobne roke, skozi trebuh ter ga grozotno iznakazijo. Tedaj priteče kri, truplo se zvija in krivi, kakor bi bilo živo in čutilo bolečine. Nato spet zasujejo grob z zemljo ter gredo svojo pot.

Ta postopek, da odpirajo grob in predirajo mrtvo telo s kolom, je med Istrani na deželi, namreč med kmeti, zelo navaden. Čeprav oblast, če pride na dan, s hudimi kaznimi nastopa, ker je proti veri, se kljub temu prav često primeri ..."

Kaštel v Klani

Jezikovna podoba Istre v 18. stoletju

Zapletena kolonizacijska zgodovina Istre je oblikovala raznovrstnost kulturnih vplivov in etničnih sprememb, ki so vplivali na nastanek razlik med jezikovno in narodnostno zavestjo istrskega prebivalstva. Migracije prebivalstva pa niso potekale zgolj s priseljevanjem, temveč so se godile tudi znotraj samega polotoka, v kar so jih silili predvsem ekonomski interesi.

V stoletjih istrske zgodovine je veljalo, da so si z mestnimi službami prebivalci lahko pridobili uglednejši in premožnejši stan. S konstantnim zapolnjevanjem nižjih mestnih služb, predvsem vojaških, ter z vključevanjem v trgovino in obrt so se prišleki s podeželja v mestih asimilirali z romanskim prebivalstvom, saj je bil v teh poklicih prevladujoč istrski romanski jezik, ki ga je tudi v zvezi z novimi kolonizacijskimi tokovi postopno zamenjala beneška italijanščina. Istrska romanščina kot člen loka dalmatinsko-retoromanskih govorov je do 19. stoletja skoraj izumrla; danes "istriotsko" govorijo (in tudi pišejo) nekateri le še v Balah, Fažani, Galežani, Rovinju, Šišanu in Vodnjanu, medtem ko sta postala nosilca genetično dveh prevladujočih najstarejših še živih istrskih jezikov slovenščina in hrvaščina; ta dva jezika sta na podeželju, kamor so se še v 18. stoletju priseljevali tudi iz italijanskih dežel, skoraj povsem prevladala.

Odločilni strukturni etnični zgodovinski rezultati modernega časa so se v Istri ustalili nekako od konca 17. stoletja naprej ter se v 18. stoletju, v obdobju konsolidacije razmer v deželi, oblikovali v tri poglavitne jezikovne skupnosti: srbohrvaško, italijansko in slovensko. Jezikovna pripadnost tedaj še ni pomenila narodne zavesti, temveč prejšnji socialni status.

Kršikla: Glagolski epitaf vaškega župana iz leta 1582 (Istra in Slovensko primorje, 200)

Postopoma se je razlika med jezikovno in narodnostno zavestjo prebivalstva manjšala, skladno z uveljavljanjem in krepitevijo moderne nacionalne zavesti od konca 18. stoletja naprej. Gotovo pa v istrskem prostoru šele 19. stoletje (in to šele njegova zadnja desetletja) pomeni čas ustalitve etnične meje, oprte na narodno zavest. Izraz etnične troedinosti se je uveljavil v spoznavanju etničnih mej posebej med Slovenci in Hrvati, medtem ko je bilo italijansko prebivalstvo bolj raztreseno po nekaterih mestih s tradicionalno romanskim značajem ter v nekaterih nepovezanih delih podeželja z večjim deležem italijanskega prebivalstva.

Cerkvenoupravne reforme pred koncem Beneške republike (1797)

Medtem ko so se v avstrijskih deželah od srede 18. stoletja dalje izvajale številne upravne reforme, je bila beneška Istra še pred Napoleonovimi vojskami deležna le državnocerkvenih reform cesarja Jožefa II. Cesar je poskušal uskladiti cerkveno razdelitev z upravno, torej tudi z državnimi mejami.

Po ukinitvi pičanske škofije v Istri leta 1788 so njeno območje skupaj z dekanijo Pazin iz poreške škofije in dekanijama Kršan ter Kastav iz puljske škofije združili s tržaško škofijo, zato pa dekanijo Buzet vključili v poreško, Milje v koprsko in Umag v škofijo Novigrad. Na ta način so želeli doseči, da bi se jurisdikcija tržaške škofije razprostirala ne le nad mestom Trstom, temveč nad vsem avstrijskim delom Istre.

Novo oblikovanje tržaških škofijskih meja se je nadaljevalo, ko so tej škofiji 1828. dodelili ukinjeno škofijo Novigrad in ji pridružili koprsko škofijo (zato so jo od 1830 imenovali tržaško-koprsko škofija). Koprski škofijski sedež ni bil zaseden že od 1810. Leta 1830 so Buzet spet dodelili tržaški škofiji.

DOBA MEŠČANSKIH REVOLUCIJ

Istra v času Napoleonovih osvajanj

Francoska meščanska revolucija in njen produkt Napoleon sta na marsikaterih področjih v koreninah spremenila družbeno življenje. Z nekaterimi pravimi in navideznimi zmagami se je Napoleon v Franciji utrdil na oblasti ter začel s svojimi zamgovitimi pohodi po Evropi. Prvi večji cilj so mu bile vojaško slabotne, zato pa trgovsko bogate države italskega polotoka. S spretno diplomacijo je uspel pregovoriti Avstrijce, s katerimi je 18. aprila 1797 v Leobnu sklenil tajni delitveni sporazum, ki je Avstrijcem dovolil zasedbo beneške Istre; z mirom v Campoformiju, ki je pomenil tudi dokončni propad Beneške republike, je bila Avstriji priznana oblast nad temi kraji.

Prvo avstrijsko obdobje v Istri (1797–1805)

Nova oblast sprva ni spreminjala zatečene ureditve, le oblast nekdanjih beneških mestnih načelnikov (podestatov) je prenesla na posebne, imenovane, kasneje pa izbrane mestne organe. Avstrijci so leta 1797 v Kopru ustanovili začasno vlado (magistrat) za ozemlje bivše beneške Istre; na čelu magistrata je bil predsednik, ki je bil, tako kot v beneški dobi, tudi predsednik drugostopenjskega apelacijskega sodišča. Velika sprememba pa je bila v tem, da je nova oblast izenačila ljudstvo in plemiče v meščanskih pravicah; druga večja sprememba se je izvršila na področju administrativne razdelitve ozemlja: več bivših beneških mestnih komunov je, ne da bi spreminjala njihov obseg, združila v večje upravne enote - okrožja. Do leta 1805 so bila v Istri naslednja okrožja: Koper, Piran, Poreč, Rovinj, Pulj, Labin in Buzet, kjer so bila tudi prvostopenjska civilna sodišča.

Že leta 1803 so za notranjeavstrijske dežele že trejč uvedli sistem **gubernijev**, prvič pa je bil ustanovljen združeni tržaško-istrski gubernij v Trstu. Koper je postal sedež istrskega okrožnega glavarstva, sedež drugostopenjskega sodišča pa so prenesli v Celovec. Avstrijska Istra, imenovana tudi Pazinska grofija, je bila kot okrožni komisariat priključena postojnskem glavarstvu in ljubljanskemu guberniju, ki je obsegal kranjsko in goriško deželno glavarstvo.

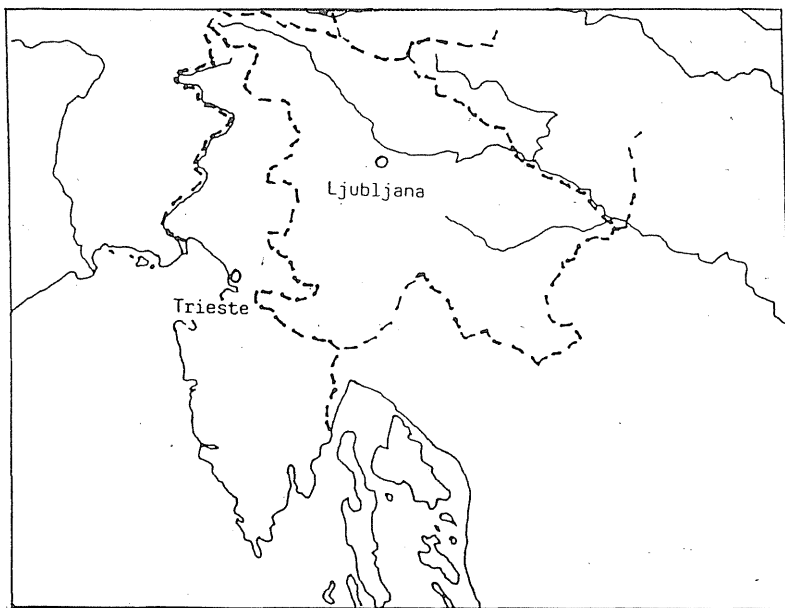
Istra v Kraljestvu Italiji

Francosko-avstrijske vojne, ki so sledile, so imele bistvene posledice za gubernije, ker je morala Avstrija odstopiti ozemlja. Na podlagi miru v Bratislavi (dec. 1805) se je zmanjšal tržaški gubernij za bivšo beneško Istro, ki so jo priključili Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu. V okviru provizorične organizacije območij so uredili iz

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

nekdanje beneške Istre istoimensko provinco na čelu s **civilnim magistratom** v Kopru. Predsednik magistrata, tj. nekakšne istrske vlade, je postal **Angelo Calafati**, osrednja osebnost političnega življenja v Istri v obdobju velikih sprememb na prehodu iz 18. v 19. stoletje.

S 1. majem je v Istri stopila v veljavo zakonodaja Kraljestva Italije in uveden je bil Napoleonov zakonik (*Code civil* ali *Code Napoleon*), ki je prinesel temeljite spremembe. Nova oblast je ukazala, da na pridobljenih ozemljih bivše beneške Istre upravo in sodstvo uredijo na način, kakršen je veljal v vsem kraljestvu. S tem so prenehali veljati tudi istrski mestni statuti. Provincio Istro so spremenili v **departma** na čelu s **prefektom** (Angelo Calafati), podrejene upravne enote pa sta bila **distrikta** (koprski in rovinjski z mejo na Limskem kanalu) na čelu s **podprefektoma**. Še nižje upravne enote so bili okraji oziroma **kantoni**, in sicer: Koper, Piran, Buzet, Poreč, Vodnjan, Rovinj in Labin; kantoni so bili razdeljeni še na **občine**. Na čelu vsake občine je bil občinski načelnik, ki mu je v upravi pomagal še posebni svet, na čelu **vaških občin** pa je bil **župan** ali **meriga**. Prvostopenjska okrožna sodišča so ukinili in sodbe za vso Istro je prevzelo civilno in kazensko sodišče prve stopnje v Kopru. Leta 1808 je Napoleon Istro povzdignil v **vojvodino**, za istrskega vojvodo pa je imenoval maršala Bessierja.

Istra v Ilirskih provinciah 1813 (J. Žontar: Priročniki in karte, 1988)

Provinca Istra v Ilirskih provincah (1809–1813)

Po francoski zmagi pri Wagramu je z mirom v Schönbrunnu Avstrija izgubila ozemlje, na katerem je Napoleon 14. oktobra izoblikoval **Ilirske province** s sedežem v Ljubljani. Leta 1810 je Kraljestvo Italija odstopilo departma Istro Ilirskim provincam in oblikovali so **provincio Istro** z glavnim mestom Trstom, ki je obsegala še območje tržaškega mesta, pomanjšano območje Goriške, bivšo beneško Istro in od 18. septembra 1811 še območje bivše avstrijske Istre.

Provinca je bila izenačena z departmajem v Franciji, **intendant** (sprva in na koncu Ilirskih provinc - Angelo Calafati) pa je imel enake pristojnosti kakor francoski prefekt. Bil je pristojen za vsa upravna področja. Vsaka provinca je imela svojega inženirja za mostove in ceste, nadzornika davčne registracije ter državnih domen, nadzornika hipotek, davčnega direktorja, inšpektorja gozdov, carine in loterije.

Podrejene upravne enote so bili **distrikti** na čelu s **poddelegatom**. Istra je imela štiri distrikte: Gorico, Trst, Koper in Rovinj.

Avgusta 1813. je Avstrija napovedala Franciji vojno, kar je pripeljalo že v istem letu do zasedbe Ilirskih provinc in po sklenitvi pariškega miru leta 1814 do obnovitve organizacije avstrijskih oblastev, toda ne popolnoma takšne, kakršna je bila pred letom 1805 ali 1809.

Notranje razmere za časa francoskih reform

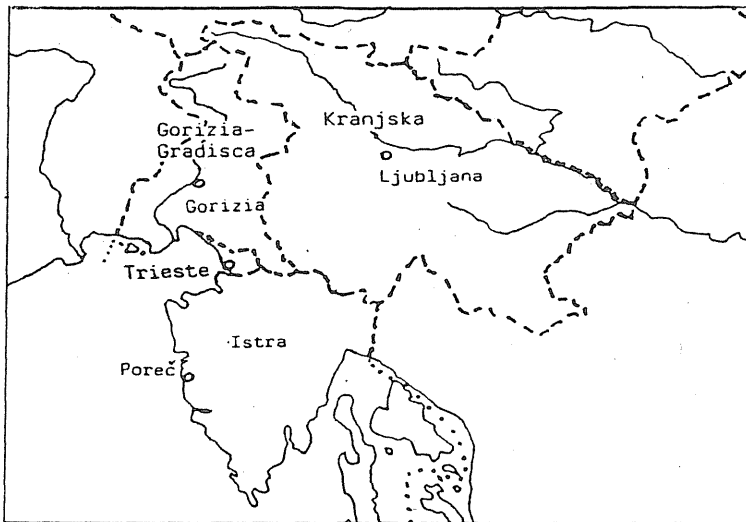
Francozi so formalno izenačili pravice državljanov, omejili moč Cerkve ter ukinili številne samostane in bratovščine, z upravnimi reformami pa so v deželi kmalu uvedli tudi svoj davčni sistem. Kljub uvajanju številnih svoboščin, kot npr. toleriranje t.i. *“konkubinata”* (priležništvo), olajšave kmečkih bremen idr., fevdalnega sistema niso ukini.

Tedanje največje istrsko mesto je bilo Rovinj z okoli 9.000 prebivalci, ki pa je bilo tudi največje oporišče nasprotnikov Francozov. Poleg tega se je angleško-francoski spopad prenesel tudi na istrsko obalo in tako prinesel veliko škodo ribarstvu, pomorstvu in gospodarstvu nasploh. Angleško brodovje je s svojimi topovi neprestano napadalo in vznemirjalo zahodnoistrska obalna mesta (Rovinj, Vrsar, Poreč), v svoji borbi pa so proti Francozom podpirali še gusarstvo. Tudi razbojništvo je bilo eden izmed pomembnejših dejavnikov notranjega življenja Istre. Generalni guverner Ilirskih provinc maršal Marmont v svojih spominih pravi: *“Nezakonitost je bila tolikšna, da prebivalci južne Istre in Rovinja niso upali iz mest, ne da bi razbojnikom vnaprej plačali svojemu imetju primernege davka”*.

Ker so za svoje neprestane vojaške pohode potrebovali mnogo denarja, živine in vojakov, kar je vse plačevalo ljudstvo, je prihajalo med ljudmi do nezadovoljstva. Ko so Francozi leta 1813 stopili v vojno s koalicijo evropskih držav, so se kmetje v osrednji Istri priključili avstrijskim četam v bojih s Francozi.

Drugo avstrijsko obdobje v Istri (1813–1918)

Ko so bile leta 1813 Avstriji vrnjene Ilirske province - ime Ilirija so zadržali - so po obdobju začasne uprave ponovno ustanovili gubernije kot deželna oblastva. Gubernij s sedežem v Trstu je obsegal mesto in njegovo območje, Goriško in Gradiško, celotno

Dežele 1849-1918 (J. Žontar: Piročniki in karte, 1988)

Istro (poleg nekdanje beneške Istre tudi avstrijski del), Kvarnerske otoke in do leta 1822 Reko ter civilno Hrvaško, ki so ju tedaj odstopili Ogrski. Za dežele, administrativno združene v okviru tržaškega gubernija, so uporabljali ime **Primorje**; zato so tržaški gubernij imenovali tudi primorski gubernij ali Avstrijsko-Ilirsko primorje.

Kot nižje upravne enote so v primorskem guberniju ustanovili tri oziroma štiri okrožne urade: **istrsko** s sedežem v Trstu (ki mu je pripadala še širša okolica Tržaškega zaliva do Ogleja), **reško** (s Pazinsko grofijo, poznejšim okrajem Podgrad in Kvarnerskimi otoki) in **goriško** okrožje; 1816. so dodali še **karloško** okrožje. Po izročitvi Reke in civilne Hrvaške Ogrski leta 1822 so iz ostanka reškega okrožja ustanovili **pazinsko** okrožje. Toda že 1825. so primorski gubernij skrcili le na dve okrožji: na **istrsko** s sedežem v Pazinu (ki je obsegalo avstrijsko, nekdanjo beneško Istro, sosednje slovenske okraje s Podgradom in Kvarnerske otoke) in na **goriško** okrožje. **Trst** s svojim območjem je predstavljal neposredno upravno enoto zase, zunaj okrožij.

Upravna ureditev po revoluciji 1848. do druge svetovne vojne

Na podlagi oktroirane ustave z dne 4. marca 1849 je cesar imenoval za posamezne kronovine **namestnike**, ki so morali kot organi izvršilne oblasti nadzirati izvajanje državnih in deželnih zakonov ter voditi notranje zadeve svojega območja. Kronovina Avstrijsko primorje je bila določena kot enotno upravno območje s sedežem namestnika v Trstu.

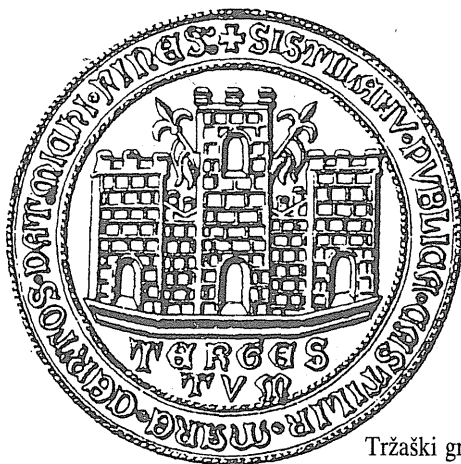
Z oktroirano ustavo so tudi na podlagi ustave iz leta 1848 preuredili okrožja v dežele z deželnimi zakonodajami in tako dali temelje avtonomni deželni upravi. Čeprav je bila leta 1849 formalno ustanovljena **mejna grofija** Istra s Kvarnerskimi otoki, je bil zanjo in za Goriško in Gradiško predviden skupni deželni zbor s sedežem v Gorici. Od vseh deželnih redov je stopil tedaj v veljavo le deželni red za Trst.

Šele leta 1861 je dobila Istra svojo samoupravo s sedežem deželnega zbora v Poreču; seveda je pripadala skupini dežel Avstrijskega primorja s cesarskim namestništvom v Trstu. Ta ureditev se je ohranila do 1918/20, ko je ozemlje Julijske krajine pripadlo po Rapalskem paktu Italiji, oziroma do leta 1924, ko je Italija anektirala še Reko. Tedaj je bila Istra razdeljena med tri "*province*" italijanskega kraljestva: večina polotoka je ostala v **provinci Pulj**, severovzhodni del v **provinci Reka**, Milje z Dolino pa so pripadle **tržaški provinci**. Pri tem je ostalo do propada italijanske oblasti nad tem ozemljem po koncu druge svetovne vojne.

OBDOBJE UTRDITVE MEŠČANSTVA IN NACIONALNIH TRENJ

Gospodarske smernice v 19. stoletju

V 19. stoletju se v Istri oblikujeta dve pgljavitni ekonomski in vojaški središči, ki sta dajali ton istrskemu življenju: Trst in Pulj. Prvo se je že od začetka 18. stoletja naglo razvijalo ter širilo svoje gospodarske vplive in potrebe v široko istrsko zaledje. Tako je bila vsa severna Istra ekonomsko usmerjena proti in za Trst. Številni delavci iz Istre so dobili trajne, začasne in vsakodnevne zaposlitve v mestu, ki se je razvijalo

Tržaški grb

v enega najpomembnejših srednjeevropskih mest, agrarno zaledje pa je pridelovalo viške skoraj izključno za to s prebivalstvom in prometom izredno razgibano mesto; iz Trsta pa so v Istro prihajali industrijski izdelki.

Pulj se je oblikoval v močno vojaško mesto po letu 1853, ko je bil izbran za vojaško luko Monarhije in ko je bil leta 1856 v Pulju ustanovljen arsenal, še posebno pa po letu 1864, ko so vanj prenesli pristaniški admiralat iz Trsta. Njegovo uradno območje se je raztezalo od Savudrije do Spiča, od 1869. dalje do istrsko-ogrske meje. Z železnico do Pulja je bil istrski polotok leta 1876 združen z evropsko železniško mrežo. Pod Avstro-Ogrsko je mesto presešlo število 50.000 prebivalcev.

Nacionalni odnosi v prvi polovici 19. stoletja

Kljub ekonomskemu razcvetu kulturno življenje v prvi polovici 19. stoletja še ni povsem zaživelo. Vendar pa se kljub Metternichovemu absolutizmu, ko so bile zatirane

vse narodnostne težnje, predvsem v Trstu oblikujejo pestre politične usmeritve. Te so imele svoje odzive tudi v Istri.

Eden tedanjih pomembnejših mož tržaškega političnega življenja je bil vsekakor Nemeč Bruck, ki je v Trst zašel s poti v Grčijo, kjer je želel sodelovati v borbi Grkov za svobodo. V Trstu je ustanovil družbo Lloyd in bil velik zagovornik priključitve Trsta k Nemčiji. Njegova struja je bila v bistvu kozmopolitsko, avstrofilsko-germanofilsko usmerjena, sestavljali pa so jo v glavnem krogi okoli borze.

Druga pomembnejša struja je italijanska struja okoli Domenica Rossettija (1774-1842) in njegovega liberalnejšega učenca in poglavitnega zgodovinarja Istre Petra Kandlerja (1804-1872). Ti so se borili proti germanizatorskim tendencam in se zavzemali za italijanstvo Trsta ter za njegovo avtonomijo. Toda tudi ta skupina se je zavedala, da bi Trst brez svojega širnega zaledja ekonomsko propadel, zato so bili proti priključitvi k Italiji.

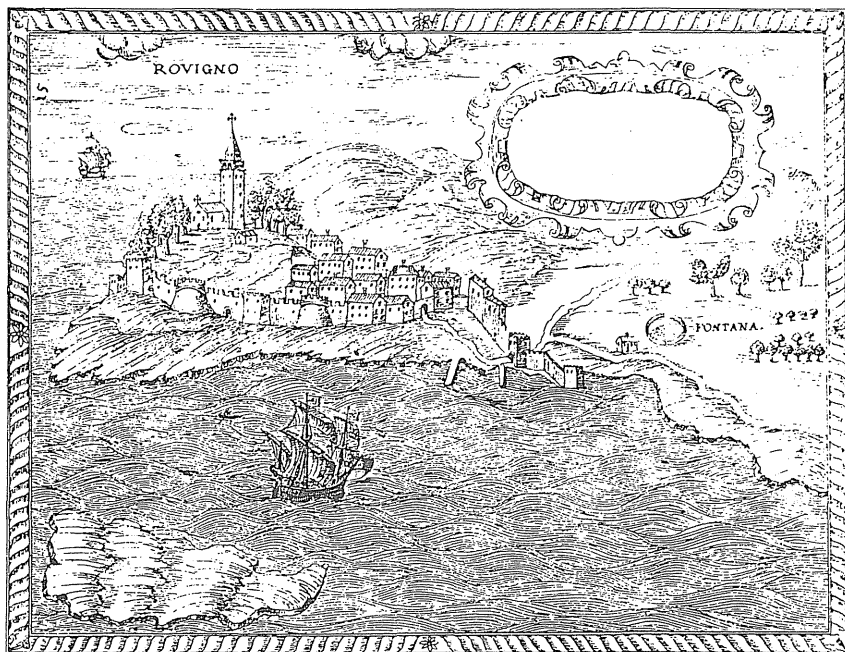
Ideja združene Italije se pojavi sicer šele z letom 1797 kot poseben program tedanje politične stvarnosti, ki pa v prvi polovici 19. stoletja ni našla podpore v Istri ali v Trstu. Italijansko usmerjeni intelektualci so se borili za italijansko identiteto Trsta, vendar v okviru avtonomije v Avstriji. Celo najradikalnejši nasprotniki Metternichovega absolutizma, predvsem intelektualci, zbrani okrog tednika **La Favilla** (Iskra)(1836-1846), med katerimi velja omeniti Francesca Dall'Ongara, Pacifica Valussija in nenazadnje Dalmatinca Niccola Tommasea, so se usodnega 1848. izrekli proti priključitvi Trsta in Istre k Italiji. Še več, kljub zavzeanju za italijanstvo Trsta v okviru Avstrije so imeli izreden posluš za Slované, predvsem za Slovence. Zamisljali so si zvezo svobodnih narodov proti reakciji ter se zavedali, da bi priključitev Avstrijskega primorja k Italiji pomenilo nasilje za Slované.

O Trstu so razmišljali kot o italijanskem, obenem pa svobodnem mestu, kot o novi Švici. Bili so pristaši zveze Italijanov in Slovanov; v Torinu so ustanovili društvo za zvezo med Italijani in Slovani proti Avstriji, v Trstu je začel izhajati Tommasejev časopis "*La Fratellanza dei Popoli*". Verjetno ni naključje, da je Giuseppe Mazzini, ki je še leta 1831 za Italijo zahteval Trst, leta 1866 pa ne samo to, ampak tudi Istro, Kras in Postojno, v letu pred revolucijo 1848 v svoji knjigi "*I Doveri dell'Uomo*" postavil vzhodno mejo Italije na reko Sočo. Celo veliki tvorec združene Italije **Cavour** je leta 1848 branil pravice Slovanov na vzhodnojadranski obali. Leta 1861 je kraljevskemu komisarju v Anconi pisal, da pozna težnje italijanskega prebivalstva v Trstu, Istri in Dalmaciji, toda hkrati ugotavlja, da je vse zaledno prebivalstvo slovansko, ter svetuje, da bi bilo nespametno iz Hrvatov, Srbov, Madžarov in Nemcev narediti sovražnike, kar bi postali tudi Angleži, če bi Italija začela hlepiti po vsem Jadranskem morju. Tako je Italija vodila previdno politiko v Evropi ter se po nasvetu zahodnih velesil raje usmerila v kolonialna osvajanja; in šele s porazom Italije v Abesiniji leta 1896, ki je diskreditiral vse kolonialne ambicije italijanskega naroda, so se italijanske aspiracije usmerile na Balkan.

Vzpon nacionalizmov v Trstu in Istri

Do revolucionarnega leta 1848 v Trstu proti Slovanom ni bilo nerazpoloženja. V Istri je bilo le malo drugače. Beneška tradicija je še vedno prisotna, mesta po strukturi prebivalstva niso v taki meri mešana in odvisna od prometa s severom kot Trst. Slovani še vedno predstavljajo podložni sloj, ki ni narodno osveščen; ta zavest je novejšega datuma in do tedaj je bila odločilna pokrajinska pripadnost - vsi so bili Istrani. Tudi Pacifico Valussi, ki je tedaj zagovarjal Slovane in šele kasneje temeljito spremenil svoje gledišče, je o Istri menil, da bi dežela kmalu postala italijanska, če bi se osvobodila avstrijskega tutorstva.

Revolucija leta 1848 je ukinila fevdalizem, državljani pa so dobili priložnost, da na volitvah za avstrijski parlament izrazijo svoje politične težnje. Predstavniki italijanskega meščanstva v Istri so že imeli izdelane nacionalne programe, medtem ko med Slovenci in Hrvati ni bilo kakega gibanja. Rezultati volitev za dunajski parlament junija 1848 so potrdili to politično razmerje sil; izbrani so bili štirje italijanski poslanci (Antonio Madonizza, Michele Fachinetti, Carlo De Franceschi in Francesco Vidulich) in eden hrvaški (Josip Vlah), ki so ga izbrali v vzhodni Istri. Ta politični uspeh je italijanske poslance v dunajskem parlamentu privedel do zahteve, da razen za podgrajski okraj

Rovinj v 13. stoletju

postane uradni jezik v Istri italijanščina. Čeprav je avstrijska vlada zahtevo zavrnila z utemeljitvijo, da večino prebivalstva v Istri predstavljajo Slovani (po štetju iz leta 1846: 134.455 Hrvatov, 60.040 Italijanov, 31.995 Slovencev), je to izzvalo ogorčene proteste v občinah Kastav in Lovran, kjer so zahtevali enakopravnost hrvaškega jezika in priključitev vzhodne Istre k Reki, kar je pomenilo k Hrvaški. V italijanskem časopisu se je tedaj vsul plaz obtožb na račun Slovanov kot "tujcev", ki se bodo pòitalijančili. Michele Fachinetti leta 1850 v svojem glasilu "*Il Popolano*" trdi, da bo Istra dežela blaženega miru tedaj, ko bo v njej prevladala ena kultura, to je italijanska.

Seme neizbežnega spora je bilo vrženo in tudi slovanski časopisi, ki so začeli izhajati v Trstu (*Slavjanski rodoljub* 1849 in *Jadranski Slavjan* 1850, s članki v slovenščini in hrvaščini), so branili svoje nacionalne zahteve. Ti spori pa so šli na račun avstrijske nacionalne politike, ki je na eni strani favorizirala germanizacijo, na drugi pa strašila tako pred *iredentizmom* kot *panslavizmom* ter z dajanjem koncesij zdaj enemu zdaj drugemu, v smislu reka "deli in vladaj", uspešno obvladovala položaj v Istri do konca svoje vladavine.

Razvoj iredentizma

Razvoj iredentizma kakor tudi panslavizma v Istri je potrebno gledati v luči evropskih gibanj tedanjega časa, kjer so še pod vplivi francoske revolucije in v okviru uveljavljajočega kapitalističnega načina produkcije naglo rasle nacionalne težnje v političnem življenju.

Nedvomno so se iredentistične ideje italijanskih narodnjakov po zedinjenju Italije (1861) še povečale. Glavni predstavniki v literaturi so Pacifico Valussi (v knjigi *Trieste e l'Istria: Loro diritti nella questione italiana* iz leta 1861 je v temeljih spremenil svoje poglede), Istrana Carlo Combi in Tomaso Luciani ter Sigismondo Bonfiglio. Mišljenje o Slovanih se je povsem spremenilo; ti, so le kmečko ljudstvo, nesposobno oblikovati se v narod in zato obsojeno na utopitev v italijanstvu. Meje Italije tako iredentisti vidijo na vzhodnih Julijskih Alpah in na Raši, nekateri pa že kar na Reki.

Prva javna manifestacija tržaškega iredentizma je bila leta 1865, ko je občinski svet zavrnil predlog obsodbe protesta, ki ga je tajni "tržaško-istrski komite" naslovil proti izjavi predsednika italijanske vlade Lamarmora, s katero se je le-ta svečano odrekel zahtevam za Trst. Občinski svet je bil razpuščen in na volitvah je zmagala vladna stranka, v Trstu pa so zbrali 13.000 podpisov za izjavo lojalnosti.

Tudi kasneje so liberalci večkrat obsojali iredentizem, vendar so sčasoma v tej stranki le prevladale iredentistične težnje. Od leta 1882 je bila ta stranka vedno na oblasti v Trstu, čeprav je še tedaj večkrat spretno prikrivala svoje nacionalne strasti, s čimer si je pridobila tudi naklonjenost volilcev drugih narodov v Trstu, predvsem Grkov in Nemecev. V monografiji *Oko Trsta* (1945), delo več avtorjev, ugotavljajo, da je bil iredentizem prisoten predvsem med intelektualci, manj med državnimi uradniki in pri ljudeh, zaposlenih v zavarovalnih družbah, sploh pa ni bil prisoten med delavci, ki so bili socialistično usmerjeni. Vseh iredentistov je bilo v Trstu le 2%, 5.000 od okoli

četrt milijona prebivalcev. Med temi je bilo le kakih 50 aktivistov in okoli 50 dnevih akterjev iredentizma. Center iredentistične vzgoje je bila vsekakor višja trgovska šola **Rivolte**. Največji nasprotnik so jim bili v razrednem značaju socialni demokrati, v nacionalnem pa slovenska nacionalna stranka.

V Istri sta bila veleposest in mesta še vedno povsem v italijanskih rokah, zato je bila tu italijanska nacionalna liberalna frakcija izredno močna. Že leta 1861 niso hoteli poslati svojih delegatov v dunajski parlament. Italijansko politiko je od leta 1884 v Istri vodila "*Società politica Istriana*". Izdajali so precej časopisov, periodičnih publikacij in knjig, imeli so posebna društva za raznarodovanje slovanskih otrok, najprej je bilo to društvo "*Pro Patria*", nato "*Lega Nazionale*".

Poleg italijanske nacionalno-liberalne stranke sta obstajali v Istri še klerikalna stranka z avstrofilskimi težnjami, ki je imela številne pristaše med istrskim kmečkim prebivalstvom, ter socialistična stranka, vendar je bila oblast v glavnem v rokah liberalne stranke.

Sv. Vincenat

Slovansko narodno gibanje

V prvem obdobju parlamentarnega življenja so samo Hrvati vzhodne Istre izpričali politično opredeljenost v nacionalnem smislu. Iz svojega središča **Kastva** so s premišljeno dejavnostjo začeli med Slovenci in Hrvati Istre širiti zahteve za nacionalne pravice, nenazadnje v skladu z avstrijskim Temeljnim državnim zakonom (1867). Ustanovili so **čitalnice** (prva v Kastvu 1866, v Pulju 1869 in drugje); v Trstu je začelo izhajati politično glasilo *Naša Sloga* (1870-1915); *Edinost*, politično društvo za Slovence v Trstu, je razširilo svojo dejavnost tudi med istrske Hrvatke in Slovence (1878), dokler niso leta 1902 ustanovili Politično društvo za Hrvatke in Slovence v Istri, s sedežem v Pazinu. Po prvi veliki politični skupščini v Kastvu (1871) so nadaljevali z organiziranjem velikih **taborov** tudi v drugih krajih Istre (Kubed).

Ustanovitev hranilnice v Kopru (1884) pomeni začetek združnega življenja med Hrvati in Slovenci v Istri. Vrsta različnih zadrug se je združila v zvezo s sedežem v Pulju (1903). Ko so skušali italijanski meščani in njihove banke nalagati kapital v zemljišča, ki so pridobivala na vrednosti, so slovanskim kmetom v tem boju za domačo zemljo priskočile na pomoč slovenske kreditne zadruge (in pozneje tudi tržaški denarni zavodi; prim. **M. Pahor**: Slovensko denarništvo v Trstu, 1989), kar je hitro krepilo slovensko narodno zavest zlasti na koprskem in piranskem področju (prim. **J. Kramar**: Narodna prebujala istrskih Slovencev, 1991). V hrvaškem delu Istre je bilo sprva to (razen v severnem sosedstvu Pulja) bistveno manj izraženo.

Organiziranju na političnem in ekonomskem področju je sledila prebujala na prosvetnem polju z ustanovitvijo *Družbe sv. Cirila in Metoda* (1893). S tem se je začelo tudi gibanje za ustanovitev hrvaških in slovenskih ljudskih šol v krajih, kjer jih še ni bilo.

Politično uveljavljanje Slovanov v Istri

Politično uveljavljanje Slovanov se je začelo v občinah. Na začetku ustavne dobe (1861) so s pokrajinskim zakonom o občinah združili 360 davčnih občin v 50 političnih. Na začetku so bile vse občine v italijanskih rokah, predvsem zato, ker Slovani niso imeli dovolj sposobnih in učenih mož za opravljanje občinskih služb. Toda sčasoma so pridobili položaje najprej v občinah na severu Istre, kjer je živel izključno slovenski življenj (Materija, Podgrad, Jelšane, Dolina, Dekani, Klanec, Marezige in Pomjan), nato v občinah na otoku Krku in občini Veliki Lošinj, pa v občinah v Liburniji (Kastav, Volosko-Opatija, Veprinac, Lovran, Moščenice) in nazadnje v osrednji Istri, Pazinu (1886) in Buzetu (1887).

V istrskem **deželnem zboru**, sestavljenem po kurijah iz poslancev veleposesti, trgovsko-obrtne zbornice, mest in podeželja, je bilo zaradi Slovanom nenaklonjenega volilnega sistema (cenzus) in zaradi pomanjkanja narodne zavesti zastopanih 28 Italijanov in 2 Slovana, poleg njih pa so bili Slovani še 3 škofi (tržaško-koprski Bartol Legat - Slovenec, poreško-puljski Juraj Dobrila - Hrvat in krški Ivan Vitezić - Hrvat) kot virilisti. Slovani so počasi napredovali do 9 mandatov.

Pazin (J. V. Valvazor)

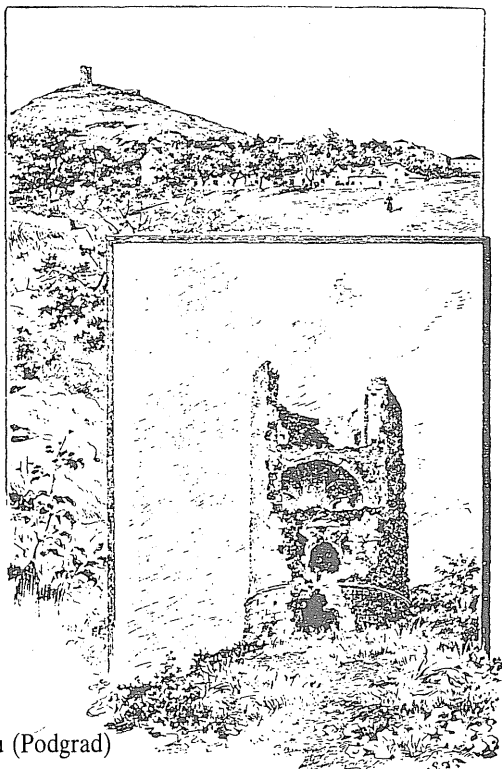
Medtem so se odnosi med Italijani in združenimi Hrvati in Slovenci zaostrovali, tudi zaradi vse odločnejših zahtev istrskih politikov Vjekoslava Spinčiča, Matka Laginje in Matka Mandiča, ki so zagovarjali priključitev Istre k Hrvaški. Odnosi v deželnem zboru so se posebno zaostriili po poskusu Matka Laginje, da bi v poreškem zboru nastopil z govorom v hrvaščini (1883), saj je Cesarski svet tega leta priznal enakopravnost hrvaškega, slovenskega in italijanskega jezika na sodiščih v Istri. Tudi sicer so bile glavne postavke političnih programov Slovanov politična enakopravnost, ukinitvev stanovskega volilnega reda, enakopravnost jezika v javnih uradih in šolah. Zato je bila pomembna tudi vladina odločitev o odprtju prve hrvaške srednje šole v Istri, klasične gimnazije v Pazinu (1889).

Ko se je na volitvah za dunajski parlament na osnovi občje in enake volilne pravice leta 1907 pokazalo, da Slovani v Istri ne predstavljajo samo večine prebivalstva, temveč tudi večino volilcev, je bila leta 1908 izvedena reforma istrskega deželnega zbora. Tedaj je bilo v deželni zbor izvoljenih 18 poslancev hrvaško-slovenske narodne stranke, 24 italijanskih nacionalnih liberalcev in 2 socialisti.

Kmalu se je pokazalo, da novi zbor ni sposoben za delo, saj se niso mogli dogovoriti o enakopravnosti jezikov, o novi razmejitvi občin po načelu narodnosti idr. Deželni zbor je bil zaradi tega leta 1910 razpuščen in ni bil nikoli več sklican.

Izoblikovanje slovensko-hrvaške etnične meje

Vsekakor so v avstrijskem obdobju Slovenci in Hrvati združno nastopali, pa vendar je vsak narod oblikoval svojo narodno zavest, predvsem kot posledico zgodovinskih dogodkov in jezikovne pripadnosti. K temu je precej pripomogla že opisana beneška

Novigrad na Krasu (Podgrad)

naselitvena politika (v manjšem delu tudi avstrijska), deloma pa tudi izoblikovana protiturška obrambna organizacija na severu, ki se je razprostirala ravno ob kopni meji kopskega komuna (prim. **D. Darovec**: Obrambna ...).

Dosti jasna slovensko-hrvaška etnična meja je delila Istro v manjši slovenski del na severu (v sodnih okrajih Koper in Podgrad) in obsežno južnejše hrvaško območje (ponekod tudi s primesjo priseljencev drugačnega slovanskega izvora). Le na treh mestih so v vidnejši obliki segali v podeželje tudi Italijani: na severu v le nekaj kilometrov širokem pasu od Milj do Pirana in Portoroža, nato najobsežneje v štirikotniku med Dragonjo na severu in Mirno na jugu (ob morju od Savudrije do Novega Grada, v notranjosti do Završja in Oprtalja) in končno v mnogo manjši meri v pasu ob obali med Puljem in Rovinjem. V narodnostnem pogledu so slovenski znanstveniki od nekdanjih šteli katastrski občini Savudrija in Kaštel - ki sta spadali upravno k piranski upravni občini (oziroma po stari ureditvi k piranskemu teritoriju) - že k italijanskemu bloku: v Savudriji so pomenili italijansko govoreči 78,77 % prebivalstva, v Kaštelu pa 65,22 % prebivalstva leta 1910. Severna meja katastrske občine Kaštel ni

šla po glavnem toku Dragonje, marveč po starem kanalu sv. Oderika (libador s. Odorico) na jugu sečoveljskih solin, po katerem so leta 1946 speljali glavno strugo Dragonje; premik toka Dragonje po drugi svetovni vojni pri meji ni ničesar spremenil.

Hrvaško-slovenska etnična meja je bila (gotovo na podlagi rezultatov jezikovnega štetja, ki ga je 1846 v avstrijskih deželah organiziral K. Czoernig) vrisana na "Zemljovidu slovenske dežele in pokrajin" P. Kozlerja iz leta 1853. Hkrati je bila opisana v njegovem "Kratkem slovenskem zemljopisu" iz 1854. Opis te etnične meje med morjem in kranjsko deželo se glasi: "Pri Peranu se začne meja slovenskega in hervaškega narečja in se vleče skozi dolino Dragonja ali Rukava proti gričem in selom Topolovac in Sočerg, potem med Rakitovičem in Zažidom, Jelovicami in Podgorjem, Golacom in Obrovom, Polanami in Novim gradom čez Pasjak in Jelšane, dokler se s kranjsko deželno mejo združi."

Različne upravne in cerkvene organizacijske povezave, jezikovni značaj šolskih organizacij in drugi dejavniki so vplivali na to, da se je ob koncu 19. stoletja in v začetku 20. stoletja etnična meja ustalila. To zelo jasno kažejo moderna štetja prebivalstva po 1880. V krajih Starad, Račice, Veliko Brdo, Brdce, Pasjak južno od Ilirske Bistrice je 1880. prevladovala hrvaščina nad slovenščino, odtlej naprej pri vseh štetjih pa obratno; podobno je bilo z veljavo hrvaščine in slovenščine v Rupi, Šapjanah in Golcu, kjer je v letih 1880-90 prevladovala hrvaščina, po letu 1900 pa slovenščina. Podoben blok sestavljajo severno od Oprtalja in Buzeta katastrske občine Topolovec (1880 hrvaški, nato poleg italijanskega deleža 1890-1910 slovenski, 1945 pol hrvaški pol slovenski), Gradinjš (1880-1890 hrvaški, nato slovensko-italijanski in 1945 slovenski s hrvaško manjšino) in Rakitovec (1890 hrvaški, 1880 ter 1900-1945 slovenski). V nekaterih krajih navedbe nihajo iz desetletja v desetletje (Lipa, Lisac) ali pa le včasih (Žejane, Črnica), v nekaterih pa se ob popisu leta 1945 pojavi prevlada hrvaške opredeljenosti (npr. v Savudriji in Kaštelu).

Deloma gre te razlike pripisati načinu in merilom ljudskega štetja v habsburški monarhiji. Razen prvega štetja z upoštevanjem "jezika" (1846 - Czoernig), ko so še razlikovali prebivalstvo na srbsko in hrvaško, vsa nadaljnja štetja od 1880 do 1910 uporabljajo za razlikovanje narodov termin "občevalni jezik" (*Umgangssprache*), in sicer srbohrvaški jezik brez razlikovanja Hrvatov, Srbov, Črnogorcev itd.; od tega jezika so med slovanskimi v Istri razlikovali le slovenskega. Prav v zvezi s tem pa se je pojavila v Istri vrsta vprašanj, zvezanih s političnimi manipulacijami z italijanske strani, saj je opredelitev "občevalnega jezika" kot jezika, ki se uporablja v javnosti (in se razlikuje od "družinskega" ali "materinega" jezika), zlorabljena v avstrijskih razmerah za prikrivanje resničnega etničnega stanja v pokrajinah z neenotno narodnostno sestavo s strani tistega naroda, ki je bil premočen v političnem pogledu in "starejši" po svoji kulturni uveljavljenosti v vsakdanjem življenju. V Istri so bili to seveda Italijani. Raziskave kažejo, ugotavlja B. Grafenauer (prim. Miti o "Istri"), da so poskušali z različnimi tehnikami števnih komisij povečati število prijav italijansko govorečih; tako je npr. leta 1910 prišlo do številnih pritožb nad števničnimi komisariji v Škofijah, Pobegih in Bertokih pri Kopru.

PREGLED ZGODOVINE ISTRE

	Srbohrvati	%	Slovenci	%	Italijani	%	skupaj
1846	134.445	59	31.995	14	60.000	26	228.035
1857	123.091	56	28.177	12	72.303	31	234.872
1880	121.732	43	43.004	15	114.281	40	284.154
1890	140.713	45	44.418	14	118.027	38	310.003
1900	143.057	43	47.717	14	136.191	40	335.965
1910	168.184	43	55.134	14	147.417	38	386.463

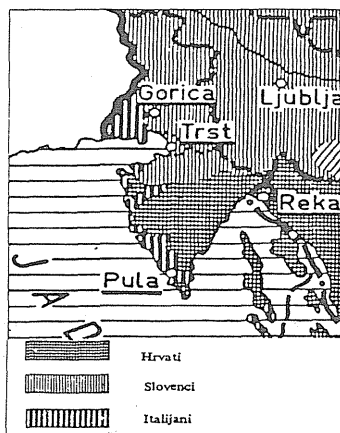
Tabela: Prebivalstvo po občevalnem jeziku po avstrijskih štetjih (v razpredelnici niso zajeti drugi občevalni jeziki, ki so predstavljali 1-4%, in tujci; v: J. Roglič, Le Recensement de 1910, 1946, 49)

Vsekakor velja za najbolj verodostojno ljudsko štetje iz leta 1910, ki so ga tako angleški kot francoski, ameriški in ruski strokovnjaki za mejna vprašanja po drugi svetovni vojni pri ogledu terena ocenili kot poglavitno podlago za presojo etničnega stanja v Istri. Italijansko štetje iz leta 1921 in jugoslovansko anketo, organizirano pod vodstvom Rogliča iz leta 1945, so kot tendenčni zavrnili.

Prva svetovna vojna

Z začetkom prve svetovne vojne (1914) so se prekinili mednacionalni spori v Istri. Izstop Italije iz zveze z Nemčijo in Avstro-Ogrsko na stran antantnih sil (1915) je bil precej jasen znak o njenih ozemeljskih pretenzijah na vzhodno obalo Jadrana, čeprav se še ni vedelo za tajni **Londonski sporazum** (1915), s katerim so zavezniki za vstop v vojno Italiji ponudili avstrijska ozemlja, Istro in večji del Dalmacije.

Zaradi vojne so se morali mnogi prebivalci južne Istre, ki je bila razglašena za vojno področje, izseliti predvsem v Spodnjo Avstrijo in na Moravsko; šele pred koncem vojne so se po velikem pomanjkanju vrnili na svoje domove. Namesto istrskega deželnega zbora in deželnega odbora je bil leta 1916 ustanovljen **Komisariat**. Proti koncu vojne je prišlo tudi v Istri do prevrata. V Pulju so namreč 28.10.1918 ustanovili **Narodni svet** po zgledu Narodnega sveta v Zagrebu. Sestavljali so ga predstavniki istrskih Hrvatov, sodelovali pa so tudi s predstavniki italijanskih liberalcev in socialistov. 30.10. so prevzeli poveljstvo nad mornarico, pri kateri so imeli številne pristaše tako med slovanskimi mornarji kakor tudi med delavci arsenala. Oblast Narodnega sveta v Pulju se je končala 05.11.1918 z vkorakanjem italijanske vojske v mesto.

Nacionalna slika v 19. stoletju.
(F. Zwitter: Nacionalni ...)

DOBA TOTALITARIZMOV

Istra pod Italijo

Z **Rapalsko pogodbo** med Kraljevino SHS in Italijo (12.11.1920) je pripadla Italiji skoraj vsa Istra s Trstom vred. Iz sklopa Istre sta bila izvzeta le otok Krk in del občine Kastav, ki sta pripadla Kraljevini SHS. Z **Rimsko pogodbo** (27.01.1924) je Italija dobila še **Reko**, ki so jo sprva nameravali oblikovati v samostojno državo.

Že za časa okupacije (1918-1920) je začela Italija voditi asimilizacijsko politiko nasproti Hrvatom in Slovincem. To se je kazalo z zaprtjem klasične gimnazije v Pazinu, Ženskega učiteljsišča v Pazinu in male realne gimnazije v Voloskem (1918), z ukinjanjem slovenskih in hrvaških ljudskih šol in z večmesečno konfinacijo posameznih uglednih Slovencev in Hrvatov na Sardinijo ter v druge italijanske kraje. Temu so se priključila še od oblasti neovirana dejanja fašističnega nasilja, kot sta bila požiga **Narodnega doma** v Pulju in v Trstu v isti noči (13.07.1920). Razmere so se poslabšale po priključitvi Julijske krajine, še posebno pa po prihodu fašizma na oblast (1922). Uradna politika nacionalnega zatiranja ni bila z ničemer omejena, saj se Italija niti z mirovnimi sporazumi niti z Rapalsko pogodbo ni obvezala na spoštovanje nacionalnih manjšin.

V Istri sta bili slovenščina in hrvaščina omejevani v upravi in sodstvu že za časa okupacije (1918-1920). Prefekt Julijske krajine je marca 1923 prepovedal uporabo slovenščine in hrvaščine v upravi, na sodiščih pa sta bila jezika prepovedana s kraljevim odlokom 15. oktobra 1925. Dokončni udarec slovenskemu in hrvaškemu šolstvu v Istri je bil zadan 1. oktobra 1923 s t.i. Šolsko reformo **ministra Gentileja**. Hrvaška in slovenska društva (Sokol, čitalnice idr.) so prepovedovali že za časa okupacije, še posebno pa na osnovi Zakona o društvih iz leta 1925, Zakona o javnih prireditvah (1926) in Zakona o javni varnosti (1926). Vsa slovenska in hrvaška kulturna in športna društva so morala prenehati z delom na podlagi odločitve fašističnih pokrajinskih sekretarjev z dne 12. junija 1927. S posebno odločbo tržaškega prefekta je bilo 19. novembra 1928 razpuščeno še politično društvo **Edinost**. Postopno so bile ukinjene tudi hrvaške in slovenske zadruge v Istri, ki so se sprva morale združiti s hranilnico *Cassa di Risparmio* v Pulju ali Trstu.

Leta 1927 je po Tirolski tudi Julijska krajina prišla na vrsto za zamenjavo priimkov (krajевна imena so bila poitalijančena že 1923), ki naj bi jim "vrnili" izvorno obliko, če so bili prevedeni v tuj jezik, izkrivljeni s tujim pravopisom ali čudno končnico; tako so poitalijančili skoraj vsa slovenska in hrvaška imena in priimke.

Taka politika je že v letu 1921 izzvala odpor Slovencev in Hrvatov, ki je sprva imel socialno obeležje (jugovzhodna Istra - Proština, rudarji v Labinu), v Marezigah pa že nacionalno vsebino. Posebno se je odpor proti oblastem razmahnil po ukinitvi društev leta 1927, ko so tržaški mladinci ustanovili **Tajno organizacijo Borbo** na Tržaškem, na Goriškem pa se je oblikovala podobna organizacija, ki je nosila v sebi korenine kasneje

mnogo bolj znanega gibanja z imenom **TIGR** (Trst, Istra, Gorica in Reka). Prva žrtev tega organiziranega odpora slovanskega prebivalstva Julijske krajine je bil Istran **Vladimir Gortan**, ki je kot pripadnik organizacije Borba leta 1929 v nameri, da bi preprečil odhod volivcev na fašistične volitve v Pazin, streljal na kolono mimoidočih ter pri tem smrtno ranil domačina. Kaznovali so ga s smrtno kaznijo.

Pripadniki organizacije **Borba** (in ne, kot se večkrat zmotno misli TIGR-a) so bili tudi štirje **bazoviški junaki**, ki so jih leta 1930 obsodili na smrt, ker so podtaknili več bomb na raznarodovalne ustanove, odločilna pa je bila bomba, podtaknjena v uredništvu časopisa *Il Popolo di Trieste*, ki je bila usodna za življenje urednika tega fašističnega dnevnika.

Organizacija **TIGR** je nato v tridesetih letih delovala predvsem v povezavi z vodstvom v Jugoslaviji, kamor so mnogi Slovenci in Hrvati pribežali najprej po italijanski okupaciji, do drugega velikega vala izseljevanja iz Julijske krajine pa je prišlo ravno konec dvajsetih in v začetku tridesetih let. V Jugoslaviji so Istrani ustanovili več svojih društev, med katerimi je bilo nedvomno največje društvo **Istra**, ki je izdajalo istoimenski časopis. Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine so bili povezani v društva, ki so bila organizirana v *Zvezo jugoslovanskih emigrantskih društev (od 1932. Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine)* s središčem v Beogradu in z **dr. Ivanom Marijo Čokom** na čelu. S svojim glasilom zagrebško *Istro* so v glavnem podpirali uradno politiko Beograda, zato se je kmalu razvila opozicija, ki se je organizirala okoli zagrebškega glasila **Istarski glas** (1939-1940).

Zapostavljena provinca

Italija v Istri ni pretirano spodbujala gospodarskega razvoja. Številni priseljeni koloni iz južnih italijanskih dežel niso prinesli s seboj delovnega elana pa tudi gradnja infrastrukture, ki jo lahko še danes na nekaterih mestih občudujemo, je bila prvenstveno usmerjena k obrambni oziroma ekspanzionistični politiki proti Balkanu; taka je tudi gradnja obrambnega sistema ob vzhodnih mejah države.

Predvidevanja Kandlerja in drugih avtonomistov iz prejšnjega stoletja glede vloge Trsta v Italiji so se povsem uresničila, saj je promet skozi to pristanišče ob konkurenci številnih italijanskih povsem upadel. Še edino istrsko ozkotirno železnico, na katero so bili Istrani sila ponosni, so dali ob osvojitvi Abesinije leta 1936 prenesti v to afriško deželo.

V iskanju boljših življenjskih pogojev so se številni Slovenci, Hrvati, antifašisti in drugi izseljevali ali v prekomorske dežele ali v Jugoslavijo, ali v notranjeitalijanske dežele oziroma v druge evropske države. Tako je bilo največ španskih borcev iz Italije prav iz Julijske krajine; prav tako je bilo tu-tudi največ obsojenih zaradi političnih deliktov pred italijanskim sodiščem za zaščito države.

Verjetno je odveč poudarjati, kolikšen razcep je v odnosih med različnimi narodi Istre zarezal fašizem s svojo totalitarno enonacionalno politiko. Tako lahko lažje razumemo, ne moremo pa opravičevati početja kasnejšega prav tako totalitarnega režima, ki je represijo nad prebivalstvom izvajal s pomočjo ravno tako "svete" ideje komunizma.

Istra med drugo svetovno vojno

Tudi med drugo svetovno vojno je Istra sestavljala večino puljske pokrajine, ki je bila poldrugo leto odmaknjena od glavnih žarišč narodnoosvobodilne borbe v Hrvaški in Sloveniji. Postojanke tega gibanja, ki jih je jeseni 1941 začel vzpostavljati **Oskar Kovačić**, so padale pod udarci fašistične policije; zlasti hudi so bili udarci spomladi 1943 na območju Labina, v Pazinu in Buzetu. Prva partizanska četa, ki je prišla v Istro iz Gorskega kotarja sredi 1942, je do konca leta bivala v Brkinih.

Slovenski del Istre je imel od decembra 1942 svojega stalnega aktivista OF **Vidka Hlaja**, ki je aprila in maja ustanovil OK KPS in OO OF Slovenska Istra. Podobno je hrvaška Istra marca istega leta dobila v Karobji prvi stalni organ - partijsko vodstvo za Istro. Med italijanskim prebivalstvom v obalnih mestih je spodbujala protifašistični odpor KP Italije.

Odpor proti okupatorju se je zelo razmahnil po padcu fašizma in še zlasti po kapitulaciji Italije (08.09.1943), ko je nastala prava vseljudska vstaja. Osvobojena je bila vsa Istra, italijanski upravni aparat so umaknili v Pulj in Trst, kamor je kmalu prodrla nemška vojska. Prebivalstvo vseh treh narodnosti se je na mobilizacijo partizanskih enot množično odzvalo.

Od avgusta 1944 so se razmere za partizanski boj v Istri slabšale zaradi krepitve sovražnih sil, gradnje obalnih utrd in obrambnih črt, ker so v deželi pričakovali izkrcanje zavezniških sil. Vse večje je bilo tudi nasilje okupatorja, v katerem so sodelovale tudi italijanske fašistične miličniške enote. Domnevajo, da je v NOB sodelovalo okoli 30.000 Istranov, mnogo jih je bilo v prekomorskih brigadah, mnogo pa tudi v delovnih četah anglo-ameriške vojske.

Problemi razmejitve s Hrvaško

Že med vojno so se začela razhajanja s Hrvati glede vprašanja meje v Istri. Ne le da so hrvaške partizanske enote mobilizirale tudi v slovenskih krajih Istre, temveč je celo hrvaški najvišji zakonodajalni organ (ZAVNOH) 20. septembra 1943 prišteval k "hrvaškim krajem" preprosto (vso) Istro in jo v tem smislu hkrati z drugimi po Italiji anektiranimi deli pridružil "matici zemlji - Hrvatskoj". Medtem je vrhovni plenum OF (16.09.1943) razglasil pridružitve "Slovenskega primorja" k Sloveniji.

Zavedajoč se tega problema, so si Istrani sami (zastopniki OF v slovenskem delu Istre in zastopniki osvobodilnega gibanja v hrvaškem delu Istre) že med vojno (februarja 1944) določili mejo med slovenskim in hrvaškim delom, in sicer po Dragonji, Topolovcu, Pregari in Črnici, na severovzhodu pa na črti Obrov - Rupa. Po virih, ki jih je našel F. Ostanek (prim. *Annales* 1/91, str. 218), so se sicer hrvaški predstavniki želeli držati dialektičnih meja in zajeti kraje jezikovno mešanega območja, toda prebivalstvo se je sklicevalo na svojo slovensko narodno zavest.

S to razmejitvijo je bila v bistvu določena tudi današnja razmejitev med republikama. Tudi na višji ravni je bila omenjena Dragonja kot meja med Slovenci in Hrvati že na

Po zemljevidu iz priloge v knjigi *Cadastre national de l'Istrie* (izsek)

sestanku, ki ga je organiziral partizanski Znanstveni inštitut v Semiču marca 1944 (v referatu **F. Zwitterja**). Glede na tradicijo slovenske geografske, zgodovinske in jezikoslovne znanosti o tem vprašanju **B. Grafenauer** (n. d.) ugotavlja, da vse skupaj tudi ni bilo nič spornega in ni potrebovalo šele poznejših pogajanj med politiki. Ta so bila morda potrebna le pri kasnejših posameznih popravkih, ki so jih želeli sami ljudje, predvsem zaradi gospodarskih povezav (katastrske občine Pregara, Črnica pri Buzetu, Pasjak, Šapjane in Rupa severno od Reke). Ljudje so se tudi na referendumih odločali o republiški pripadnosti (Pregara, Črnica), vsekakor pa so še po letu 1954 v sporne obmejne vasi prihajali razni agitatorji z obeh strani meje, ki so prebivalce prepričevali o pravilnosti svojih nazorov.

Diplomatski boj za Istro po drugi svetovni vojni

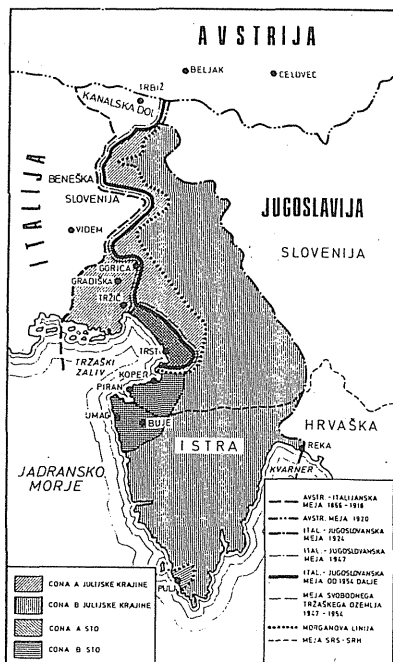
Po osvoboditvi (nekateri trdijo, da je šlo za okupacijo) Istre in Trsta konec aprila in v začetku maja 1945 se je začel diplomatski boj, po katerem je vsa Istra (razen občin Milje in Dolina) prišla pod Jugoslavijo. Trst je bil za kratek čas do 12. junija pod upravo JA. Nato so ozemlje **Julijske krajine** razmejili po t.i. morganovi liniji ali "modri črti" na **cono A** pod poveljstvom zavezniške vojaške uprave (ZVU) in **cono B** pod poveljstvom jugoslovanske vojaške uprave (VUJA). Pulj z ozemljem je spadal pod cono A Julijske krajine. Sedež cone B pod zasedbo in vojno upravo Jugoslovanske armade za bivšo Julijsko krajino, Reko, Istro in Slovensko primorje je bil v Opatiji. Civilna oblast v coni B je bila poverjena Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje (PPNOO) v Ajdovščini in Oblastnemu NOO za Istro v Labinu.

DOBA TOTALITARIZMOV

Na seji zunanjih ministrov štirih velesil maja 1946 je obveljal francoski predlog, ki je predvideval ustanovitev **Svobodnega tržaškega ozemlja (STO)**. Šele 10. februarja 1947 so predstavniki 21 držav podpisali v Parizu mirovno pogodbo z Italijo, ki je stopila v veljavo 15. septembra 1947. Istega dne je bilo ustanovljeno STO, ki je bilo ravno tako razdeljeno na **cono A** in **B**. Meja je potekala po "modri črti" oziroma po nekoliko popravljeni meji miljske občine iz leta 1910. V južneje ležeči coni B je bila po sporazumu vojna uprava Jugoslovanske armade (VUJA STO), v coni A pa ZVU. Ostalo ozemlje Istre je pripadlo Jugoslaviji.

Svobodno tržaško ozemlje (1947-1954)

Ozemlje cone B STO je obsegal Istrski okrožni ljudski odbor s sedežem v Kopru; delil se je še na okraja v Kopru in Bujah.

Administrativna razdelitev
Julijske krajine 1945-1954
(Zgodovina Slovencev, 930)

Ozemeljsko je cona B STO obsegala upravno-teritorialne enote v obsegu avstrijske upravne razdelitve Istre iz leta 1910 na občine in katastrske občine. Kot ugotavlja **L. Marin** (v: *Annales* 2/92), so to bile občine Koper, Marezige, Pomjan, Izola, Piran, Buje, Novigrad, Umag in Brtonigla v celoti. Občini Milje je bila odvzeta in pripojena

coni B katastrska občina Škofije; občini Dolina sta bili odvzeti k.o. Osp in Socerb; od občine Dekani so ostale v coni B k.o. Tinjan, Sv. Anton (del), Sv. Nedelja (del k.o. Rožar) in Dekani; od občine Oprtalj k.o. Topolovec; občina Grožnjan je ostala brez k.o. Šterna in Završje.

Istrski okrožni ljudski odbor je v decembru 1948 sprejel odlok o vodenju matičnih knjig in izvrševanju matične službe. Odlok navaja mestne ljudske odbore v **koprskem okraju** v Izoli, Kopru in Piranu ter krajevne ljudske odbore Korte, Strunjan, Kampil-Šalara, Semedela, Sv. Tomaž, Vanganel, Šmarje, Koštabona, Dekani, Čezarji, Osp, Škofije, Marezige, Boršt, Sečovlje, Sv. Lucija, Portorož in Sv. Peter.

Po zgledu na upravne spremembe v Sloveniji je leta 1952 tudi Istrski okrožni ljudski odbor razdelil Istrsko okrožje na okraje in občine. V Istrskem okrožju sta bila okraja Koper in Buje razdeljena na občine. Koprski okraj je obsegal občine: Dekani, Izola (mestna občina), Izola okolica, Koper (mestna občina), Koper okolica, Marezige, Šmarje, Piran (mestna občina), Sečovlje in Portorož. Bujski okraj je imel šest občin: Buje, Umag, Brtonigla, Grožnjan, Momjan in Novigrad.

Sli so pa tako daleč, da so delili še same katastrske občine, kar je bil edinstven primer drobljenja teritorialnih enot po vojni. V ostalih delih Slovenije je bila težnja po ohranjanju celih katastrskih občin, urejenem katastru in urejenih zemljiških knjigah.

Po podatkih urada za statistiko in evidenco okraja Koper in okraja Buje je konec leta 1953 upravno teritorialna razdelitev Cone B STO obsegala okraj Koper z devetimi kraji (Ankaran, Izola, Koper, Piran, Portorož, Sečovlje, Semedela, Strunjan in Sveta Lucija) ter okraj Buje s šestimi kraji (Bašanija (prej k.o. Kaštel in k.o. Savudrija), Brtonigla, Buje, Grožnjan, Novigrad in Umag).

Ta ureditev se je obdržala do konca STO leta 1954, ko je bil podpisan **Londonski memorandum** in je bivša cona B STO pripadla Jugoslaviji oziroma Sloveniji in Hrvaški, cona A STO pa Italiji.

Velika slovenska žrtev za Jugoslavijo

Podlaga za veliko mednarodno diplomacijo pri uravnavanju razmerja med Jugoslavijo in Italijo je bilo v Parizu leta 1946 t.i. **etnično ravnotežje**, po katerem naj bi ostalo (brez STO) na italijanski strani približno enako število pripadnikov jugoslovanskih narodov kot na jugoslovanski strani Italijanov (po statistiki 1910). Računano v jugoslovanskem okviru, se je to nekako izteklo; računano za Slovence in Italijane, pa so podatki osupljivi in kažejo predvsem veliko slovensko žrtev za Jugoslavijo. Po razdelitvi STO leta 1954 je bilo končno razmerje 1:4 v škodo Slovencev.

Že res, da je Slovenija s t.i. Obalo ali Koprskim primorjem ali Slovensko Istro dobila pas z italijansko večino, za katerega je še S. Rutar (1899) ugotovil, da tu "govore italijanski", toda s tem je bila zamenjana resnična stara slovenska (istrska) obala v coni A STO med Barkovljami, Opčinami in Štivanom z 90% Slovencev.

Posledica politične razdelitve so bile velikanske spremembe etničnega stanja po 1947, ko se je zmanjšalo število Italijanov v Sloveniji do 1981 na okoli 3.000 (okoli 10%

glede na popis leta 1910, predvsem z izseljevanjem). Za obalni pas slovenskega dela Istre pomeni to precejšnjo spremembo etnične sestave na škodo avtohtonih sestavin prebivalstva.

Vzroki izseljevanj

Desetletno povojno obdobje v Istri je bilo vsekakor eno najbolj perečih v Evropi. Poleg nemškega in avstrijskega je bilo tudi tržaško vprašanje v tem obdobju dedič nekdanjega zavezništva sicer nezdržljivih družbenih sistemov: kapitalizma in socializma.

Ovržena je bila ugotovitev istrskega zgodovinarja De Franceschija iz prejšnjega stoletja, da Slovani niso nikdar Istre vojaško osvojili. Kljub formalnemu priznavanju narodov in narodnih manjšin je nova oblast v novih razmerah nacionalnih vprašanj pod krinko komunističnega internacionalizma še ideološko izvajala pritisk nad prebivalstvom.

Hum

Jasno je, da so državne meje na mirovnih konferencah oblikovali po narodnostnem načelu in ne po ideološkem, zato so s slednjim poskušali pridobiti na svojo stran še nacionalne manjšine. Tako se oblikujejo družbenopolitične organizacije z zvenečimi

imeni, kot pglavitna Slovensko-italijanska antifašistična unija (SIAU, pozneje SZDL), ki so ljudi po dnevnih potrebah politike mobilizirale in jih pošiljale na ulice za izvajanje "demokracije". Vsak drugače misleči ali nacionalno "nedosledni" je bil podvržen t.i. "epuracijskim" (it. epurare = čistiti) komisijam. Prvi uspeh take politike na nacionalnem področju je bil lepo viden s samoizpraznitvijo Pulja, ko je stopila v veljavo mirovna pogodba z Italijo (15. 9. 1947). Velik ideološki pritisk se je dogajal tudi v času spora z **Informbirojem**, čigar posledica je bila izselitev precejšnjega števila italijanskega in drugega prebivalstva, ki je simpatiziralo s KP, iz Istre in cone B STO.

Morda tedaj res ni bilo neposrednega fizičnega nasilja (kar prepuščam nadaljnjim zgodovinskim študijam v presojo), vendar že dejstvo, da so vsakega posameznika javno prisilili na opredelitev ter javno razglašali osebe, ki so jih osumili za pristaše Informbiroja, pove, kolikšen je bil pritisk nanje.

Še bolj množično je bilo izseljevanje iz Istre po letu 1953, saj je tedaj postalo povsem jasno, da Istre Italija ne bo dobila. Tedaj je Italija zagnala veliko propagandno akcijo za izseljevanje prebivalstva, medtem ko je do tedaj le nekako stremela k ohranitvi svojega prebivalstva v Istri, kar bi legitimiralo njene ozemeljske zahteve. Z italijanskim se je tudi zaradi ideološkega pritiska izselilo mnogo slovanskega prebivalstva. Zato lahko le v posrednem pomenu obvelja teorija, da pglavitni vzgib te izselitve ni bilo nasilje, marveč občutek dotlej vladajoče italijanske narodnosti, da njena podreditev manjvrednim "Schiavov" ni skladna z njeno vrednostjo.

Vsako uganje o številu izseljencev je pred temeljito študijo te problematike lahko le streljanje v prazno. Razvozlati jo bo mogoče le s pomočjo arhiva VUJA (ki je v Beogradu) ter angleških, ameriških in italijanskih državnih arhivov, od katerih pa je še marsikateri nedostopen. Primerjalno in osnovno vrednost za izračun pa vsekakor daje ljudsko štetje iz leta 1910.

LITERATURA

- J. Basioli:** Trgovina i raspodjela morske ribe na obalama Istre u prošlosti, v: *Jadranski zbornik* 6, 1966
- A. Benedetti:** Gli Signori di Pietrapelosa, *Pagine Istriane (P.I.)*, 12-13, Trst 1964
- B. Benussi:** Introduzione alle Commissioni dei Dogi ai Podesta veneti nell'Istria, v: *Atti e memorie della Societa Istriana di archeologia e storia patria (AMSI)* 3, Poreč, 1887
- B. Benussi:** Storia documentata di Rovigno, Trst, 1888
- B. Benussi:** Lo statuto del comune di Umago, v: *AMSI* 8, 1892
- B. Benussi:** La liturgia slava nell'Istria, v: *AMSI* 9, 1893
- B. Benussi:** Nel medio evo. Pagine di storia istriana, v: *AMSI* 9-13, 1893-1897
- B. Benussi:** Frammento demografico (Capodistria), v: *Miscelanea di studi in onore di Attilio Hortis II.*, 1910
- B. Benussi:** Statuto del comune di Pola, v: *AMSI* 27, 1911
- B. Benussi:** L'Istria nei suoi due millenni di storia, Trst, 1924
- S. Bernik:** Koper, Izola, Piran. Organizem slovenskih obmorskih mest, 1968
- M. Bertoša:** Uskočki rat i slom istarskog gospodarstva, v: *Jadranski zbornik*, Pulj, 1975
- M. Bertoša:** Istarsko vrijeme prošlo, Pulj, 1978
- M. Bertoša:** Pisma i poruke istarskih rektora, v: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium (MSHSM)*, vol. 52, JAZU, Zagreb, 1979
- M. Bertoša:** Etos i etnos zavičaja, Pulj, 1985
- M. Bertoša:** Mletačka Istra u 16. i 17. stoljeću, I-II, Pulj, 1986
- M. Bertoša:** Zlikovci i prognanici, Pulj, 1989
- J. Bianchi:** Odoricus de Susannis. *Thesaurus Ecclesiae aquilejensis*, Videm, 1847
- I. Beuc:** Istarske studije, Zagreb, 1975
- E. Boltin-Tome:** Izsledki ob zaključku raziskovanj nekropole v Predloki, v: *Slovensko morje in zaledje* 4-5, Koper 1981.
- R. Bratož:** Kratak oris zgodovine krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, v: *Zgodovinski časopis (ZČ)*, Ljubljana, 1981
- R. Bratož:** Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 8, Ljubljana, 1986
- M. Budicin:** Commissione o uero capitoli del Castellani di Momiano, v: *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno (Atti CRS)* 12, Rovinj, 1982
- M. Budicin:** Statuti et ordinii da osseruarsi nel castello di Orsera e suo contado, v: *Atti CRS* 13, 1983
- C. Buttazzoni:** Dei governatori d'Istria a nome dei marchesi principi i patriarchi d'Aquileia, v: *Archeografo Triestino (A.T.)*, n.s. 2, Trst, 1870
- G. Caprin:** L'Istria nobilissima, 1905
- G. R. Carli:** Antichità Italiane, Appendici di documenti spettanti alla parte quarta, Milan, 1791
- J. Chmel:** Urkunden zur Geschichte von Desterreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol - aus den Jahren 1246-1300, v: *Fontes rerum Austriacarum II/1*, Dunaj, 1849
- C. A. Combi:** Rapporto sull'Istria al Vicerè d'Italia dal consigliere di stato Bargnani nel 1806. v: *Porta orientale* 2, Trst, 1858

- C. A. Combi: Studj storici intorno all'Istria, v: Porta orientale 3, 1859
- G. Cuscito: Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, v: Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II/3, Trst, 1977
- L. Čermelj: Slovenci u zoni A Slobodne teritorije Trsta, Beograd, 1953
- L. Čermelj: Julijska krajina, Beneška Slovenija in Zadrška pokrajina. Imenoslovje in politično-upravna razdelitev, Beograd, 1945
- A. Da Mosto: L'Archivio di Stato di Venezia. Tomo I.: Archivi dell'amministrazione centrale della Repubblica Veneta e archivi notarili, Roma, 1937
- D. Darovec: Prerez razvoja oblastnih struktur in vpliv Benetk na komuno Koper v razvitem srednjem veku, v: Primorska srečanja 84/85, Koper, 1988
- D. Darovec: Obrambna organizacija komuna Koper pod Benečani, v: Kronika 37, Ljubljana, 1989
- D. Darovec: O pretéklosti gradu, rodbine, komuna in posesti Pietrapelose, v: B.Z. 13, Buzet, 1989
- D. Darovec: Od prihoda Slovanov do konca Beneške republike, v: Kraški rob in Bržanija, Koper, 1990
- D. Darovec: Oblike zavarovalstva v severni Istri v obdobju Beneške republike, v: Annales 1/91, Koper, 1991
- M: Deanović: Istro-romanske studije, Rad JAZU 303, Zagreb, 1955
- D. De Castro: La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954, Trst, 1981
- C. De Franceschi: Sulle varie popolazioni dell'Istria, L'Istria, 1852, VII, str. 233-238
- C. De Franceschi: Studio critico sull'istrumento della pretesa reambulazione di confini del 5. maggio del 1325. v: A. T., 1885
- C. De Franceschi: L'Istria, Note storiche, Poreč 1879, str. 270
- Cam. De Franceschi: I Castelli della Val d'Arsa, AMSI 14, 1898
- Cam. De Franceschi: Il comune polese e la Signoria dei Castropola, AMSI 18, 19, 20, 1903-1905
- Cam. De Franceschi: La popolazione di Pola nel sec. XV e nei seguenti, v: A.T. 31/1907
- Cam. De Franceschi: Statuta communis Albonae 1341, v: A.T. 32, 1908
- Cam. De Franceschi: Chartularium Piranense I., AMSI 36, 1924
- Cam. De Franceschi: Mainardo Conte d'Istria e le origini della contea di Pisino, v: AMSI 38, Poreč 1926
- Cam. De Franceschi: Storia documentata della Contea di Pisino, v: AMSI n.s. 10-12, Benetke, 1963
- C. De Franceschi: Saggi e considerazioni sull'Istria nell'alto Medioevo, v: AMSI n.s. 16, 1968
- B. M. De Rubeis: Monumenta Ecclesiae Aquilejensis commentario storico-cronologico-critico illustrata, Argentinae, 1740
- L. Foscari & E. Vecchiet: I castelli del Carso medioevale, Trst 1985
- B. Fučić: Glagoljski natpisi, zagreb, 1982
- F. Gestrin: Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Ljubljana, 1965
- Gestrin F.: Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Razprave I. razreda SAZU V, Ljubljana, 1966
- F. Gestrin: Gospodarstvo in družba zahodnojugoslovanskih dežel od 15. do srede 17. stoletja, v: ZČ, 1975
- F. Gestrin: Pomorstvo srednjeveškega Pirana, SAZU, Ljubljana, 1978
- F. Gestrin & D. Mihelič: Tržaški pomorski promet 1759/1760, SAZU, Ljubljana, 1990
- B. Grafenauer: Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1978

LITERATURA

- B. Grafenauer:** Ob tisočtristoletnici slovanske naselitve na današnje slovensko narodnostno ozemlje, v: Pavel Diacon: Zgodovina Langobardov, Maribor, 1988
- B. Grafenauer:** Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka, v: Svobodna misel št. 3-6, Ljubljana, 1992
- G. Graviši:** Nomi locali istriani derivati da nomi de piante, v: P.I., Koper 1908.
- G. Graviši:** Toponomastica del comune di Cittanova d'Istria, Poreč 1934.
- M. Greco:** L'attivita politica Capodistria durante il XIII. secolo, AMSI 49 (1939)
- D. Gruber:** Povijest Istre, Zagreb, 1924
- K. Horvat:** Gradovi - utvrde sjeveroistočne Istre, v: B.Z. 12, Buzet 1988, str. 213-236.
- Istra i Slovensko primorje. Beograd, 1952**
- J. Jeri:** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana, 1961
- A. Joppi:** Saggio di serie dei marchesi - Governatori dell'Istria per i patriarchi di Aquileia marchesi-principi, v: A. T. 1870/1,
- A. Joppi:** Diritti di Aquileia nel Marchesato d'Istria, v: A.T. 1882
- A. Joppi:** Documenti inediti sulla storia di Muggia, A. T., 1883
- A. Joppi:** Documenti Goriziani, v: A. T., 1885
- M. Kacin-Wohinz:** Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921, 1972
- M. Kacin-Wohinz:** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-28, 1-2, Koper, 1977
- P. Kandler:** Codice diplomatico Istriano, Lloyd Adriatico, Trst, 1989
- P. Kandler:** Una sentenza criminale del secolo decorso. In Castova, li 3. aprile 1716, v: L'Istria 1, 1846
- P. Kandler:** Dei Morlacchi che abitano la parte montana della Vena fra il Risano e Pinguente, v: L'Istria 6, 1851
- P. Kandler:** Il comune Slavo nell'Istria superiore, v: L'Istria 6, 1851
- P. Kandler:** Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale, Trst, 1855
- P. Kandler:** Sulli nomi dati alla città di Capodistria, Trst 1866
- P. Kandler:** Notizie storiche di Montona, 1875
- L. Kirac:** Crnice iz istarske povijesti, Zagreb, 1946
- D. Klen:** Valput u Istri, v: Zbornik Historijskog instituta JAZU, vol. 3, Zagreb, 1961
- D. Klen:** Metačka eksploatacija istarskih šuma i obvezan prevoz drveta do luke kao specifičan državni porez u Istri od 15. do kraja 18. stoljeća, v: Problemi sjevernog Jadrana 1, Reka, 1963
- D. Klen:** Statut Grožnjana, v: Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu (VHARiP) 9-10, 1964-1965
- D. Klen:** Historijska grada za područje gornjeg Jadrana, v: Ljetopis JAZU za 1965, Zagreb, 1967
- D. Klen:** Statuti, urbari, notari Istre, Rijeke, Hrvatskog primorja i otoka. Katalog izložbe, Reka, 1968
- D. Klen:** Iz prošlosti Kostela i njegovih sela, Istra 14/8, 1976
- D. Klen:** Iz prošlosti Kostela - Petre Pilose i njegovih sela, Buzetski zbornik (B.Z.)II., Buzet 1977, str. 29.
- D. Klen:** Urbar Petre Pilose iz 1425. godine, Starine JAZU, Zagreb 1980.
- D. Klen:** Ščavunska vesla. Galije i galijoti na istočnoj obali Jadrana, 1986
- F. Kos:** Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I-V, Ljubljana, 1902-1928
- M. Kos:** Studija o Istarskom razvodu, Rad JAZU, 1931.
- M. Kos:** O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU, Ljubljana, 1950
- M. Kos:** Srednjeveški urbarji za Slovenijo, Urbarji Slovenskega primorja, zv. III., Ljubljana, 1954

- J. Kramar:** Narodna prebuja istrskih Slovencev, Koper, 1991
- L. Lago & C. Rossit:** Descriptio Histriae, Trst, 1981
- W. Lenel:** Venezianisch-Istrische Studien, Strasburg, 1911
- P. S. Leicht:** La "forma sacramenti" dell'Istria e la sua data, v: Archivio storico Italiano 2, 1915
- P. S. Leicht:** Note agli statuti Istriani con particolare riguardo al diritto di prelazione, v: AMSI 53, Benetke, 1949
- P. S. Leicht:** Storia del diritto Italiano, I-V, Milano, 1950
- S. Ljubić:** Listine o odnošajih izmedju južnoga slavenstva i Mletačke republike, v: MSHSM, lib. I-X (vol. 1-5, 9, 12, 17, 21, 22/1868-1893)
- S. Ljubić:** Commissiones et relationes Venetae, v: MSHSM 6, 1876
- T. Luciani:** La popolazione dell'Istria veneta nel 1741, v: La Provincia dell'Istria, Koper, 1872
- T. Luciani:** Notizie intorno ai Senato Misti, Secreti, Terra, Mare ecc. (Parti, deliberazioni, decreti del Senato veneto), v: AMSI 3, 1887
- T. Luciani:** Introduzione alle Relazioni dei podestà e capitani di Capodistria, v: AMSI 6, 1890
- F. Majer:** Inventario dell'antico archivio municipale di Capodistria, Koper, 1904
- F. Majer:** Gli ebrei feneratori a Capodistria, v: P.I., 1912
- M. Makarović & M. Klaner:** Slovenska Istra, Ljubljana, 1987
- C. Marchesetti:** I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia, Trst 1981 (1903), str. 69.
- L. Margetić:** Brak na istarski način, v: VHARiP 15, 1970
- L. Margetić:** Histrica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici, Trst, 1983
- L. Marin:** Upravna in teritorialna razdelitev Slovenske Istre v zadnjih treh stoletjih, v: Annale 1/91, Koper, 1991
- A. Marsich:** Notizie intorno Pietrapelosa in Istria, Trst 1869
- A. Marsich:** Effemeridi Istriane, v: La Provincia dell'Istria 13, Koper, 1879
- A. Marsich:** Saggio di annali Istriani del secolo 13, v: Il Patria 2-3, Koper, 1886
- A. Marsich:** Quando e come vennero gli Slavi in Istria, v: A.T. 13, 1887
- B. Marušić:** Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom primorju, v: Jadranski zbornik 2, 1957
- B. Marušić:** Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća, str. 81-105.
- B. Marušić:** Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća, v: Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Pulj 1982, str. 107-124.
- E. Mayer:** La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane, v: AMSI 22, 1907
- D. Mihelić:** Socida v Piranu od 1280 do 1340, v: Slovensko morje in zaledje 2-3, Koper, 1979
- D. Mihelić:** O nagrajevanju dela in uslug v srednjeveškem Piranu, v: Acta Historico-oconomica Jugoslavie 8, Zagreb, 1981
- D. Mihelić:** Najstarejša piranska notarska knjiga, SAZU, Ljubljana, 1984
- D. Mihelić:** Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1320, SAZU, Ljubljana, 1985
- B. Milanović:** Istra u osvit u narodnog preporoda, Pazin, 1960
- A. S. Minotto:** Documenta ad Forumjulii, Patriarcham Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia ecc., Benetke 1870
- A. S. Minotto:** Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia, v: AMSI 9 (1893)
- S. Mitis:** Documenti per la storia di Pola, v AMSI 27, 1911
- S. Mitis:** Cherso e Ossero sotto la Serenissima, v: AMSI 34, 1933
- S. Murgorio:** Mercanti fiorentini a Capodistria, v: Archivio Storico per Trieste, l'Istria e il Trentino, 1884
- L. Morteani:** Notizie storiche della città di Pirano, Trst, 1886
- L. Morteani:** Isola ed i suoi statuti, Poreč, 1888

LITERATURA

- L. Morteani:** Storia di Montona, Trst, 1895
- G. Muciaccia:** Gli statuti di Valle d'Istria, v: Atti CRS 7, 1977
- P. Naldini:** Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria, Benetke, 1700
- G. Netto:** Il trattato di Treviso del 1291: Benedetto XI e Gherardo da Camino tra Venezia ed Aquileia, v: AMSI 68, 1968
- M. A. Nicoletti:** Patriarcato d'Aquileia sotto Volfero di Colonia, v: A.T. 1870/1
- B. C. Novak:** Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica e ideologica, Chicago-Milan, 1973
- Oko Trsta.** Zbornik radova, Beograd, 1945
- F. Ostanek:** Slovensko-hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956, v: Annales 1/91, Koper, 1991
- M. Pahor:** Koprski upor leta 1348, v: Istrski zgodovinski zbornik, Koper, 1953
- M. Pahor:** Statuti Izole, Kopra in Pirana ter istrski zakoni o salarjih, solarnah in tihotapcih, v: Kronika 5, 1957
- M. Pahor:** Nastanek apelacijskega sodišča v Kopru, v: Kronika 6, Ljubljana, 1958
- M. Pahor & J. Šumrada:** Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, SAZU, Ljubljana, 1987
- Mi. Pahor:** Slovensko denarništvo v Trstu - denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880-1918, Trst, 1989
- L. Parentin:** Incontri con l'Istria, la sua storia e la sua gente, Trst 1987, str. 119.
- L. Parentin:** Cittanova d'Istria, Trst 1974, str. 48.
- L. Paruta:** Leggi statutarie per il buon governo della Provincia d'Istria. Delle Comunità, Fontici, Monti di Pietà, Scuole, ed altri Luochi Pii, ed Offizj della medesima, 1757
- P. Paschini:** L'Istria patriarcale durante il governo del patriarca Antonio Caetani (1395-1402), AMSI 42 (1930)
- Peršič J.:** Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu (1338-1348). Kronika 23, Ljubljana, 1975
- Peršič J.:** Družina florentinskih bankirjev Soldanieri v Piranu. Kronika 25, Ljubljana, 1977
- J. Peršič:** Židje v poznosrednjeveški beneški Istri, v: Slovensko morje in zaledje 6-7, Koper, 1984
- P. Petronio:** Memorie sacre e profane dell' Istria, 1681 (Trst 1968)
- A. Puschi:** La necropoli preromana di Nesazio, v: AMSI 21, 1905
- G. Radossi:** Introduzione allo statuto di Dignano, v: Atti CRS 1, 1970
- G. Radossi:** Lo statuto di Pinguente del 1575, v: Atti CRS 9, 1979
- J. Roglić:** Cadastre national de l'Istrie, Sušak, 1946
- D. Rosetti:** Corografia di Trieste, suo territorio e diocesi, v: A.T., 1875
- M. Rožac:** Koprski agrarni zakon okoli 1300, v: Kraški rob in Bržanija, 1990
- V. Rožac & D. Darovec:** Oris povesti o Rakitovcu, Primorska srečanja 87/88, Koper, 1988
- V. Rožac & D. Darovec:** Razkol na Svobodnem tržaškem ozemlju zaradi resolucije Informbiroja, v: Primorska srečanja 91/92, 1989
- M. Rupel:** Valvasorjevo berilo, Ljubljana, 1969
- S. Rutar:** Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana, 1897
- M. Sanuto:** Diarii 1496-1533, Benetke, 1879-1902
- B. Schiavuzzi:** Le epidemie di peste bubbonica in Istria, v: AMSI 4, 1888
- B. Schiavuzzi:** La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono, v: AMSI 5, 1890
- B. Schiavuzzi:** Le istituzioni sanitarie istriane nei tempi passati, v: AMSI 8, 1893
- B. Schiavuzzi:** Cenni storici sull'etnografia dell'Istria, v: AMSI 17-20, 1901-1904

- F. Schumi: Urkunden und Regestenbuch des Herzogth. Krain, vol. 2,
 F. Semi: Capris, Justinopolis, Capodistria, Trst, 1975
 G. Squinziani: Anticaglie, Koper 1882
 Vj. Spinčić: Narodni preporod u Istri, Zagreb, 1924
 P. Stancovich: Biografia degli uomini distinti dell'Istria del canonico Pietro Stancovich, 1828
 Statuta Iustinopolis Metropolis Istriae. Benetke, 1668
 P. Strčić: Prilog poznavanju iredentističke djelatnosti Carla Combija pedesetih i šestdesetih godina 19. stoljeća, v: Annales 1/91, Koper, 1991
 B. Stulli: Istarsko okružje 1825-1860, Pazin, 1984
 N. Šetić: Napoleon u Istri, Pulj, 1989
 A. Šonje: Crkvena arhitektura zapadne Istre, Zagreb, 1982
 A. Šonje: Putevi i komunikacije u prethistoriji i antici na području Poreštine, Poreč, 1991
 Vj. Štefanić: Glagoljaši u Kopru g. 1467-1806, Starine JAZU 46, 1956
 L. & M. M. Tacchella: Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste, Videm, 1974
 P. Tekavčić: Problematika istroromanskih studija, v: Dometi 4, Reka, 1971
 J. Titi: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, Koper, 1965
 G. F. Tommasini: De'Commentarij storici-geografici della provincia dell Istria, Libri otto con appendice, v: A.T. 4, 1837
 M. Tomšič: Noč je moja, dan je tvoj (istrske štorije), Ljubljana, 1989
 G. De Tutto: Feudi e feudatari nell'Istria veneta, v: AMSI 51-52, 1939/40
 G. Vassilich: Statuto della città di Veglia, v: AMSI 1-2, 1885
 D. Venturini: Il casato dei marchesi Gravisi, Poreč 1907
 D. Venturini: Il vecchio "Maggior Consiglio" della città di Capodistria, v: P.I., 1903
 G. De Vergottini: Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medio Evo, I-II., Rim, 1924-25
 G. De Vergottini: La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo, v: AMSI 38 (1926)
 G. Vesnaver: Notizie storiche del Castello di Portole nell'Istria, Trst 1884
 G. Vesnaver: Grisignana d'Istria, AMSI 3, 1887, str. 189.
 G. Vesnaver: Stemmi e iscrizioni venete di Portole in Istria, v: AMSI 11, 1895
 S. Vilfan: Koprski glavar Slovanov v avstrijsko-beneški vojni, v: Kronika II., Ljubljana 1954
 S. Vilfan: K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo, v: Kronika 10-11, 1962/63
 H. Weisflecker: Die Regesten der Grafen von Gorz und Tirol Pfalzgrafen in Karnten, I, Innsbruck, 1949
 M. Zanini: Al castello di Pietrapelosa, L'Arena di Pola, Gorica, 17. julij 1982.
Zgodovina Slovencev. Ljubljana, 1979
 M. Zjačić: Dvigradski statut, v: VHARiP 6-7, 1961-1962
 M. Zjačić: Statut buzetske občine, v: VHARiP 8-9, 1963-1964
 M. Zjačić: Notarska knjiga buzetskog notara Martina Sotoliča 1492-1517. godine, v: Monumenta historicojuridica Slavorum meridionalium, JAZU, vol. 13, Zagreb, 1979
 F. Zwitter & al.: Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, Ljubljana, 1962
 D. Žerjal: Spomini in razlage. O protifašističnem boju primorske mladine med vojnama (poslušal in zapisal Aleksej Kalc), Trst, 1990
 S. Žitko: Solno tihotapstvo na območju piranskih, koprskih in miljskih solin v času Beneške republike, v: Slovensko morje in zaledje 2-3, Koper, 1979
 S. Žitko: Listina rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja, v: Annales 1/91, Koper, 1991
 J. Zontar & al.: Priročniki in karte o organizacijski strukturi do 1918, 1988

Darko Darovec:

UNO SGUARDO ALLA STORIA DELL'ISTRIA

RIASSUNTO

L'autore presenta un quadro completo dei più importanti cambiamenti politici, amministrativi ed etnici registrati nella penisola istriana. Costata ad esempio che i primi abitanti di cui si abbia notizia certa furono gli Histri illirico-celti, dai quali la penisola prende il nome. Nel 178 p.e.n. vennero sconfitti e sottomessi dai Romani. Ai Romani succedettero nel 476 i Goti, quindi i Bizantini (nel 539) ed i Franchi (788). Sotto il dominio degli imperatori romano-tedeschi la regione venne inclusa in vari conglomerati politico-amministrativi, dai principati alle contee, sino a divenire a sua volta una contea di confine autonoma attorno al 1060. Suoi signori furono i Patriarchi di Aquileia, che assunsero anche tutti i poteri in campo religioso, e furono rimossi soltanto nel 1420 dalla completa espansione di Venezia su gran parte della penisola. La parte centrale della cosiddetta Contea di Pisino rimase nelle mani degli Absburgo dal 1374 al decadimento della repubblica di Venezia (1797).

Il periodo di Napoleone portò profondi mutamenti in campo sociale ed amministrativo. Conseguenza diretta delle sue conquiste fu il dominio austriaco in Istria durato un secolo (1797-1805/6 e 1813-1918). Dopo la prima guerra mondiale l'Istria passò all'Italia, che però dopo il secondo conflitto mondiale mantenne soltanto una minima parte della regione (Muggia e San Dorligo), più vasto il territorio affidato alla Slovenia (Capodistria, Isola, Pirano e Podgrad, la maggior parte spettò invece alla Croazia.

Attraverso i secoli è cambiato anche l'ordinamento geografico amministrativo dell'Istria. Ai tempi dei romani e nel Medio Evo l'Istria comprendeva i territori a sud del fiume Timavo fino a Vipava, i monti Trstenik - presso Postumia - e Snežnik e si estendeva lungo il fiume Arsia fino al golfo del Quarnero. Un tempo - nel 6 e 7 secolo - con il termine Istria si usava indicare tutto lo stato bizantino nell'Adriatico settentrionale (l'Istria, Aquileia e Venezia). Poi con i disgregamenti portati dal feudalesimo nel periodo più sviluppato del Medio Evo (dall'11 al 13.esimo secolo) e nel tardo Medio Evo (14.esimo - 15.esimo secolo) l'Istria vede ridursi il suo territorio fino a rimaner ristretta nei confini della contea di confine già esistente ai tempi dell'Austria ossia alla fine del 19.esimo secolo. A quei tempi il suo confine settentrionale combaciava con il confine del comune di Muggia, di San Dorligo e di Podgrad. Da qui poi la linea di demarcazione proseguiva in semi-cerchio fino a Fiume. Trieste rimase fuori dal territorio amministrativo dell'Istria sino al 10.esimo secolo. Dopo la seconda metà dell'11.esimo secolo dell'Istria entra a far parte anche il territorio ad est del fiume Arsia fino a Fiume o più precisamente a Tersatto. Dopo la seconda guerra mondiale è divenuta opinione comune che l'Istria inizi nel comune di Capodistria.

I secoli di storia istriana sono caratterizzati da altri numerosi cambiamenti etnici dettati dagli avvenimenti politico-economici dei vari periodi. Quasi sette secoli di dominio romano portarono ad una costante colonizzazione con il trasferimento di popolazioni dalle regioni italiche e da altre regioni conquistate da Roma. Si giunse così alla completa romanizzazione della popolazione autoctona. Un'altro mutamento etnico decisivo per l'Istria si verificò con l'emigrazione dei popoli e soprattutto con l'arrivo degli slavi nei Balcani nel sesto secolo. Nei secoli successivi scalzarono più o meno costantemente le popolazioni romaniche che comunque continuavano ad aumentare con l'arrivo di nuovi immigrati dalle regioni italiche. Decisivo per il sopravvento degli slavi a partire dal 17.esimo secolo furono probabilmente le pressioni provenienti da est nei secoli precedenti e parzialmente anche le difficili condizioni di vita in Istria come le malattie endemiche e le epidemie, nonché l'eterno flagello della guerra che permise di sopravvivere soltanto ai più resistenti e alle popolazioni rotte a qualsiasi esperienza.

Le pressioni provenienti da est (la difesa e la fuga dai turchi) hanno influito sulla definizione dei confini nazionali tra le principali popolazioni slave dell'Istria, gli sloveni ed i croati. Già a partire dal secolo scorso gli esperti di varie materie umanistiche fissavano la linea di demarcazione tra i due gruppi etnici sul Dragogna. Gli italiani erano invece in maggioranza nei centri commerciali della costa, formando così una stretta fascia mononazionale a ridosso delle coste istriane. In campo economico l'artigianato ed il commercio delle città prevalevano sull'agricoltura dell'entroterra. Da qui derivano anche le differenze patrimoniali e culturali tra gli italiani e le popolazioni slave dell'Istria, che con il cambiare delle situazioni nel secolo scorso ed in questo secolo fecero esplodere nazionalismi ed odii tra le etnie che culminarono con gli esodi delle popolazioni.

Darko Darovec:

A HISTORICAL OUTLINE OF ISTRIA

ABSTRACT

The author draws up an outline of the most important political, administrative and ethnic changes in the history of the Istrian Peninsula.

It is stated that the first recorded inhabitants, known as Illyrian-Celtic *Histri* - and who gave the peninsula its name, were defeated and subjugated by the Romans in 178/7 B.C. The Goths succeeded the Romans after the year 476, then (539) the Byzantines followed and after them (788) the Franks. Under the rule of the Roman-German emperors, this region was incorporated into different administrative-political formations, duchies and margraviates until it eventually became a margraviate itself (about 1060). As such it was ruled for several centuries by Aquileia's patriarchs, who also exercised temporal power, until 1420 when the Venetian Republic ultimately subjugated most of the peninsula. The central part with the so-called *Pazin* margraviate remained under the rule of the Hapsburgs from 1374 until the decline of the Venetian Republic (1797). The Napoleonic Period was not only characteristic of social but also of numerous administrative changes. One of the consequences of Napoleon conquering this region was also the century-long Austria's rule in Istria (1797 -1805/6 and 1813 - 1918). After World War I Istria went to Italy, but after World War II only a minor part around Trieste was annexed to Italy (the communes *Milje* and *Dolina*); a bigger part fell to Slovenia (*Koper*, *Izola*, *Piran*, *Podgrad*), and the biggest to Croatia.

Darko Darovec:

DER GESCHICHTLICHE ABRISß ISTRIENS

AUSZUG

Der Autor liefert eine Übersicht der wichtigsten politischen, administrativen und ethnischen Veränderungen in der Geschichte der Halbinsel Istrien.

Dabei stellt der Autor fest, daß die ersten bekannten Einwohner - die illyrisch-keltischen *Histri*, denen die Halbinsel ihren Namen zu verdanken hat - im Jahre 178/7 v.Ch. von den Römern besiegt und untergeordnet wurden. Den Römern folgten nach dem Jahr 476 die Goten, dann (539) die Byzantiner und danach (788) die Franken. Unter der Herrschaft der römisch-deutschen Kaiser gehörte das Gebiet zu verschiedenen politischen und administrativen Bildungen, Herzogtümern und Markgrafschaften, bis es schließlich selber zu einer wurde. Als solche blieb sie jahrhundertlang unter der Herrschaft der Patriarchen von Aquileia, an die auch die weltliche Macht ging, bis zur endgültigen venezianischen Beherrschung des Großteils der Halbinsel im Jahre 1420. Der zentrale Teil mit der sogenannten *Pazin* Markgrafschaft blieb bis zum Niedergang der Republik Venedig (1797) seit dem Jahre 1374 unter der Herrschaft der Habsburger.

Die napoleonische Zeit brachte nicht nur gesellschaftliche, sondern auch zahlreiche Verwaltungsänderungen mit sich. Eine der Folgen seiner Eroberungen war auch die hundertjährige österreichische Herrschaft in Istrien (1797-1805/6 und 1813-1918). Nach dem Ersten Weltkrieg fiel Istrien an Italien; nach dem Zweiten Weltkrieg wurde Italien nur ein kleiner Teil um Triest (die Gemeinden *Milje* und *Dolina*) wieder einverleibt, während ein größerer Teil an Slowenien (*Koper, Izola, Piran, Podgrad*) und der größte an Kroatien fiel.

